

ЗАКЕРЗОННЯ

СПОМИНИ ВОЯКІВ УПА

4

ЗАКЕРЗОННЯ

Серія підпільних мемуарів
за редакцією *Богдана Гука*

*Спонсором видання IV тому «Закерзоння»
є Іван Оліяр з Клівленду в США.*

*Йому та всім іншим особам,
що допомогли в праці над виходом книги у світ,
Видавництво «Тирса» та упорядник
складають щиро сердечну подяку*

ЗАКЕРЗОННЯ

Спомини вояків УПА

том IV

Підготував *Богдан Гук*

Варшава 1998

«Тирса» Т-во з обмеженою відповідальністю

Редакція:
Богдан Гук

Коректа та показники:
Катерина Сень

© Copyright by Bogdan Huk
© Copyright by „Tyrsa” Sp. z o.o., Warszawa 1998

ISBN 83-906203-6-7

Wydawca: „Tyrsa” Sp. z o.o.
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. (0-22) 679-95-47, fax 679-96-95

Fotoskład: „Tyrsa” Sp. z o.o.

Druk: 04-404 Warszawa, ul. Republikańska 8
tel. (22) 673 44 16, 602 777 585
Vojciech Lewicki

Від упорядника

У IV томі повстанської серії «Закерзоння» Читач віднайде два спомини з двох досить віддалених від себе теренів: Холмщини й Перемишлі.

Перший належить Миколі Кухарчукові. Автор народився 1914 року в Ульгівку, його батько служив в УГА. Уперше арештований польською поліцією 16-річним хлопцем за патріотичну діяльність у селі, членом ОУН став згодом, у 1932 році. У 1936 році заново посаджений до львівської в'язниці. Після розвалу Польщі Німеччиною він стає членом Української Поліції, як комендант станиць служить у Крилові, Грабівці й Вербковичах на Холмщині. З цього часу походять його важливі описи українсько-польського змагу за землю. Наприкінці 1944 року Микола Кухарчук – «Буревій» як провідник стає на чолі III району в надрайоні «Лиман» у структурах ОУН Закерзоння. Цю функцію виконує аж до жовтня 1947 року, коли то переходить у Пруссію. Там зазнає арештування, відбуває довготривале виснажливе слідство. Засуджений судом до 15 років в'язниці. На волю вийшов у 1955 році.

Натомість Іван Оліяр, одноліток М. Кухарчука, з яким зустрівся щойно в цій книжці, народився неподалік Бірчі, у селі Сівчині. Членом ОУН став у 1939 році. Відбувши вишкіл станичних, у 1943 році стає на чолі станиці ОУН у рідному селі. Згодом успішно проходить також вишкіл кущевих. Від січня 1945 року як «Кум» отримує призначення до обов'язків районного господарника III району в надрайоні «Холодний Яр». Разом з закінченням боротьби на Закерзонні у складі сотні «Громенка» відходить рейдом у Західну Німеччину, куди, проте, доходить сам.

Обидва спомини – наша скромна перемога в змаганнях за, якомога, повніший образ минулих днів на наших землях.

Щиро дякую Авторам за час співпраці зі мною під пору підготовки книжки, а Читачів заохочую до критичних завваг, зв'язаних з її змістом.

Богдан Гук

Микола Кухарчук – «Буревій»

Микола Кухарчук; світлина з часу служби в Українській Поліції в Кривому Розі над Бугом (28 листопада 1942 р., світлив Ян Ковальський)

разом не побули, бо точилася війна – прийшов батькові наказ ставитися до цісарського війська до міста Ярослава. Воював він кілька років, а вернувся на коляду в січні 1919 року. Мабуть, до цього часу вдома його не було, пам'ятаю тільки, що в нашій хаті було багато поштових карток з візерунком старшого пана з бакенбардами. Молодша сестра моєї мами називала його «наш ціsar». На таких картках батько писав до мами з фронту листи, а по фронті я любив ними бавитися.

Частина I

Політичне дитинство

У серпні 1914 року крізь Европу бурею почала котитися велика світова війна, а кілька місяців пізніше, у грудні, в галицькому селі Ульгівку, вперше побачив я світ, що в ньому потім досить довго й цікаво судилося жити. Мій батько, Кирило Кухарчук, був сиротою. Малим хлопцем мусів зайнятися десятигектаровим господарством, бо помер в нього наперед батько, а по батькові зійшла зі світу також і мати. Кирило Кухарчук вирішив оженитися. У 1913 році взяв за жінку дівчину родом з Ульгівка, Софію Федаш. Довго

Перших своїх років, ясна справа, не пам'ятаю. З оповідань згаданої тітки виходило, що ріс я досить прикрем хлопцем. Одного разу запитали мене, казала тітка, де мій тато. А я відповів, що в москаля в неволі ячмінь сушить на печі.

Першою річчю, що її запам'ятив, була червона батькова лента, бо був він, ще перед війною, членом товариства «Січ»¹. Сусід зробив мені дерев'яну шаблю й почепив її на ту ленту. Цією шаблею розбив я мамі не один горщок.

На початку 1919 року мав я вже понад чотири роки. На коляду чекав під столом на сіні. Мати й тітка готували вечерю, а раптом поволі й тихо відчинилися двері. Хтось у них виднів. Мама обернулася й відразу з плачем кинулася до того когось, затягнула на середину хати й почала розбирати. А той хтось цілий час дивився на мене. Як нарешті стягнув з себе мокрий напівзамерзлий кожух, підійшов до мене, узяв на руки. На сіно щось тяжко впало (не мав я й гадки, що був це важкий кріс). І сіли ми за стіл. Добре це пам'ятаю, бо то перший раз бачив я рідного батька. Але сидіти в нього на колінах довго не всидів – занадто тягнув увагу залишений під столом важкий предмет. Заспівали «Бог предвічний», а я вже змагався з купою заліза, дуже цікавою річчю.

Радість у хаті тривала недовго. Уже наступного дня вечером, на наказ сотника Української Галицької Армії², ульгівчанина Йосипа Табаки, треба йому було вертатися до своєї сотні. Стояв недалеко українсько-польський фронт. У Галичині точилася боротьба за Західно-Українську Народну Республіку³. Батько відразу з австрійської армії перейшов до УГА, брав участь у боях на лінії Рава-Руська–Угнів–Белз–Сокаль. Міцно, але нерівно зударившись з поляками за Махнів та Вербицю й Угнів, його сотня мусіла відступити в напрямі на Сокаль. Переправляючись через річку Солокію,

---

¹ «Січ» – фізично-культурна організація в Галичині в 1900–1930 рр., заснована К. Трильовським.

² Українська Галицька Армія (УГА) – регулярна Армія Західно-Української Народної Республіки. Спершу називалася Галицькою Армією, що виникла на основі Легіону Українських Січових Стрільців у 1918 році.

³ Українська держава на території Галичини, створена 1 листопада 1918 р. Перестала існувати внаслідок польської збройної інтервенції.

багато вояків, між ними й тато, провалилися крізь тонкий лед. От чому на батькові був такий мокрий кожух, як прийшов він додому колядувати своїй родині. Вернувся, отже, до сотні, що стояла в Корчеві. У хаті знову зробилося сумно.

До Ульгівка ввійшли частини польської окупаційної армії. У нашій хаті зайняли кватиру два офіцери в синіх мундирах⁴. Біля стайні стояли два канони*, а на городі – польова кухня. Мати чогось зажурилася, а я весь час утікав між вояків, які пробували зі мною говорити, частували зупою. Як виїхали, пішов на город і збирав порожні консерви, але натрапив також на набійницю з кількома правдивими набоями. Як показав її старшому від мене Михайліві Заремському з сусідства, то він набійницю забрав, а взамін дав дерев'яного вітрячка.

Одної ночі, ще того ж 1919 року прийшли до нашої хати сусідки й дехто з маминої родини. Сусідка Юлія Кушнір забрала мене до себе й сказала не плакати, бо хоч мама моя трохи нездорова, то ще приайде до здоров'я. А наступного дня показали мені щось загорнене в шматки, воно плакало. Сусідка сказала, що мама вже здорова, а бузько приніс у хату хлопчика, який виросте й буде зі мною бавитися. На хрестинах дали йому ім'я Михайло. Мав я з ним немало біди. Не можна було з хати вирватися: сиди й опікуйся малим.

Лишився ще спогад про те, як одного разу, роком, десь, пізніше, вийшов я з матір'ю в поле. А від Річиці надіїхав конем вояк. Був без шапки, голова забандажована, а на грудях сліди засохлої крові. Запитався в мами, чи нема в селі Червоної Армії⁵ або поляків. Мама щось відповіла. Він подякував і поїхав до Ульгівка. Потім виявилося, що то був кіннотник з армії отамана Петлюри⁶, що тримала проти більшовицький фронт.

---

⁴ У синіх мундирах воювали офіцери й вояки польської армії під командою ген. Й. Галлера, спрямованої в травні 1919 року проти армії УНР, яка по важких боях була примушена відступити за Збруч, що означало кінець ЗУНР.

^{*} Канон – гармата (діял.).

⁵ Червона Армія, назва збройних сил Радянської Росії, згодом СРСР.

⁶ Симон Петлюра (1879–1926) – державно-політичний діяч, Головний Отаман Армії УНР, голова Директорії УНР. У травні 1920 року уклав договір з польським маршалом Юзефом Пілсудським, спрямований проти більшовиків.

Нарешті воєнна хуртовина дійшла краю. Верталися до Ульгівка вояки, а між ними й мій тато. Життя ставало нормальнішим, але тато й інші колишні вояки мусіли часто ходити на станцію польської поліції «мельдуватися». Крім цього, відбувалися великі ревізії, при чим проходили з грабунком і безправ'ям.

Тим часом я ріс, бавлячись з хлопцями та дівчатами то в весілля, то співаючи гагілки чи справляючи вертеп на Різдво. Аж надійшов сьомий рік життя. Як він якось зрівнявся з 1 вересня 1921 року, то мама сказала, що піду вже до школи, де буде багато хлопців і дівчат, а як буде з мене добрий і слухняний учень, то стану ксьондзом. Така кар'єра мені не була до смаку. Став я школи боятися. Проте отримав пошиту з білого полотна торбину, олівця та шкільнного підручника до першої кляси. З ними тато повів мене вчитися. У напіврозваленій школі віддав у руки вчителя Андрія Рачинського, а цей передав священикові Михайлові Періжку до групи інших 20 школярів-початківців, що тонкою вервичкою вже шикувалися йти до церкви. Під час проповіді отець заохочував нас до науки, так само, як потім вчителі в школі.

З сусідства ходило нас до першої кляси семеро дітей і ми відразу стали переважати серед загального числа учнів, що їх було десь 30 у клясі. Почалася наука, хоч хатнє діло не завжди дозволяло віддати їй стільки часу, скільки було треба. Зате гарно посувалася вперед політична едукація. Ми мали непоборну тягу слухати розповідей старших про Січових Стрільців⁷ чи УГА. Ми прекрасно стали відрізняти своїх від чужих. Спираючись на розповіді, суміли в околиці села відтворити колишній фронт: з західнього боку села наступали хлопці, названі поляками, а від сходу боролися з ними хлопці, названі українцями. На початку наша «війна» обмежувалася до бойового крику й обкидання грудками землі, але потім воєнна техніка в нас покращала, введено нові види зброї, такі як луки й куши. Верталися ми додому з пірваними сорочками,

---

⁷ Січові Стрільці – елітарна формaciя Армii Української Народної Республiки, що її творення започатковано в 1917 роцi в Києвi, спираючись на полонених українцiв з австро-угорської армiї.

а нарешті дійшло до того, що «полякові» Луцеві Буликові пробили стрілою око. І старші поклали війні край.

Котрогось року на 3 травня громадський сторож Роман Садовський повісив на нашому Громадському Домі польський прапор. Недалеко від того місця я пас гусей. Якось прийшло ще двох хлопців. Рада в раду й ми вирішили прапора скинути, бо таке щось в нашему селі бути не повинно. То чужий прапор, а не наш. Просто скинути його нам не вдалося, тож знайдену тичку обスマрували маззю від воза й хотіли нею замазати полотно прапора. Воно, однак, прилипло до тички й порозривалося. То був мій перший антидержавний чин. Так називав його поліціант, що прийшов до нашої хати, бо про все повідомив його сторож. Поліцай почухав мене за вуха, а батько ще й ременя стягнув і виконав перший «політичний вирок» у моєму житті. Поліціант хотів довідатися, хто мене підмовив стягнути прапора, але я все витримав і нікого не всипав. А підмовив мене мій добрий друг Олекса Козодій та інші хлопці.

Так справа закінчилася досить щасливо, але в школі учні почали вважати нас за кращих і відноситися з якоюсь пошаною. Я сильніше приклався до книжок, хоч і так учився навіть добре. Зокрема любив історію. Настільки, що вчитель дозволяв собі під час лекцій йти до пасіки, а мене залишав вести справу далі.

В хаті також відбувалися зміни. Добрий бузько приносив дітей. У 1922 році приніс мені брата Івася, а в 1924 – Петра. Останній, був у батьків уже четвертий син. Від четвертої кляси став я помогати батькові в польових роботах. Отже, удень школа або праця в полі, а ввечорі читальня «Просвіти»⁸, де відбувалися проби хору, працював самоосвітній гурток. Я найчастіше читав «Літопис Червоної Калини»⁹, де можна було щось довідатися про Січових Стрільців.

---

⁸ «Просвіта» – найстарша й найбільша культурно-освітня організація, заснована в Галичині 1868 року А. Вахнянином у Львові. Існувала до 40-х років, згодом на еміграції. Просвітами звалися по селах також її читальні.

⁹ «Літопис Червоної Калини» – передвоєнний ілюстрований місячник, що виходив у Львові, присвячений насамперед історії українських Визвольних Змагань у 1914–1921 роках.

Ульгівське парубоцтво в традиційному одязі; стоять зліва направо: поляки Ян Пекни, Сентек, далі Табака; сидять: Баран, Іван Дячук, НН; світлина з кінця 30-х рр.; передав Іван Баран (тепер мешканець Асун)

течко Угнів. Покищо в селі не було підпільної організації, але люди постійно гомоніли про політичну боротьбу за наші права в Галичині, на Волині чи Холмщині. Діти слухали, про що говорять старші на пасовиську чи біля читальні, кооперативи. І сталося так, що виникла ніким не зорганізована група найбільш зацікавлених такими справами хлопців-приятелів, з-поміж них найкраще

Люди в нас узагалі любили сидіти над книжкою. Сходилися на спільне читання, а потім розмовляли про зачитане. До читальні «Просвіти» приходило багато часописів. Мені найбільше подобалася «Сурма»¹⁰, друкована на тонкім і міцнім папері; з «Бюлетеня»¹¹ не міг я всього зрозуміти.

Село відбудовувалося після війни, виникали різні суспільно-просвітні товариства, підносилася свідомість. На сусідню з нами Холмщину вернулися вже з Росії люди¹². Там теж створювалися українські товариства, зокрема «Рідна Хата»¹³. Навіть приїздив до нас з Жерник хор, керований Конопком. Зали не могла помістити всіх людей. Більшість новин і часописів доходила до нас через міс-

¹⁰ «Сурма» – підпільний часопис, видаваний Українською Військовою Організацією в 1927–1934 роках.

¹¹ «Бюлетень» – мабуть, ідеться про «Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ», нелегальний часопис ОУН, видаваний в 1930–1934 роках.

¹² Ідеться про т. зв. біженство 1915 року, тобто майже поголовну втечу вглиб Росії, вслід за російською армією, українців Холмщини.

¹³ «Рідна Хата» – просвітнє товариство, засноване на Холмщині в 1920 році, заборонене урядом уже в 1921 році, відновлене під іншою назвою й остаточно зліквідовдане в 1930 році.

пам'ятаю Данила Барана, Костянтина Хахулу, Омеляна Мігуса, Олексу Козодія. А п'ятим був я. Ми брали участь у театральних п'єсах, таких як: «Холодний Яр», «Майстер Копитко», «Іхав стрілець на війнонъку» та інших. Мій останній виступ у сільському театрі мав місце 1938 року, коли я грав роль Степана в «Невольнику». Брали ми також участь чи не у всіх інших заходах нашої громади, наприклад, у річницях скасування панщини¹⁴ чи річницях Листопадового Зриву¹⁵. У 1926 році прийшла сумна вістка: в Парижі комуніст Шварцбарт убив отамана Симона Петлюру¹⁶. З цієї причини в нас відбулися збори й панахида в церкві.

Наприкінці 20-х років опір, чинений українцями польській владі на наших землях, був уже дуже міцний. Уряд робив парцеляцію панських фільварків, а землю приділяв не нашим селянам, а польським колоністам, які мали завдання розбивати нас і польонізувати. У селі з'явилися летючки УВО¹⁷ з закликами бойкотувати вибори, боротися за українські школи, чинити опір колонізації. Почали горіти фільварки, бойовики УВО зрывали телефонічні лінії, саботажували залізницю. Відтак доходили й вістки про арешти, криваві тортури. Окупант був щоразу жорстокішим і хотів нас зламати. У такій ситуації політична свідомість нашої молоді дуже швидко дозрівала. Наша група мріяла про налагодження зв'язку з якоюсь нашою організацією, але поки що це не вдавалося. Надійшов 1930 рік. На Сокальщині почалася пацифікація. Катовано наших людей, засуджувано у важкі в'язниці. Польські вояки стріляли до портретів Шевченка, розкидали бібліотеки. По від'їзді війська чи поліції села виглядали, наче перевалилася по них буря.

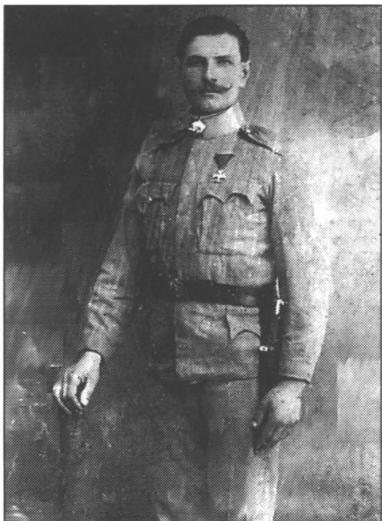
---

¹⁴ У всій Галичині річниця скасування панщини (16 квітня 1848 року) відзначалася кожного року як велике свято.

¹⁵ Ідеється про події у Львові (в 1918 році від 1 листопада), коли то в цьому місті українці встановили свою владу.

¹⁶ Симон Петлюра був убитий 25 травня 1926 року в Парижі на вулиці Расіна кулями більшовицького Шварцбarta.

¹⁷ Українська Військова Організація (УВО) – підпільна військово-політична організація, створена 1920 року учасниками невдалих Визвольних Змагань, щоб продовжувати боротьбу за державність.

Кирило Кухарчук, батько автора спомину, під час служби в австрійсько-угорській армії; світлина з фондів «Українського Архіву» у Варшаві, (далі УА)

Осінь цього року принесла велику зміну в моєму житті, здається, то була зміна на все життя. На свято Покрови (14 жовтня) після обіду до нашої хати вдерлися два поліції з польської станиці в Дениськах. Я обідав. Поліції наказали мені одягатися та йти з ними. Я відповів, що одягатися нема потреби, бо нікуди не йду. Тож дістав я в лиці й почув: „To сі ротоможеть”. Між нас кинулася маті, але ввійшов ще й третій поліцай. Маму відіпхнули. З огляду на неї я не опирався й дозволив накласти собі кайданки*. Виводячи мене з хати, вони сказали мамі, що погано виховала сина, проте, після переслухання мене звільнили додому. Під ескортою поліціїв, маючи 16 ро-

ків, поїхав я до Дениськ на станицю поліції. Люди махали на прощання руками. Переслухання почалося ввечорі, а вели його комендант Форись та два поліціянти, що мене арештували: Борковський і Бузяк. Списали протокол, а потім Форись уперше вдарив мене пістолетом в карк і запитав: „Kto dał ci ułotki i fotografie ukraińskich naçjonalistów? Rozklejałeś je na dzwonnicy i po wsi, mamy na to świadka. I kto ci pomagał?”. Я здивувався, що вони добре все знають. Летючки, десь 10–12, розклєював я сам, так само й знімки вбитих у польських слідствах членів УВО, здається, то були сотник Юліян Головінський¹⁸, Ольга Басараб¹⁹

* Кайданки – наручники (поль.).

¹⁸ Юліян Головінський – член Головної Команди УВО – у 1930 році крайовий провідник ОУН, убитий у жовтні цього ж року поліцією Польщі.

¹⁹ Ольга Басараб, зв’язкова ОУН, убита польською поліцією у Львові в лютому 1924 року під час переслухань.

і Пришляк²⁰. Здавалося, ніхто мене не бачив... Ще били, лякали розстрілом, манили обіцянкою звільнити, коли виявлю, звідки мав літературу.

Сидів я голодним дві доби. Прийшов комендант з горнятком кави й харчами, що дала під час арешту мати: „Widzisz, synu, i po co tobie robić te głupstwa? Polska jest tak silna, że żadne ulotki jej nie zaszkodzą”. Приїхав тато. Мене випустили. Тато наказував уважати на себе й вважати, аби не наробив я своїм стиду. Знову мене закували в кайданки. Очі в батька скривали слізози. Комендант сказав, що не підписав я протокола, тож ведуть мене до Угнова на слідство, де все „będę śpiewał i podpisywać”.

Угнівський суд і арешт були посередині міста, тож бачили мене по дорозі всі люди й багато хто відпровадив аж до самого суду. У судовому будинку був також арешт. Керівником арешту був українець Гудзь. Він, як потім виявилося, не один раз помагав нашим. Гудзь завів мене до камери, досить обширної, з двома загратованими вікнами і з вісімома арештантами, що походили з недалеких сіл: Річиці, Карова, Хлівчан і Салашів. Вони сиділи за крадіж дерева. Стали мене розпитувати, звідки я і за що сиджу. Як я відповів, то зробили місце на широкій причі, де лежало кілька старих шмат. Значить, прийняли мене до гурту, що для нового арештанта було важливе.

Повечерявши картопляною зупою, став я шикуватися до сну, який ніяк не хотів склеїти моїх повік. Під ними й далі був образ матері. Він був зі мною завжди, тоді й потім, у всі роки. Я думав про друзів, читальню, село. Уранці хліб і кава, а потім сільські оповідки про всіх і вся. Десь коло 10-ої години ранку хлопець з Вербиці побачив якихось людей від сторони жидівського цвінтаря. Давали якісь знаки. Він їх не знав і додумувався, що, мабуть, прийшли до мене. Я підійшов до вікна й мало не заплакав з радості: побачив маму, батька й одного чоловіка з Угнова. Родичі сказали про передачу для мене й відійшли назад тому, що

---

²⁰ Ідеється про Якова Пришляка, бойовика ОУН, повішеного наказом польського правосуддя у 1932 році в Тернополі за ліквідацію донощиків. Імовірно, автор спомину пересунув цю подію в часі.

місце, де стояли, часто контролювала поліція. Іудзь незабаром приніс передачу, я розклав її на підлозі й всіх пригостив.

По двох днях почалося слідство. Слідчий мав до помочі цивіля, який мене залякував і бив якимсь твердим предметом по нирках і спині. Потім прийшов ще поліціянт з угнівського постерунку*. Разом зв'язали мені руки ззаду, стягнули чоботи, перекинули через крісло – один тримав за голову, сидячи на ногах, а мундировий бив по п'ятах шамполом. Тортурі перервав слідчий. Написавши протокол, дав мені підписати. Був згідний з моїми словами, тож я підписав. Я мав уже гарячку. Кати взяли мене попід руки. На постерунку вклали ноги в посудину з водою. Так тримали всю ніч, а вранці кинули до камери. Хлопці взялися мене лікувати. Прийшов навіть судовий лікар і щось там записав. Лежав я тиждень. Знову завели до слідчого, який «по-батьківському» радив мені признатися, а то повезуть мене до Львова, де буде значно гірше.

Наступного дня перед полуднем був я у Львові. Дорогою голову вертіли батькові слова: «Пам'ятай, сину, не зроби нам стиду». Надії й сили витримати, додавали також прочитані в «Новому Часі» описи тортур Ольги Басараб. Я сподівався не бути гіршим від інших. Отже, город Лева побачив я вперше в досить складних обставинах. Доставили мене до колишнього жіночого монастиря св. Бригіди, там містилася знана мені вже, з оповідань у селі, катівня для українців: «Бригідки». Відчинилася в'язнична брама. «Клявіші»** зробили мені ревізію, вписали до якоїсь книги дані. Клявіш з вусами а ля Пілсудський повів мене до камери. Дорогою побачив блок, де, як потім довідався, були самі одинки й сиділи в них потім важні в'язні, між іншим Бандера²¹ й Лебедь²² за замах

---

* Постерунок – станиця поліції (поль.).

** Клявіш – в'язничний наглядач (поль.).

²¹ Степан Бандера – політик, член ОУН від 1929 року, від 1932 року Крайовий Провідник ОУН. Був одним з організаторів атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перецького в 1934 році.

²² Микола Лебедь – політик, член ОУН, у 1930–1932 роках організатор Юнацтва ОУН, був співучасником убивства Перецького. Арештований, на волю вийшов після вибуху польсько-німецької війни.

у 1934 році на міністра Броніслава Перацького²³. Ідучи, бачив я самі брами, ґрати й мури, тільки в одному місці росла трава. Як зачинилися важкі дубові двері камери, прийшла до голови думка, чи колинебудь буде можливість покинути це страшне місце. З задуми прокинув мене здущений крик. Був то ні то плач, ні то зойк, раз голосніший, раз тихіший. Доносився з одинок і тривав три дні, проведені мною в тій камері. Наступного дня принесли кібель*. По трьох днях карантину відділовий послав мене до лазні, потім до магазину по одяг і завів до великої камери, подібної радше до каплиці, ніж в'язничного приміщення. З четирьох її вікон видно було згаданий вже город з правою, сторожову вежу з цілодобовими стражниками. По лівому боці шпиталь, а між ним і блоками, де була карантинна і лазня – мала площа, де, як казали в'язні, виконувалися смертні вироки. Камера була абсолютно чиста, у ній два чисті кіблі, відро з водою, піч, що дрова або вугілля до неї всувалися з коридору. Залізне ліжко для кожного в'язня, сінник, коц, мала подушка. Способ життя, відомо, в'язничний: ставання о пів на шосту, апель, сніданок, потім розмови й спацір по залі, читання книжок, обід. Після обіду подібно до того, як і перед обідом. Спокій, мертві тишина вночі.

У камері 11 в'язнів. Сиділо четирьох ендеків** зі Львова. Вечоркевич був з-поміж них у поведінці й своїх шовіністичних поглядах найгрубіший. Студент сидів за антижидівські виступи в університеті. Інші так само. Сиділи два жиди-комуністи. Один звався Якуб Берман²⁴. З наших: Василь Крупа з Річиці, студент гімназії, Василь Кардаш, холмщак. Був ще хлопець з села Жовтанці, якийсь наш криміналіст, і ще два наші хлопці.

---

²³ Броніслав Перацький (1895–1934) був убитий Г. Мацейком 15 червня 1934 року у відповідь на його репресивну щодо українців політику.

* Кібель – відро на фізіологічні потреби у в'язничній камері (поль.).

** Ендек – член або прихильник польської політичної партії Національна Демократія, відомої з ворожого ставлення до національних меншин у Польщі.

²⁴ Якуб Берман – комуністичний діяч, від 1928 року в Комуністичній Партиї Польщі; у післявоєнній Польщі відповідав за ідеологічну, культурну й закордонну політику держави (поч. 50-х років).

Українці мали свій зв'язок та провід. Зв'язок спирався на грипси*, переношенні в'язнями при щасливих нагодах, азбуку Морза, вистукувану на стінах сусідньої камери, звідки вістка передавалася куди треба. В'язні мали контакт з Українським Комитетом Допомоги В'язням. В'язнична влада старалася зв'язок зірвати, карала за грипси карцером**, брала на спеціальні слідства. Нижчі поверхи мали зв'язок «конем»: на кінці мотузка прив'язувано картку, тоненьку, щоб в момент небезпеки можна було її з'їсти. То був «кінь». Його опускали вікном униз. Там його відв'язували, а чіпляли вгору «експреса». Між клявішами й в'язнями йшла велика боротьба за зв'язок.

В'язнів, що мали тільки початкову освіту, водили на науку. Кожного дня приходив учитель і вчив нас з підручників до другої і третьої класи початкової школи граматики, географії, історії. Багато розповідав про оборону Львова й королівську Польщу, але ніколи не ображував наших національних відчуттів. Школа була нам приємністю, дозволяла вирватися з в'язничної буденщини, помогала в зв'язку.

На слідство ходив я два рази. Трохи лякали, трохи били, але в протокол нічого нового не додали. Я відмовлявся від розклювання летючик, хоч слідчий нібито мав свідка проти мене. Нарешті він сказав, що відбудеться суд, про що буду повідомлений. Минув якийсь час. Нарешті прийшов клявіш Пенцак, а було воно на початку січня 1931 року, і сказав: „No, człowiek, bierz swoje rzeczy i usciekaj”. То було звільнення до часу розправи. Насунувши на голову шапку, узяту з магазину разом з рештою одягу, подув я на двірець. Серце розпирала гордість. Як доїджав до Рави-Руської, то про в'язницю вже забув. Наблизжалося ж Різдво. До рідної хати підійшов я з серцем, яке тривожно забилося, коли глянув на свою низьку стріху. Був ранок, здається, 5 січня. Першою побачила мене мама, майже відразу зі слізами на очах. Зірвалися

---

* Грипс – записана на папері інформація, таємно передавана в'язнями.

** Карцер – в'язничне приміщення, найчастіше дуже холодне й без світла, де тимчасово перебував в'язень за провину, скончаний найчастіше вже в'язниці.

Члени читальні «Просвіта» в Ульгівку, 1937 рік; УА

з ліжок брати. Якось суворо й стримано привітався батько, але я знов чому. І зараз же злетілися сусіди. Вістка про поворот Миколи з в'язниці пішла по селі блискавкою. Розповідаючи, я чув, як нічим стали минулі дні, що варт було витримати й не піддатися. Чулося, як люди підтримують опір і пожертву за свою справу. Крім цього, не приходив я з порожніми руками. Мав із собою перший зв'язок, узгіднений у в'язниці з Василем Крупою – «Круком». Означало це початок підпільної праці в Ульгівку, чого так довго ждали його мешканці.

Здавалося, що 1931 рік почався для мене досить спокійно. Десять два тижні відчував я слабкість у тілі, наче хворобу, проте щоденно заходив до читальні «Просвіти», де велася нормальна праця. На початку лютого отримав зі Львова з окружного суду повідомлення й заразом наказ з'явитися на судову розправу на вул. Казимиривській. Тато відправив свого блудного сина на станцію, звідки разом з Антоном Яніцьким, який мав справу в «Маслосо-

юзі»²⁵, поїхав я далі. У Львові був я вже домовлений з нашим адвокатом Шевчуком²⁶. Він сказав, що вироку не вдастся уникнути, проте є надія на найменший вирок. Я подавсь у залю розправ, сумну, темну. За столом сиділо трьох суддів у чорному. Один з них запитався, чи признаюся до вини. Я заперечив. Тоді зачитали протокол слідства. З промовою виступив прокурор, кажучи, що в країні діє грізна терористична організація, вона має на меті відірвати від цілості частину, стає дедалі сильнішою, про що свідчить отої малолітній хлопець... Адвокат Шевчук наполягав на тім, що свідок не зовсім певно може сказати, чи пізнав мене, чи ні. А якби і так, то хлопець діяв під впливом подій і атмосфери у Львівському воєвідстві, де польський уряд своєю нерозважливою політикою супроти українців викликає напругу. Нарешті зачитано акт звинувачення: при помочі летючок закликав відірвати частину від цілості, проте з огляду на молодий вік, суд свою кару – 6 місяців в'язниці – відкладає. От і все. Кара повисла над головою, але її не зломила. Вернувшись я додому, де знову кілька днів не закривалися двері.

Село жило своїм життям, але наша група вже мала нових членів. По терені наростили саботажні антипольські акції. Великодні свята були привітані летючками з закликом відплати полякам за пасифікації та помогати політичним в'язням. На 3-е травня старого стилю в селі з'явилися синьо-жовті прапори, співом наповнилися всі його кутки, а співати українські пісні означало тоді щось наче бунт. Наступного дня з'явилася поліція. Арештували Антона Сидора, Михайла Булика, Івана Сидора, Луку Павлину, Олексу Козодія, но й мене. Завезли нас до Дениськ на постерунок. Питалися, хто розклейв летючки, але не били. По трьох днях випустили на волю.

---

²⁵ «Маслосоюз» – Союз Молочарських Кооператив, заснований 1907 року в Галичині, став найактивнішим сектором українського кооперативного руху в Галичині перед II світовою війною. Зліквідований совітською владою влітку 1944 року.

²⁶ Ідеється про Семена Шевчука, львівського адвоката, який часто боронив політичних в'язнів.

Літо минуло без важливіших подій і пригод. Село почало будову нового Народного Дому, де мала міститися «Просвіта», кооператива «Згода» й «Сільський Господар». Платню за роботу брав лише головний майстер Андрій Капуста. То була наша відповідь на польонізаційні заходи влади щодо села. Наприклад, нашу школу перетворено на утраквістичну*, хоч і як проти цього ми протестували.

Настав березень 1932 року. Одного дня з'явився у мене вдома ульгівський господар Василь Мартин з вісткою про те, що Василь Крупа хоче зі мною зустрітися. Зв'язок із ним мав я ще від грудня 1930 року, коли перебували ми в «Бригідках». «Крук» якраз відсідів свій дволітній вирок. Тепер він відразу почав розпитувати про ситуацію в терені й можливості зорганізувати гурток ОУН²⁷ в Ульгівку. Дав інструкції. Членів не більше ніж п'ять, найкращих, найдовіреніших, з рештою тримати приязні відносини, але не інформувати про заснування гуртка. До зв'язку визначили ми так званий мертвий пункт**: кам'яний придорожній хрест, названий Коліно, на границі між Річицею і Ульгівком. Ця зустріч означала початок підпілля в Ульгівку. Членами заснованого мною гуртка стали: Омелян Мігус – «Клен», 1912 року народження; Олекса Козодій – «Зелений», 1915 року народження; Костянтин Хахула – «Косар», 1913 року народження; Данило Баaran – «Медвідь», 1912 року народження. Усі вступили до нього добровільно. Такий стан втримувався до 1937 року, коли то прийшов дозвіл організувати ще й «трійки». Ми були «п'яткою». То була основна клітина ОУН.

У червні велика пожежа стравила частину села аж по нашу хату. Згоріла майже ціла так звана Вілька. При відбудові було багато праці, яка стримала організаційні заходи. Щойно 1933 рік приніс багато нового. Насамперед, голод на Великій Україні. У Львові

---

* Утраквістична школа, утраквізм – система науки, сперта на двомовність; тут ідееться про науку українською та польською мовами.

²⁷ ОУН (Організація Українських Націоналістів) – політична організація, створена під час I конгресу українських націоналістів у Відні на початку 1929 року. Ставила собі за мету віднову самостійної української держави, у Польщі – нелегальна.

** Мертвий пункт – у підпіллі заздалегідь визначене місце, де залишалися підпільні матеріали; також (рідко) місце евентуальної зустрічі членів розбитого відділу.

Молоді ульгівчани: зліва Іван Баран, сидить Михайло Сидір, Антін Кушнер; світлина з кінця 30-х рр.

Микола Лемик²⁸ убив совітського урядовця з консульства. По села гуляли відділи польської поліції та члени «Стшельца»²⁹, тероризуючи наших селян. На зв'язок напливало багато літератури.

У першій половині травня від східнього краю села бігли хлопці й кричали про те, що наближається поліція. На щастя, їхала вона не на нас, але на Щеп'ятин та Угнів. Зима минула без більших подій. Десь у квітні наш гурток вирішив висипати в селі символічну могилу в честь тим, хто впав у боротьбі за волю України. Потім влаштували мі збори самоосвітнього гуртка й без труду встановили спосіб праці та її початок: 25 травня, тобто в річницю вбивства в Парижі

Симона Петлюри. Означеного дня, як зайшло сонце, з села тайком виходили люди з лопатами й прямували на цвинтар. Туди їхали також фірманки з пообв'язуваними шматами колесами. Землю возили ми з пасовиська за селом, а возили її в західню частину села, на невелику площеу на роздоріжжі помежі церквою і школою. Одна група ладувала землю, друга розладовувала, третя висипувала могилу, робив це, між іншим, колишній січовий стрілець Михайло Павлина та Антін і Іван Сидори. Праця йшла тихо й в доброму темпі, як розвідка донесла про поліційну стежку в селі. А всюди був винятковий спокій. Раптом, як поліція вийшли з кооперативи, в східній частині села почалася «котяча музика» й співи. Тож вони

²⁸ Микола Лемик (1914–1941) убив голову совітського консульяту О. Маїлова, що було протестом проти штучного голоду в Україні, створеного совітською владою в 1932–1933 роках.

²⁹ «Стшелець» (поль. Strzelec) – польська парамілітарна організація міжвоєнного періоду.

звернули від церкви, куди йшли, щоб розігнати хуліганів у противній частині села. Ганялися від одної групи до другої, а над раном, утомлені, звалилися на ліжка в солтиса Томаша Пєкного. Ульгівчани уранці нарікали на погано виховану молодь, натомість потім усі зрозуміли причину гармидеру. Як вістка рознеслася, усі люди валили на площе між школою і церквою. А там уже височила могила. Усі встигли подивитися, поліції спали й далі твердим сном. Як устали – ганебно лаяли і себе, і село, що далися так просто обдурити. Потім прийшли, але могили не чіпали, а тільки стали шукати, хто її висипав. Навіть діти нічого їм не сказали. Узагалі діти зробили собі з могили місце, біля якого відбувалися їхні забави. Воно було гарне, обсаджене потім квітами й обведене огорожею. Ніхто її не пробував розвалити, хоч приїжджали дивитися повітові особи. Так само ніхто не став руйнувати могили, висипаної незабаром у сусідньому селі Терношині. Поляки, а було їх там більше, ніж українців, казали: „W tym korpusie Ukrayinsu pochowali Polskę”. У нас поліція обмежилася трид добовими арештами на мене й кількох членів гуртка, бо «винуватців» не знайшла. А 4-го листопада відбулося вроочисте посвячення могили в нашому селі. Люди її прикрасили ще більше квітами. На хресті майорів синьо-жовтий стяг з чорною стрічкою (по виселенні цивільні поляки зрівняли її з землею тракторовим способом).

Знову в Бригадках

Уже початок року показав посилення репресій окупаційної влади, намагання піznати наші пляні. Незнані люди ходили під вікнами читальні «Просвіти» й сільських хат. У першій половині травня я помогав одному з наших хлопців садити картоплю в полі. Перед полуночю на дорозі від Кривиці знялася курява. То їхали вози й вершники. Я відразу зрозумів: поліція. Залишивши коня, пішов у село узяти щось тепле, бо знов, що легко найближча ніч не минеться. Люди вже втікали, де хто міг. Зі східної частини бігли хлопці, кричачи: «Утікайте, бо їдуть сракобійники!» (сракобійниками називали в нас поляків, які робили пасифікації). Вискочивши з хати з теплою курткою та шматком хліба й сала, десь

Церква в Ульгівку. Стан після виселення, коли церкву розібрали й перенесли на матеріял у глибину Польщі. На світлині видно брак надпрестольного купола; УА

70 кроків від себе побачив я, як з фірманки злазять поліціянти, тож подався в противну сторону. З-за останньої стодоли побачив, що кінні поліціянти вже беруть село в кільце. Проте вдалося мені знайти вільне місце й кільце минув. Хотів іти до Жерник, по дорозі зустрів кількох знайомих, тож пішли далі разом. У Жерниках не застали своїх знайомих, тому перейшли до Посадова, до Жемелки Й Івана Ткачука, проте і вони сподівалися поліції. Скривалися. Як сказала ще Жемелчина жінка, поліція арештує всюди комуністів. Віднайшли ми їх у лісі під Радковом. День минув на дискусії. Наші знайомі мали з собою Кобзар, вірили в щастя й волю Радянської України, а ми говорили їм про голод і колективізацію.

Увечорі підійшли під наше село. У одній з хат ми довідалися, що пасифікаційного загону вже нема. Цей загін, а була то поліційна школа з Мостів, що коло Львова, мав у селі таке діло. Обступивши село, поліція хотіли арештувати людей, внесених на списки. Проте

нікого не застали, тільки на дорозі між Річицею і Ульгівком зловили нашого дяка Теодора Гука, який зараз їм і втік. Тоді поліцай виломили двері в «Просвіті» і кооперативі «Згода», примищення знищили, розстріляли портрети Тараса Шевченка, а потім стали допомагати солтисові виконати свій же наказ щодо обіду: ловили курей і качок. Наївшись, зібралися на силі й побили кількох стариків, іншим наказали робити «жабки», падати-вставати, били гумовими палками, і, нарешті, зігнали людей під могилу. Наказали розріти, але потім староста з Рави змінив наказ. Зробили світлину, вписали у реєстр і мапи. Він поклав також край пацифікації, яка дійшла тільки до Ульгівка. Поліцай ввечорі поїхали, залишивши пам'ять про свою «гуманітарність» і «толерантність». Однак і далі хотіли зловити наших активістів: робили швидкі випади на село, але нам завжди вдавалося уникнути арешту. Так було ціле літо.

Не маючи успіху в арештуванні, ворог узявся польонізувати ульгівську школу. Її директор, Андрій Рачинський, старався всячими способами втримати рідний дух у своїй школі, проте кураторія наказала запровадити в ній виключно польську мову. Рачинський і далі вчив по-українському. Тоді шкільна влада прислала нового вчителя, Шиманського. Цей учитель швидко порозумівся з польськими колоністами. Разом створили гурток «Стшельца», а потім разом робили проти нас всякі провокації. У школі примушував наших дітей молитися по-польському, витіснив з неї українську мову. Хоч директором далі був Рачинський, то проти нового вчителя не міг нічого вдіяти, бо мав він підтрим кураторії. Ми почали писати різні протести, батьки часто ходили з ним лиш лаятися, бо інші способи вже нічого не давали. Наш учитель був дедалі певніший себе. Цього було нам забагато. На одних наших зборах ми вирішили яснепана Шиманського стримати. То мав бути добрий, але вже законспірований спосіб. Учитель сам прискорив хід подій. У хаті колоніста Станислава Лисяка зорганізував велику танцювальну забаву. З'їхало багато польської молоді з околиці й члени «Стшельца». Ми постаралися, аби з наших ніхто на забаву не пішов. Бож не забава це була, а звичайна провокація. Увечорі «шляхта» здорово бенкетувала, аж до моменту, коли почувся

крісовий стріл. Упав від нього комендант «Стшельца» на нашій колонії – Волошин. Якраз пив пиво. Решта «шляхти» відразу дверми й вікнами вивтікала на всі сторони. Хто убив? Цього ніхто не знов. Між цивілями пішла чутка про особисті порахунки, лиш поліція подумала про українців.

Наступного дня уранці впала до села поліція на чолі з повітовим комісаром. Арештувала 8 хлопців, між іншим, Степана Коваля, Данила Сенюка й мене. Крім мене, били всіх, але нічого не довідалися, бож хлопці справді нічого не знали. По трьох добах випустили. У селі притихло, однак на Великдень через Ульгівок перемашерувала група «Стшельца» з Терношина й околиці. То був показ сили й чергова провокація, яка закінчилася нещасливим стрілом одного стрільця, що поранив свого друга. Цей стріл викликав між стрільцями безлад. Більше у село не приходили.

У червні член ОУН Мацейко убив міністра внутрішніх справ Польщі Перацького. Галичиною й Волинню прокотилася нова хвиля антиукраїнського терору, арештів. Німеччина видала Польщі Лебедя, Карпинця, Підгайного, Климишина, Гнатівського³⁰ та інших. Польська преса закликала знищити ОУН та ціле «гайдамацьке гніздо» втопити у крові. Терор і пропаганда мали кинути українців на коліна. Однак усім нам у Галичині та на Волині далеко було до цього. Ульгівський гурток під цю пору нав'язав новий зв'язок з Угновом, зв'язковим став Тарас Онишкевич³¹, брат Мирослава³², з яким потім записав гарну сторінку в історії нашої боротьби. Гурток отримав багато літератури, яку передавав я по околиці, а також на Холмщину, між іншим у село Юрів, де в дяка

³⁰ Тут ідеться про т. зв. Варшавський процес членів ОУН, що відбувався від 18 листопада 1935 року по 13 січня 1936 року. Лише Микола Лебедь був виданий Польщі Німеччиною. Решта його учасників була арештована в Польщі. Усього в цьому процесі підсудними було 12 осіб.

³¹ Тарас Онишкевич (згодом «Галайда») – під цю пору один з найактивніших організаторів оунівської мережі, в'язень польських тюрем; упав у березні 1944 року в акції відділів УПА проти польської повстанської бази в селі Острів.

³² Мирослав Онишкевич (1911–1950), псевдонім «Орест» – член ОУН з 1929 року. У 1945–1947 роках командир VI Військової Округи «Сян», що охоплювала терени Закерзоння.

був наш зв'язковий пункт. Виконували ми вишколи для членів гуртка й молоді. Наша «п'ятірка» мала також вишколи у угнівському лісі Три Кінці, там був і наш зв'язок з районом ОУН. Вишкіл був чисто військовий: використання різних типів зброї, гранат, вибухових матеріалів. Тарас організував також політично-пропагандивно-організаційні вишколи, ведені іншими інструкторами. Відбувалися вони найчастіше в неділю по полуздні, 2–3 рази в місяць.

Далі точилися змагання за нашу школу. Легальні письмові протести не помагали, тож вирішили ми протестувати трохи іншим чином. Однієї серпневої ночі 1934 року кількох хлопців пішло й спалило в школі всі документи, писані польською мовою, мапу Польщі, портрети державних мужів Пілсудського, Мосціцького, а також білого Орла. З-над вхідних дверей стягнули таблицю з польським написом, а натомість почепили таблицю з написом «Українська народня школа». У школі й по селі були розкинуті летючки з інформаціями про боротьбу за нашу школу. Наступного дня поліція арештувала активного члена «Просвіти» Антона Яніцького та кількох молодих хлопців: Омеляна Мігуса – «Клена», Олексу Козодія – «Зеленого» та й мене. Доказів проти нас не було. По трьох днях, випускаючи усіх на волю, поліція сказала: „*Idziecie z Panem Bogiem, ale my się jeszcze zobaczymy*”.

Недовго треба було чекати – за два місяці акція на школу повторилася, хоч загальна шкільна акція, організована тоді ОУН у цілій Галичині, закінчилася. Здається, поліція про це не знала й вдалася до провокації. Підмовила недорозвинутого хлопця, Івана Грохомського, винести зі школи державні портрети й кинути в болото, а переданого старого кріса всадити в загату. Він це зробив. Наступного дня Антін Сидір, Козодій, Мігус, два інші хлопці та я знову були арештовані. З болота поліція витягнули портрети й Орла, а з загати Степана Хахули витягнули кріса. Нас завезли фірманками на постерунок. Я знав весь хід провокації, її плян, що обговорювався в хаті Романа Садовського, зачула одна дівчина й переповіла мені, проте виявив її аж після того, як поліціянти, не довідавшись нічого, передали нас до Угнова. На другому переслуханні були вже й поліціянти з Дениськ, провокатор

Грохомський і ми. Грохомський до всього признався. Хоч був я в іншому приміщенні, то все ж чув, як слідчий кричав на коменданта Борковського: „Ty stary baranie! Ty nie wiesz, że żadna organizacja takiej samej akcji nie robi w tak krótkim czasie?!”. Виходило, слідчий картав його тільки за брак фаховости, а не саму провокацію. Усіх нас звільнили. Якийсь час у селі був спокій, ішла тільки легальна праця в «Просвіті» та в гуртках. Місцеві поліцай були замінені іншими.

Спокійно почався також новий, 1935 рік. Дохід з коляди був призначений на «Рідну Школу»³³ та українських інвалідів. У січні зорганізували ми свято «Бій під Крутами», під час якого я зачитав свій перший реферат. Крім мене виступили: бувший січовий стрілець Олекса Біда і голова читальні Омелян.

Натомість березень приніс «презент» для маршала Пілсудського: згідно з наказом мали ми знищити телефонні телеграфічні стовпі та саботажувати на залізничній лінії Рава-Руська – Сокаль на відтинку Угнів – Корчів. У цій вдалій акції не брав я участі тому, що дуже полюбила мене поліція: що не акція, то йшов я в кайданках на постерунок. Щоб бути чистим, цього разу подарунок союзників Петлюри був принесений без мене. Тим часом я старався за алібі. У хаті Теклі Козодій, разом з дівчатами підготовляв я бібулки декорувати церкву, а потім ще й наперся провести одну дівчину додому. Алібі було, отже, певне й веселе.

У травні почалася підготовка до акції проти постерунків поліції в Дениськах і Угнові, відомих з акцій проти нашої людності. Вивчили ми способи праці поліцай, порядок дня, плян будинку, згідно з цим і заплянували акції. Збройна частина підготовувалася в лісі Три Кінці під оком інструкторів. То були нові люди, спеціялісти від хімії, ліквідації слідів тощо. У серпні отримали ми зброю. Самі револьвери. Крім цього, 5 пачок перемеленої паприки проти собачих носів, нафту замочувати шмати, якими заради цього ж самого мали бути обмотані наші черевики.

---

³³ «Рідна Школа» – Українське Педагогічне Товариство, засноване 1881 року у Львові.

Церковний ульгівський хор, посередині сидить о. Роман Діонізій Адріянович; УА

У призначений день, увечорі, група, що мала розправитися з дениським постерунком, зібралася в лісі, а потім підійшла під постерунок. Розвідка донесла: навколо тиша, спокій. «Косар» знищив телефонні дроти, «Клен» і «Медвідь» пішли на забезпечення від сторони села, а «Зелений» і «Борис», тобто я, підійшли до дверей. «Зелений» застукав. Підійшла кухарка, запиталася хто стукає й понесла комендантові вістку, що прибув кур’єр з Угнова. За хвилину комендант Форись, тримаючи в руці нафтову лямпу, відчинив трохи двері. «Борис» мав дати йому коперту з порожньою карткою всередині, але комендант уже побачив, що «кур’єр» має маску на лиці й почав утікати. Випустив лямпу з руки. «Зелений» вистрілив угору й витягнув ліхтарку. Комендант зі страху зомлів. Відтак «Борис» скочив до канцелярії, узяв денник, перешукав шухляди. «Зелений» старався вернути коменданта до свідомості, бо потрібний був ключ від панцирної шафи, але Форись далі був непритомній. Тим часом охорона дала знаки про стріл у селі й крик людей (виявилось, що у Дениськах тоді діяли також злодії свиней). У селі мешкали інші поліцаї й могли з'явитися, а був наказ уникати збройних сутичок під час акції. Не

розвивши каси, ми відступили. Акція не була цілком вдала, проте мала велике значення. Поліція притихла, не було вже мандатів і наскоків. Постерунок був перенесений до Терношина, де було більше поляків. На місце Форися прийшов комендант Дидо, молодий, енергійний, проте зайнявся більше поборюванням злодіїв, ніж антиукраїнським шпигуванням. Завжди з'являвся на Йордан, навіть тримав «трійцю». Прикрих результатів для нас особисто не було.

Наступного дня в селі був спокій. Поліція ніяким рухом не виявила нашої акції проти себе. Правда, спеціальна група з Рави-Руської весь день шукала чогось по полях – слідів! – але нічого не знайшла. Натомість повністю невдалим був напад на постерунок в Угнові. Донощик. Поліція була напоготові. Під час відступу Тарас Онишкевич був ранений у ногу, а один з хлопців, попавши у город з високою сітковою огорожею, дістався в руки поліції.

До кіння року в Ульгівку було спокійно. На перше листопада вивісили ми синьо-жовтий прапор, а на могилі відправили Панахиду. Зима спливла на праці в «Просвіті», зборах нашого тайного гуртка, вишкільній праці з молоддю. На початку весни в сусідньому, Сокальському, повіті почали горіти польські й жидівські фільварки, що їх власники далися пізнати як україножери. До нас дійшли летючки з інформацією про запляноване на травень встановування річниці смерті отамана Петлюри. Багато літератури треба було рознести по сусідніх селах. Я пішов до Василева, а «Зелений» до Корчмина й Щеп'ятини. Вернувшись, я ще цього ж дня увечорі пішов ще й до «Хоми» (Олександер Бобко) до Кривиці. До Річиці й Губинка пішли Василь Крупа й Михайло Кулешка. Терношин отримав частину літератури, призначеної для Ульгівка.

З району прийшла інструкція старатися від 21 по 30 травня мати тверде алібі. Це не було важко: правилися маївки, потім на вулиці ми зустрічалися з дівчатами, де також бачило нас багато людей. Так було до 24 травня. Цього дня увечорі я спіткався під церквою з Олексою Козодієм та Максимом Гуком. Молебень до Пречистої Діви Марії вже кінчався, як хтось крикнув, що горить Річиця, докладніше, річицький фільварок. Гасити пішла лих вогнева сторожа, ніхто інший не рушився. Наступного дня вранці я ще спав, як

додому ввійшли поліціянти Попкевич і Борковський. Казали одягатися. Запитали, де я був учора. Я відповів, що на маївці. „Dobra to była majówka” – крикнув один з них і видер мені з рук чоботи. Босоніж завели мене до солтиса, де передали під опіку поліцая на прізвище Новаковський. Самі кудись пішли з моїми чобітими. Батько приніс мені інше взуття. По двох годинах поліцаї вернулися й відразу наказали признатися до підпалу річицького фільварку, показуючи «невідпорні докази»: гілсові відливи моїх підошов. Я заперечив, кажучи, що в церкві бачила мене понад сотня людей. Почали бити, кричали признатися, кому я давав свої чоботи. Закликали перших моїх свідків, переслухали солтиса. Привели також закутого в кайданки Олексу Козодія – «Зеленого». Увечорі скутих у пару повезли нас фірманками до Терношина на постерунок. Старі газди на прощання махали нам капелюхами, жінки де-не-де втирали фартухами очі. Хлопці кричали: «Геть з катами! Хай живе Україна!». Це додало нам сили та відваги на майбутність. Поліційний «магель» над нами тривав кілька місяців, проте слідство нічого не дало. За ці місяці багато ми пережили. Почалося від нелюдських знущань на терношинському постерунку, звідки потім послали нас до слідчого арешту в Угнові. Слідство наступного дня почалося досить лагідно, проте слідчий наполягав на базі того, що на місці пожежі знайдено відбитки моїх чоботів. Посадили мене в порожню камеру. Потім щоразу викликали на переслухання, які були просто нелюдськими тортурами. Щодо слідів я сказав, що зробила їх сама поліція моїми забраними чобітими.

По кількох днях перерви в'язень Іван з Карова, що спрятував у слідчого, розповів, як слідчий кричав на поліцай Попкевича й Борковського. Минули три тижні, ніщо не діялося, тож вирішив я почати голодівкою протест проти моого незаконного ув'язнення. Це було 1 липня 1936 року. Не приймав я приношених страв три дні, безперервно лиш ходив по камері. Голод став уже добре даватися візуальні, проте воля не втратила нічого зі своєї сили. Занепокоїло мене лише те, що Олекса також почав голодівку, хоч я раніше заборонив йому це робити, маючи на увазі те, що принаймні один з нас мусить пережити. На четвертий день перестав я відчувати голод, в очах миготіли якісь вогники, нарешті

почорніло. Появилася гарячка. Треба було лягти, стало мені дуже холодно. Прийшов слідчий, дорікав за мою глупоту, яка нічого не дастъ, „jak nie posłuchasz moich rad, to zdechniesz tu jak pies”. П’ятий день минув спокійно. Потім я вже більше спав, але ще зловив мить приходу слідчого й якогось цивіля, запитали про що мені йдеться. Я відповів, що я не винен, вимагаю закінчити слідство та звільнити мене. Слідчий дав слово: за кілька днів усе слідство буде закінчене. Попросив перервати голодівку. Подумавши трохи, я погодився й передав Олексі зробити так само. По кількох днях на чаю і легких зупах керівника арешту Гуза я дійшов до себе, але до нормальної сили було мені ще далеко.

Слідчий не дотримав слова: закінчивши переслухання свідків, повідомив про наказ «згори» передати наші акта і нас до Львова. Ще потішив, що справа є на добрій дорозі, повинна закінчитися позитивно для нас. Повторилася ситуація з 1930 року. Тепер було нас двох, тоді я сам. Львівські Бригадки. Посадили мене в камеру, знану з першого арешту. Було нас в ній 10, крім мене львівські злодії та чотири наші хлопці, запідозрені в принадлежності до ОУН. Натомість проти старого вояка з УГА Михайла Хом’яка, сотника, справа була поведена безпідставно. Як він розповів, свідок-польський «зізнав», як то 1918 року Хом’як арештував його батька за шпигунство на користь польської армії, за що військовим судом батько був покараний смертю. Хом’якуважав справу за сфабриковану польськими шовіністами за його принадлежність до УГА. Нешодавно отримав «доживотку»*, але подав апеляцію й тепер чекав на рішення.

Мое слідство відновилося. Били по нирках і по п’ятах. Часто гнали в карцер. Я далі не признавався. Під час проходу познайомився з братами Мерцалями³⁴ та багатьма іншими в’язнями. Ще сиділи люди з процесу Перещепського, проте їх на прохід разом з іншими не пускали. Так минуло кілька місяців. Аж у вересні

---

* «Доживотка» – поточна назва вироку прижиттєвого ув’язнення (на зразок польського *dożywotka*).

³⁴ Ідеться про Павла й Івана Мерцаляв, засуджених 1937 року за невдалий атентат на М. Копача в 1935 р.

клявіш на порозі камери прочитав моє прізвище й повів до слідчого, а слідчий прочитав акт закінчення слідства проти мене. Я вільний, поводитися маю так і так.., а то все погано закінчиться. Беручи в магазині одяг, нарешті спіtkав Олексу, який так само гідно витримав слідство. Вертався я з нього так само, як і йшов: босоніж, тому, що в засохле взуття не хотіли влізти ноги. Олекса, і тут солідарний, також скинув черевики. Не мали ми гроша при душі. Вирішили йти пішки. Шукали вулиці Жовківської, але збилися на Руську, а потім почули спів у волоській церкві. Зайшли туди на Вечірню. По якісь хвилині підійшла до нас старша пані, про все розпитала й нарешті запропонувала переночувати в неї. Ми відмовилися з огляду на наш негігієнічний стан. Бабуся заплакала, попросила одного хлопця показати нам Жовківську вулицю, якою ми пішли за Підзамче, минули міст на Полтві, а далі вже тільки й оглянулися на Львів. Трохи підвіз нас якийсь селянин, а решту ночі йшли пішки, доходячи вранці до якогось села. Біля хати, де крутилися люди з відрами, вирішили трохи перепочити. Побачила це молода дівчина й зараз закликала свого батька, людину з бородою й пейсами. Той добрий син Ізраїля та його дочка Сара принесли нам, послухавши хто ми й звідки йдемо, дві великі пайди хліба з маслом, дзбанок маслянки. Ми їли й розповідали, а жид сидів і слухав-слухав. Попоївши, хотіли йти далі, але тіло, одна камінна брила, не хотіло взагалі рушатися. Жид і це побачив, попросив переспати в нього в сіні, проте ми таки якось розім'ялися й пішли. Доволоклися до Рави-Руської. Помочили ноги в річці коло церкви. На колонії Михайлівці Олекса мав тітку. Там вдруге цього дня ми попоїли, помилися й рушили далі, відмовляючись від нічлігу, бо так хотілося побачити рідню. Тітка наказала запрягти коней і відвезти нас до Угнова. А в Угнові чоловік з Ульгівка Степан Біда брав товар до нашої крамниці. З ним заїхали ми до рідного села, де, так само як в 1930 році, вітанням і розповіддям не було кінця. Я розповідав, маючи на гадці зайти ввечорі до читальні, проте ноги не дозволили. А так хотілося побачити всіх друзів! Став натирати ноги денатуратом і таки потеліпався до «Просвіти». Такої радості, як там, коли ввели мене друзі, я ще ніколи не мав перед тим і після того.

Відтак знову почалася нормальна праця в читальні та в рідній хаті. Осінь і зима з 1936 на 1937 рік минули спокійно. Без більших подій минув також 1937 рік. У школі директор Рачинський і далі вів боротьбу з шовіністом Шиманським, знову осміленім, бо від трагічної забави в 1934 році минуло вже багато часу. Нарешті в цій боротьбі наш Андрій Рачинський зазнав поразки. Йому підкинули підпільну літературу. Проте слідства не були певні, тож без суду пішов він сидіти до Берези-Картузької³⁵, де мучився аж до вибуху німецько-польської війни в 1939 році. А директором став... Шиманський. Школа стала повністю польською. Тепер протиставлявся йому лише молодий патріот-священик Роман Діонізій Адріянович, допомагало йому ціле село. Незабаром поліція священика арештувала за приналежність до ОУН й заклики з проповідальниці „do oderwania części od całości”. Без суду пішов він услід за директором Рачинським. Це викликало в селі обурення. Люди готовувалися силою викинути директора Шиманського, що могло б мати різні наслідки. Наша бойківка вирішила випередити цей почин і заразом тихо успокоїти шовініста. Одного весняного вечора наші хлопці затримали «богатера» на дорозі біля школи, відняли пістолет «бельгійку», наказали роздягнутися, але він зразу втратив відвагу, упав навколошки й зомлів. Як очуняв, наші провели з ним бесіду про його поведінку в школі й в селі. Директор відповів, що такий був наказ влади, а по хвилі втікав, аж земля дудніла. Шиманський притих, діти знову могли по-українському молитися й хоч трохи вивчати українську мову. Кураторія прислава молодого учителя-українця Джугалу, який гарно записався в історії села. Стабілізація в школі тривала аж до вересня 1939 року. Натомість у селі й околиці щось тяжко нависало в повітрі.

Настав війна

На початку 1938 року зорганізували ми в селі ще дві ланки ОУН, так звані «трійки». Це було незгідне з інструкціями, проте цього

---

³⁵ Береза-Картузька – місто на північно-західному Поліссі (нині Берестейська область Білорусії), де в 1934–1939 роках містився польський концентраційний табір.

вимагала наша ситуація в селі: люди зірвалися до нелегальної праці, тож краще було мати їх у організаційній структурі й заразом дисципліні, ніж дозволити на якісь непродумані кроки з їхнього боку. Провідником першої «трійки» став Антін Сидір, крім нього належали: Іван Сидір і Михайло Павлина. А другий склад був такий: Михайло Кухарчук, Михайло Коваль, Степан Знак. Під цю пору організація уже мала в нашему селі міцне становище, вирішально впливала як на молоде, так і старше покоління. У селі затихли дуже часті ще на початку 30-х років биятики, всякі вибрики, крадіжки.

На початку року зорганізували ми антиалькогольну акцію. На Йордан люди змогли прочитати зачеплений на громадськім шпихлірі великий напис, що віднині перестаємо пити польську горілку і курити папіроси, як хтось захоче противитися, буде покараний. І хоч як важко було мені повірити в щасливий кінець тієї акції, то сталося: усі перестали пити. Навіть весілля відбувалися без горілки. Гірше було з курцями, де хотіло тихцем по хатах покурював. Так було аж до початку війни. По трьох днях поліція зняла антиалькогольний афіш.

У Терношині також треба було зорганізувати «трійку». Увійшли до неї Жигала Євстахій, Сенюк Михайло і Біда; якого імені не пам'ятаю. Тим часом з району прийшла інструкція зробити список осіб з нашого терену, які колись служили в різних арміях, їхній вік, військовий ступінь. Здавалося, що організація готується до якоїсь більшої акції. Однак на початку березня якраз поляки взяли ініціативу в свої руки: по Галичині, Волині й Холмщині покотилася нова хвиля польського терору, наче нова пасифікація. Дооколишні села, як от Карів, Піддубці, Вербиця, Василів, Корчмин та насамперед Угнів уже були спасифіковані, членство ОУН зазнало арештів. Наші організаційні зв'язки були перервані. З угнівської в'язниці доходили неясні вістки, наш рух був просто спаралізований. Певне було, проте, одно: у в'язниці по-нелюдському б'ють наших в'язнів. Угнівець, Скрипчук, вискочив під час переслухання з вікна на першому поверсі, в'язня з Карова Юськіва Євстахія так побили, що він невдовзі по виході з в'язниці помер, криваво побитий в'язень Дмитерко з Василева також

помер по виході на волю. Окупанти не мали милосердя для знедоленого краю.

До Ульгівка терор дійшов пізніше, так що ми встигли підготуватися. І от десь у половині квітня, уставши одного дня вранці, я вийшов з чужої хати надвір і з придорожнього рову став обсервувати терен. Раптом у ранковій мряці побачив якісь постаті. Нарешті доглядів я мундир поліціянта, ішов теж високий цивіль і ще один у цивільнім одязі. Потім виявилося, що якраз вели на залізничну станцію арештованого члена нашої ланки Костянтина Хахулу – «Косаря». Незабаром я дізнавсь, що були і в мене, але я вдома не спав. Зайшов я щось з'єсти, аж тут знову поліціянти, на щастя, люди вчасно мене повідомили, тож зміг втекти. Потім люди сказали, що поліціянтам ішloся насамперед про мене (під час ревізії у нашій хаті навіть підлогу зривали), Олексу Козодія та арештованого вже Костя Хахулу. Виходить, наша трійка була найпідозріліша.

Увечорі я та Олекса пішли на Холмщину, до Посадова, де переночували в Ткачука Сильвестра, потім були в його сина Івана та ще кілька днів у Ріплині в Семена Сікори. Проте й на Холмщині арештували комуністів та тих українців, які читали львівські часописи, тож вернулись ми на початку травня до Ульгівка й скривалися далі по стодолах та бідняцьких хатах. Поліція кожного дня й ночі робила наскоки й засідки, проте люди ні разу нас не видали, навіть солтис-поляк Томаш Пекни нічого не казав, а бувало ж, що в одному покою його хати ми, а в другому – поліцай.

Зв'язок з районом відновили ми аж 22 травня. То якраз був празник св. Миколи. У нашій хаті, обставленій хлопцями, Мирослав Онишкевич з Угнова обговорив зі мною ситуацію, однак зв'язок наш був тимчасовий, бо поліціянти взяли мою хату уже під постійну обserвацію. На Великдень постерунковий Попкевич заліз крізь стріху на стріх і чекав мене. Він заглядав крізь якусь діру в хату, проте так необережно, що його торба звисала крізь іншу діру аж у сіни. Мати, побачивши її, наростила крику про злодія, злетілися сусіди. Поліціянт зрозумів: служба скінчена, зіскочив зі стріху і вийшов з хати, нікому ні слова не сказавши. А я лежав собі у криївці під хатою, радіючи, що до вечора день буде вже

спокійний. Постерунковий Попкевич узагалі не мав до мене щастя своїми засідками. Уранці я часто знаходив сліди по папіросах або польових стільцях, уночі він зраджувався парфумами, що різко визначалися з запаху квасолі, де він любив висиджувати довгі нічні години, чекаючи на мене.

На таких обопільніх хитрощах зминула половина літа. У серпні я та «Зелений», тобто Олекса, прийшли звідкись у село. Розвідка повідомила про двох поліцай. Вони кинулися на мене у досить відкритому місці, тож я скочив у хату Кушніра Івана, потім задніми дверми на подвір'я, але там дорогу заступив мені один із них, виміривши кріса в груди. Я думав, що він захоче мене арештувати, то якось дам собі з ним раду, проте з-за вугла вибіг другий поліцай, а також хлопці й дівчата. Зробилася метушня, раптом упав стріл. Я побачив, як Анна Пастівнична (пізніша моя жінка) шарпається з поліцаем за кріса, впав другий стріл, але я тоді вже форсував другого плота. Дівчина мене врятувала. Поліціянти Борковський і Новаковський, бо то вони були, тягнули до солтиса Пастівничну та колишнього січового стрільця Михайла Павлину за його заклики до людей перешкодити їм у погоні за мною, але замість переслухання опинилися в облозі. Хату обстутили наші люди, тож поліціянти втратили охоту до дальшої справи з нами всіма.

Після такої лекції конспірації прийшов час виборів до громадської ради. Виборчий льокаль був у школі. Виборча комісія складалася виключно з поляків. Лише мужем довір'я був наш священик отець Діонізій. Порядку пильнували наші два знайомі вже поліціянти з постерунку в Терношині. Голосувати могли лише ті люди, що були в залі. Наших людей наїжало вже зранку дуже багато, проте поліціянти впускали насамперед поляків. Ми задумали, отже, витримати майже до самого кінця, приспати пильність постерункових, а потім відразу силою ввірватися до льокалю. Так і сталося. Перед 18-ою годиною наші люди наперли на масу, що стояла перед школою. Відразу влетіли на коридор, котрийсь поліціянт встиг тільки пробити багнетом куртку Пастівничного Івана, не поранивши його. Другий поліцай хотів утікати, але його зловили й також примусили далі вести вибори. Усі люди в льокалю проголосували. Ще перед тим, наш муж довір'я побачив, як до

широкого фартуха члена комісії, жінки-польки, чомусь падають картки, і то лише тоді, як голосують українці. На його протест комісія не хотіла звернути уваги, зате домоглися цього усі виборці. Виявилося: виборча урна має також подвійне дно. Маніпулювати виборами можна було на різні способи. Тим разом знову не вдалося цього зробити. Зате приїхав староста й вибори визнав неправильними. Ішлося про те, як виявилося з його намов людям, аби без виборів признати тепер полякам третину голосів, хоч їм належалися лише чотири. Справа затягнулася аж до війни. Сторони не погодилися, потерпів, однак, отець Адріянович: зараз по виборах пішов до Берези-Картузької.

У 1938 році важкі хмари надійшли на стражданну українську землю – Холмщину. Поляки, як і скрізь, старалися знищити з поверхні землі всякі сліди українства. На Холмщині були ними православні церкви. Ще перед початком руйни Холмщини, так звані «кракуси» і члени «Стшельца» нападали на українських діячів цього краю, щоб їх стероризувати, старалися налякати людей і добитися того, аби українці переносили метрики з церкви до костьола. Весною такі заходи стали вже масовими, а по них пішла акція руйнування церков, капличок, хрестів, цвинтарів. Холмщаки чинили опір, у чім допомагали їм також і ми. В Ульгівку зорганізували ми три групи і ночами сторожували в загороджених холмських селах біля церков, найчастіше в Ріплині та Лагівцях. У останньому селі раз з'явилися ми на виразне прохання його мешканців, шикувався польський напад. Ми пішли, узбройвшись крісами, колами й косами, на стежках і дорогах поклали обернені вгору зубами борони, купами клали плуги, культиватори, усяке залізо. На щастя, поляки не прийшли, видно довідалися, а може впливув на них приклад Варяжа, де дістали міцно і довго шукали своїх роверів по полях. Оборонили ми також церкву в Ріплині, але по кількох днях ріплинці пішли на відпуст до Лісків, а тоді приїхали «кракуси» і поліції церкву їм розвалили. Акція на Холмщині тривала ціле літо. Страх було дивитися й переживати трагедію холмщаків, заподіяну польськими «лицарями ХХ віку». Один із них, генерал Альбрехт з Замостя, коли військо нищило церкву в Щебрешині, а вояки не хотіли полізти на баню, сам туди поліз

Ульгівчани, поч. 40-х років (?). Зліва сидять: Петро Добош, Василь Панас, згодом сотенний УПА, Костянтин Хахула – «Косар» та Іван Кушнір; УА

і скинув хреста. У Лашеві поліцай напали на церкву під час Богослужіння, священика та людей побили, церкву розвалили. Так християни любили християн.

Минуло літо. Осінній час зійшов на підготовлені криївок по різних хатах, підготові до зими, яка виявилася досить гострою. Я якось щасливо уникав арешту, хоч не один раз дивився уже поліціянтам в очі. Звик уже до напівпідпільного життя. На Різдво, проте, ходив разом з громадою колядувати. Якже ждав я весни, слухаючи десь з городу, як у читальні співають хлопці й дівчата, яким не холодно і не озираються щоразу за свою спину. На щастя, зима спливла досить спокійно й наставала весна. Був 1939 рік.

У березні газети «Новий час»³⁶ і «Народна Справа»³⁷ великими літерами сповістили про проголошення самостійності Закарпатської України³⁸. Які ж ми були тоді наївні! Думали бо: як є Україна,

³⁶ «Новий Час» – орган спершу УВО, а з 1925 року безпартійна газета. До 1939 року виходила у видавництві «Спілка».

³⁷ «Народна Справа» – ілюстрований тижневик для селян, видаваний «Українською Пресою» у 1928–1939 роках у Львові.

³⁸ Карпатська Україна була спершу, від 1938 року, українською автономною державою у складі Чехо-Словаччини, натомість 15 березня 1939 року проголосила самостійність.

навіть маленька, то вже ніколи її не знищать. І відразу подумали, як туди дістатися. Проте треба було пождати. Тим часом разом зі мною та Олексою став скриватися мій старий знайомий з Бригідок – Андрій Майба, якого сконтактувала зі мною дочка нашого священика, що вийшла заміж за пароха в селі Щуровичі на Радехівщині. Зустрілися ми аж у Кам'янці Бузькій, куди я спеціально вибрався. Андрій був енергійний, утік під час арештування. Походив з Золочівщини. Звідтоді ми були майже весь час разом, аж до 1945 року. Андрій потім був командиром куреня, мав псевдонім «Сагайдачний». Але тоді найважливіше було те, що він мав багато контактів в Карпатах, куди ми хотіли дістатися. З Кам'янки поїхали до Львова, а звідси поїздом у напрямку міста Сколе. Кілька пристанків за Стриєм висіли й пішли до села, щоб заночувати. Знайшли якусь шопу, влізли в сіно. Стійку першим тримав я, «Зелений» і Андрій спали. Удень подалися далі. Переїхали Сколе й висіли знову трохи за містом. Пішли в ліс. Андрій витягнув мапу й знайшов місцевість, де мав адресу одного довіреного чоловіка. Удалося його віднайти, тож увечорі були ми кільканадцять кілометрів далі від цієї місцевості. Переночувавши, віддалися в руки двох гуцульських хлопців-зв'язкових. Вони завели нас на велику поляну, де стояла колиба*. У колибі була криївка: подвійна стіна з прутів. Хлопці наказали тут їх ждати до наступного дня, а вразі небезпеки ховатися до криївки. Вони прийшли аж на третій день і сповістили нам тяжкі новини: на Закарпатті важкий стан, організація заборонила їм перепроваджувати туди людей, мусимо вертатися. Так і сталося. З Андрієм у Львові розлучилися, хоч аж до війни втримували зв'язок.

У селі ситуація не змінилася. Ми зійшли в глибоке підпілля. Здобувши в Карпатах кілька чеських поштових значків і конвертів зі штемпелями, написали тепер «звідти» листи до родин. Написали ми, що залишаємося в Чехах. Наш поланець миттю розповів у селі про цей лист, переданий шпритно на угнівську пошту, тож за кілька днів у хаті моїх батьків з'явилися по нього поліцай. Підступ

---

* Колиба – дерев'яна хатина-шатро лісорубів і чабанів у гірських районах Західньої України.

Члени самоосвітнього гуртка при читальні «Просвіти» в Ульгівку; в першому ряді сидять зліва: Григорій Сидір і Лука Булик; у другому: Олекса Козодій, вихователька дитячого садка (НН), Омелян Кухта (голова читальні), Михайло Кухарчук; стоять: Петро Добош, Михайло Коваль, Іван Ксьондзик, Степан Знак, Степан Коваль і Яків Павлина; світлина з 1939 року; передав автор спомину

удався: поліція вже до кінця війни не була в нашій хаті, тільки сказали солтисові Пекному, що покищо ми, лобузи, уникнули шибениці, проте ще нам прийдеться висіти.

Майже ціле літо 1939 року перепрацювали ми в Грубешівщині по наших знайомих у Посадові, Ріплині, Лагівцях. Заробили ми також якісь гроші, чим і зраділи, бо нарешті перестали обтяжувати батька-матір. Настав вересень, а з вереснем і польсько-німецька війна. Вибух війни застав нас на сіні Антона Косівського в Ульгівку. Уставши вранці, вийшли ми з «Народною Справою» в руці в сад почитати, село вже собі спокійно гуло, коли коло полуодя в кількох місцях почувся плач жінок. На читальні «Просвіти» ми побачили за хвилину великі афіші, гурму людей біля них, але далі не могли підійти, бо між людьми був поліцай та якийсь «стшелець». Як вони від'їхали, нарешті ми довідалися про справу: на читальні висіло оголошення загальної мобілізації. Вістка про війну зben-

тежила й нас, не знали ми, правда, як воно буде, проте хотілося вірити, що принесе вона кращу долю. Цього дня востаннє бачили представника польської окупаційної влади. Терношинський постепенок також зліквідувався, з вакацій не вернувся з Ульгівка учитель-шовініст, Шиманський. Українці вже в перші дні створили в нашому терені свою адміністрацію, поліцію, хоч не відразу взяли справи в руки, конспірувалися. Не було також зв'язку з районом. Ми вернулися до Ульгівка.

Наші селяни громадою відвели на станцію змобілізованих, жінки плакали, а дехто вже снував оптимістичні пляни щодо майбутнього України. Не було воно всмак старим січовикам і воякам УГА, які перестерігали не занадто німцям вірити, бо вони бачили німецьке господарювання на Україні в 1918 році. Проте всі вірили в перемогу німців у війні з Польщею. Покищо всі завзято слідкували за подіями на фронтах. Уже за кілька днів вернулися до села перші втікачі з польської армії, яка не могла воювати сама, то їй не дала: була розбита. То були Теодор Гук, Петро Мігус та жид Фроїм Зухман. Вернулися й люди з форшпанів. Потім прибули перші втікачі з західних окраїн Польщі, казали, що покищо польське військо відступає, проте збереться за Бугом і наступом звідти розіб'є німців. Тим часом можна вже було почuti гук гармат. Одного ясного дня від Річиці прийшли полями й дорогами потомлені польські вояки, дехто волочив за собою кріса за люфу, видно було, що з-за Буга на німців ніхто не буде наступати. Зрештою, по двох днях появилися німецькі змоторизовані відділи. Надлетіли також два німецькі літаки, кинули бомби. Одна впала в басейн з водою, легко поранила одну особу. У селі Кривиці дві бомби вибухли: ранило жінку, підпалило хату.

Настав новий час. Наша ланка почала збирати по околиці зброю. Лишили її вояки, просили в людей дати цивільний одяг. Наші люди переважно їм помагали. У нашого сусіда Барана Василя став навіть переховуватися полковник з Бидгощи. Він діждався «червоних визволителів», подякував за харч і опіку, залишив зброю і пішов не знати куди. Видавалося, що фронт перейшов, буде спокій. Одного дня приїхало возом п'ятьох польських вояків, уставили на горбі коло церкви важкого кулеме-

та, частина з них стала шукати тепер харчів. Вістку про це мені передали вже разом з думкою про здобуття кулемета. Я відразу додумався небезпеки, яку такий вчинок міг би стягнути на село, бож поблизу мусіли бути й інші частини. Незабаром оця осторога виплатилася: від Посадова наблизилися польські кіннотники. Я і ще кількох наших хлопців стояли на майдані біля церкви. Під'їхала бричка з трьома офіцерами, першого з краю попросили вони до себе, аби показав щось на мапі, але хлопець не йшов, тож підійшов я, бо справа не була ж зі страшних. Проте, випитавши про переправу на річці коло Терношина і через торфовиська, офіцери наказали мені сідати на бричку. Душа пішла в п'яти, бо в Терношині могли мене піznати місцеві поляки, що сталося б далі неважко було передбачити. На щастя, відігнав я від брички одну жінку, що бігла мене рятувати, а просила пустити в такий спосіб, що вказував мене як винного, але потім в'їхали ми у вивіз за селом, де обабіч дороги стояли польські колоністи, і там надлетів німецький літак, сипнув вогнем. Я в душі подякував Богові і німцям за цей порятунок, бо колоністи відразу розбіглися. Ми залягли, а потім поїхали далі до Терношина. Знову могло бути погано, але знову надлетів літак, обстріляв село, тож я використав наказ майора критися – побіг у сади, а потім на поля й на колонію, де скрився в знайомого поляка. Увечорі був уже вдома. Довідався, що цього дня поляки спалили село Телятин на Холмщині, військо вбило там також кілька осіб. Те саме могло статися з Ульгівком, якби я не стримав наших немудрих патріотів. Коло Томашева поляки звели поважну битву з німцями, війна ще точилася, треба було бути обережному. Десь коло 14-ого вересня нарешті настав спокій. Не видно було ні німців, ні поляків.

Новий лад

У другій половині вересня я робив з братом у полі, коли раптом він побачив курячу від сторони Ріплина, потім почули ми вже й спів. Нарешті з-за гори показалася колона кіннотників, розтягнена кілометрами на дорозі. Їхали попід Посадівським лісом у напрямку на Рокитне, а співали всім нам знану пісню «Розпрягай-

те, хлопці, коні». Ми зраділи, проте заразом здивувалися, бож трохи ніяк було від нашої пісні, співаної червоною кавалерією, «визволителями». Червона Армія³⁹ мала свою базу в Ріплині у фільварку, якась частина зайняла також наше село. Відразу зігнали до читальні людей і сказали: ми прийшли вас визволити з-під панської неволі, з-під польського ярма. Роздавали летючки з написами про доброго батька Сталіна, який про нікого не забуде, який нам ніколи не дасть бідувати. На стінах появилися великі портрети «Батька» та маршала Тимошенка, командуючого «визвольною армією». Під час зборів було багато питань, між іншим, Антін Яніцький запитався: «Чи то правда, що в вас усе спільне, навіть жінки спільні?». Лейтенант іронічно відповів, що це буржуазні вигадки. Біля нього весь час стояв енкаведист, вимушуючи штывну службову поставу, яка змінювалася відразу після того, як енкаведист відходив десь убік. Тоді лейтенант розповідав про Україну, українців, попереджав нічого не говорити проти Союзу, бо то може і нам, і йому злом обернутися. Накінець він та енкаведист запропонували людям створити міліцію. Пропозиція нам відповідала, тож уже наступного дня вранці до міліції вступило 20 осіб. Усі вони були з бідних родин і мали наше організаційне схвалення. Командантом став Григорій Гук. Мав опінію приятеля радянської влади та тісний контакт з нами. Міліція звернулася до штабу Червоної Армії в Ріплині про зброю, але отримала негативну відповідь і пораду шукати зброї між людністю, проте люди і члени організації своєї зброї не видали. Не знати, як воно закінчилося б, але по кільких днях червоні відступили за Буг і Солокію. У төрені не було ніякої влади.

Настала осінь, проте ніхто в нас не появлявся, влада не хотіла показатися. У селі вже почали підносити голови ті, що хотіли красти і взагалі рабувати, навіть уже й рознесли збіжжя по жидові Абрамові Зухмані. Однак на ширші виступи міліція не дозволила. Хлопців тягнуло до зброї, часто чулися стріли. Ми вискочили одного разу до Терношина, забрали з постерунку різні папери. Між

---

³⁹ Червона Армія – назва збройних сил Советського Союзу, створена 28 січня 1918 року.

іншим, попала нам у руки картка з всіма донощиками, але ми й самі їх знали. Нарешті в жовтні показалися два німці з німецької адміністрації в Томашеві, хотіли створити гмінний уряд у Терношині. На війта ми запропонували старого чоловіка Івана Типу, він знову знати землю й походив з Ульгівка, потім вийшов на секретаря прийняв нашого хлопця, емігранта з Вербиці Наврота, котрий був також диригентом хору. Ми виявили німцям нашу міліцію, вона знову зробилася поліцією, так що організація мала повний контроль над адміністрацією та порядковими службами в терені. Поліція трохи змінилася. Комендантом став студент Василь Крупа – «Крук» з Річиці, нещодавно вернувся з Бригідок, а поліціянтами Микола Кухарчук – «Борис», Олекса Козодій – «Зелений», Василь Лис з Річиці, Іван Ванько з Карова, Андрій Майба, мій знайомий зі спільнної спроби дійти на Закарпаття, був ще якийсь хлопець з Губинка. У Корчмині поліціянтами теж стали члени організації: за коменданта був Володимир Крук з Корчмина, а крім нього були Михайло Ульгурський зі Щеп'ятини, Іван Тенюк і ще двох.

Під цю пору, восени, границя на Солокії вже була обставлена, проте негусто, тож перепливало через неї хвилями багато утікачів, ми, як поліціянти, чимало їм у цьому помагали, тим більше, що ще верталися наші з Бригідок, прийшов учитель Андрій Рачинський та Кость Хахула – «Косар». Утікали також комуністи з Холмщини, не хотіли лишатися в «червоному раю». У селі відроджувалося культурне життя, відкрито для науки шкільні класи, усі з українською мовою. Так само було й на Холмщині, де активно помагали наші емігранти, хоч поляки відразу почали там антиукраїнські акції, напади. У Посадові двічі напали й побили учителя Василя Банаха, у Кмічині стріляли через вікно на учителя Гару. Поляки за всяку ціну не хотіли допустити до відродження української Холмщини. Наша поліція часто виїжджала й на Холмщину з метою обороняти наших активістів і втримувати порядок перед поляками. З польських мундирів ми пошили уніформи, працювали без ніякої платні, усі мали надію на поправу долі українців, але вже чулися голоси про намір німців дати на наші терени польських поліціянтів.

На зламі 1939 і 1940 років границя вже була добре обставлена. При допомозі нашої поліції зорганізовано два пункти переходу границі: на річці Солокії між Корчевом з нашої сторони і Боженкою з радянської та на Лужку коло Вербиці. Нормальна річ, утримували ми також організаційний зв'язок з районом та селами. Наш ульгівський пункт зв'язку діяв аж до осені 1947 року, бо від 1944 року знову треба було переходити через границю і переносити пошту.

На початку 1940 року усі ділянки життя в Ульгівку дійшли до нормального стану, працювали всі установи. Гмінна управа була в Терношині, а поліція – в Ульгівку. Наблизалися перші, зовсім вільні Різдвяні Свята. Село радісно громіло три дні, емігранти разом з ульгівцями. Нарешті не було поліції з її ворожим наглядом навіть над святами. У нашій хаті були то, від довгих років єдині свята, коли за стіл сіла вся родина, чи не перший раз у матері не було сліз на очах, усміхалася. Так не було вже ніколи потім. Завжди було у нас уже тривожно й завжди когось бракувало.

19 січня 1940 року приїхали до нас з Томашева угнівський адвокат Іван Козак, призначений тепер комендантом української поліції в Люблінському воєвідстві в ранзі сотника та колишній полковник УГА Ковальський. Приїхали, щоб уже зовсім легально зорганізувати поліцію в Грубешівському повіті, бо й досі наша поліція діяла не зовсім легально. Сотник Козак провірив стан нашої станиці, записав у реєстр кількість членів, а також видав посвідку від німецької влади, що означало нашу легалізацію. Мали ми сяку-таку владу, між іншим, і я, що завжди з владою мав клопіт. Він переконав мене залишитися в поліції, кажучи про важливість моменту, саме нині треба все брати у свої руки, бо своя поліція – це поміч для народу. Треба бути озброєному, бо прийдуть на наше місце поляки, а відомо, до чого воно могло б довести. Після візиту сотника Козака й полковника Ковальського в різних місцевостях Грубешівщини, Томашівщини й Любачівщини виникли перші легальні станиці української поліції, названої німцями *Ukrainische Hilfspolizei**. Звичайно, творилися вони там, де переважала українська людність. На першій порі у поліції були люди, визначені

---

* *Ukrainische Hilfspolizei* (нім.) – Українська Допомогова Поліція.

організацією, проте згодом, як з'явилося в терені Гестапо й жандармерія, у її ряди під їх впливом пішло чимало непевного елементу, навіть і сексотів*. Було з ними трохи клопоту. Повітова коменда поліції була в Грубешові, очолював її наперед згаданий сотник Козак, якийсь час був сотник Ружанський, найдовше, до липня 1944 року – сотник Мачай. Секретарював Левко Вахнянин, працівниками були, між іншим, закарпатець Блажен і львів'янин, Дрогинич. Районовий осідок жандармерії був у Варяжі, підпорядковувалася йому також наша станиця. Нашим представником у районі був Кость Загорода. Згодом, станиці української поліції виникли в Володавщині та в околицях Білої Підляської. Весною зорганізувалася з нашою допомогою станиця в Телятині на Холмщині. Комендантом став наш добрий знайомий Андрій Майба, перейшовши туди з Ульгівка, заступником – Олекса Козодій, решту дібрали вони з-поміж холмщаків, були там Куцаба, Метюк, Марцих та інші. І там поліційна праця була пов'язана з організаційною.

На початку травня 1940 року сотник Козак прислав наказ зорганізувати з нашої станиці кількох поліцай, так само з корчминської, аби втримати порядок і дати охорону під час передачі православним собору на Даниловій Горі, забраного по Першій світовій війні поляками на гарнізоновий костиль⁴⁰. Була чутка про запляновану польську контракцію. На два дні перед цією подією, наш комендант Крупа, узяв створену групу до Томашева, звідки автом, позиченим від Союзу Кооператив, поїхали ми до Холма. Долучив до нас і сотник Козак. У Холмі привітали нас члени холмського УДК⁴¹ та два представники з православної консисторії. Разом ми встановили способи охорони торжества. Місцем нашого постою під час врочистостей мав бути високий будинок,

---

* Сексот – з російського *секретный сотрудник*: таємний співпрацівник органів безпеки, тут більшовицької НКВД; шпигун, донощик.

⁴⁰ Собор був захоплений поляками в 1918 році. Після поразки Польщі у вересні 1939 року він був переданий Православній Церкві 19 травня 1940 року.

⁴¹ Український Центральний Комітет, що його відділи звалися УДК, виник як Українське Національне Об'єднання в листопаді 1939 року з метою презентувати перед німецькою владою інтереси української людності Генеральної Губернії. Головою став Володимир Кубійович.

звідки все було видно, до зв'язку з нами приділено по одній особі від консисторії й Комітету. Мали ми ще трохи часу, тож пішли потім оглядати місто. Чекало в ньому вже чимало людей на проголошене свято, чимало від них довідалися. Були ми, між іншим, у підземній каплиці в Даниловій Горі, де побачили страшний образ: домовини наших славетних духовних і світських мужів були порозбивані, на підлозі валялися молитовники, Євангелія, фрагменти церковних риз, здертих з померлих. Люди, як це бачили, плакали, але дехто й проклинав католиків і Польщу за таке варварство й ненависть. Між деревами на горі був великий камінь з церковними літерами, уже міцно затертими, молилася при ньому голосно й ридала якась жінка. Як побачила мене й Андрія Майбу, запиталася по-українському, хто ми є. Як ми відповіли, сказала: «Діти мої рідні», і почала нас цілувати. І пояснила, заспокоївшися, що вона тут колись співала в соборнім хорі, а тепер Господь дозволив їй дочекати, що собор знову є наш. А плач її – з радості. Казала теж про лева і напис, викутий на камені, і герб Холма, але потім усе видлубали вороги, щоб затерти українські сліди. Зустріч зі старою, заплаканою від щастя українкою-холмщанкою залишилася в моїй пам'яті навіки.

У святковий день площа вже вранці була забита народом. Чути було побожні пісні до Пречистої Діви Марії. Гули дзвони, навіть той найбільший, що чомусь з високої дзвіниці знайшовся на малім риштованні між людьми. У храм з процесією ввели єпископа Іларіона⁴² у оточенні інших православних єпископів і духовенства. Загриміло «Многая літа». Не описати людської радості від цього свята. Віками гноблені люди відчули кращу долю, мали надію, молилися, плакали. Я радів торжеством, але найбільш тим, що побачив єпископа Іларіона, такого заслуженого для українства Холмщини, Волині й Української Автокефальної Православної Церкви. Він доказав право відвічних мешканців цих земель до власної релігії й Батьківщини.

---

⁴² Єпископ Іларіон (справжнє прізвище Іван Огієнко) – визначний церковний та світський діяч, учений. У 1940 році хіротонізований на єпископа Холмського й Підляського, від 1943 року з митрополичим титулом.

Учасники курсу
разом зі своїми
викладачами.

Пісредині сидить
автор публікації

Хоча ж з школи
Івана і Вороніє
1941 р.

7.9.1016/92

Собісіанна

3 Рисунок нарисовано
Віловським Г. Ігорем

9 лютого 1941 р.

справа - II - Година.

Курс національного виховання (січень 1941 року, Белз), у якому брали участь
ультгівчани: Михайло Коваль, Іван Кушнір, Степан Знак та інші; УА

Наступного дня ми від'їхали самоходами до Томашева. По дорозі виявилося, що в деяких селах люди вже знали, хто ми: махали капелюхами, недалеко за Холмом дівчата кинули жменю квітів. До Ульгівка – пішки. Співаючи, дійшли до Губинка, де розповіли людям про торжества й переночували. Увечорі наступного дня зголосилися до станиці в Ульгівку. У околиці вже почав збільшуватися непокій, насувалися крадіжі й грабунки, на колоніях і польських селах збиралися польські військовики й члени колишнього «Стшељца». Появилися антинімецькі листівки. Українці явно не виступали, але видно було, що й вони не сплять.

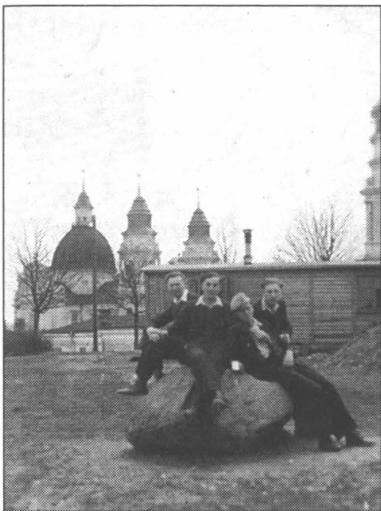
Нарешті приходить вістка про розлам в ОУН⁴³. З Томашева приїхав представник групи Мельника⁴⁴, гостро скритикував групу Бандери. Під час дискусії я сказав, щоб до нас з такими справами не приїжджав ніхто від жадної групи. Ми роздору не піддержуємо, далі будемо діяти, не питуючи, чого вгорі недобре діється. Справді, ніхто до нас уже не приїздив, але обидві фракції посилали свою літературу. Правду сказати, в нашему районі до кінця не дійшло до якогось виразного поділу на прихильників Мельника чи Бандери, крім цього, не було виразної потреби підпорядковуватися одним чи другим, бо справи були в нас насамперед практичні, а не політичні.

Уже в червні 1940 року наші провідники й командири зорганізували в Річиці, замаскований під вивіскою української поліції, вишкільний курс з участю десь 40 осіб. З нашої станиці його інструкторами стали Василь Крупа – «Крук» та Іван Ванько. Викладачами – люди з організації. І нічого, що робили його мельниківці, важніший був сам курс. Командиром був полк. Ковальський, а нагляд над цілістю мав сотник Козак. Виклади

---

⁴³ У 1940 році стався в ОУН поділ на дві фракції, очолені: дотеперішнім головою Проводу Українських Націоналістів Андрієм Мельником (т.зв. мельниківці) й, обраним у квітні 1941 року під час II Великого Збору ОУН, головою Революційного Проводу ОУН, Степаном Бандерою (т.зв. бандерівці). Причиною поділу в лоні ОУН були тактичні та персональні суперечки ще з 30-х років, швидко назрілі на початку Другої світової війни.

⁴⁴ Андрій Мельник (1890–1964) – військовий і політичний діяч, у 1938 році обраний головою ПУН.

На Княжій Горі в Даниловому Холмі. Між учнями класи VII б української гімназії в Холмі брат автора спомину Іван Кухарчук; світлина з 7 липня 1941 року; передає автор спомину

охоплювали такі предмети: військова муштра, розвідка, політична пропаганда й ведення діяльності в окупаційних умовах.

У моєму приватному житті сталася тоді важлива зміна: 28 червня я одружився з дівчиною з моого села, Анною Пастівничою, що помогала мені вирватися з рук поліції ще в 1938 році й врятувала від їхньої кулі. Доля зв'язала нас звідтоді вже назавжди. Звичайно, про спільне життя в тодішніх умовах і при моїй службі не могло бути мови. Тож по весіллі жінка замешкала при моїх батьках, а я далі був на станиці. Праці було вдосталь тому, що не було два місяці коменданта станиці Василя Крупи. Його обов'язки впали на мене й тривали

під час першого курсу два місяці, а під час другого, зорганізованого незабаром у Холмі, знову майже два місяці. Так 1940 рік добіг кінця.

На початку 1941 року покликано й мене на поліційний курс у Холмі. Разом зі мною поїхав свіжоприйнятий до поліції Василь Юськів з Карова. У Холмі я познайомився м. ін. з пізнішим сотенним у курені «Залізняка»⁴⁵, Іваном Шиманським⁴⁶, який походив з Любачівщини. Курс тривав до половини лютого. По приїзді додому довідався про радісну новину: збільшилася наша родина, народився син. Село жило досить спокійно. Раз приїхали німці й заповіли людям здавати зброю. Ясна річ, ніхто її не

⁴⁵ «Залізняк», псевдонім Івана Шпонтака (1919–1989) – у 1945–1947 рр. командир 27 Тактичного Відтинку УПА «Бастіон» та шеф штабу VI Воєнної Округи УПА-Захід «Сян».

⁴⁶ Іван Шиманський (1913–1947) – уродженець села Нового Люблинця (Любачівщина), як «Шум» був командиром сотні «Месники» 2 в курені «Залізняка».

віддавав, а ще глибше сховав, даючи напоказ всього кілька обрізків німцям у руки.

Під весну прибувало в нашу околицю дедалі більше німецького війська, терен по Буг і Солокію⁴⁷ був ними вкрай насичений. Це давало ясний знак про наближення чогось важного. На нашу станицю більшим потоком попливла всяка література й інструкції саботажу чи розвідки, прибувало багато членів ОУН з-за границі. На переломі травня й червня кількість нелегальних емігрантів з Західної України настільки збільшилася, що моя жінка з матір'ю ледве встигали напекти хліба для новоприбулих, приміщуваних мною в нашій стодолі. Ішли також інші групи, зорганізовані сили ОУН – але в протилежному напрямку – наsovітську сторону границі. Ми підготовлювали їх до переходу, що робилося найчастіше коло Вербиці, де границя йшла сіножатями й полями коло Лужка. Стояла там сторожа, Греншуц, з Травників біля Любліна. Наші оунівські групи йшли як авангард з метою підготувати ґрунт для майбутніх похідних груп ОУН⁴⁸, які незабаром і мали переходити колишній кордон. На нашій станиці в Ульгівку відбувалися зустрічі й наради проводу на різних рівнях. Дуже часто відвідував нас тоді пізніший командир УПА на Закерзонський Край Мирослав Онишкевич, а також Василь Заблоцький⁴⁹(потім «Шершень»), Ваврук⁵⁰(потім «Васюта»), «Вороний»⁵¹ та багато інших, сьогодні вже забутих. А на кілька днів перед 21 червня прибуло до Ульгівка дуже багато німців. Над вечір 20 червня самоходами й роверами вибралися в напрямку Буга. На станицю прийшов їхній майор

---

⁴⁷ Згідно з німецько-більшовицьким договором про поділ Польщі в 1939 році кордон між Німеччиною й СРСР пролягав, між іншим, річками Бугом і Солокією.

⁴⁸ Похідні групи ОУН – зорганізовані на початку 1941 року обома фракціями ОУН (бандерівська – в числі прибл. 1500 осіб, мельниківська – прибл. 500 осіб) загони, що мали на меті організувати українську самоуправу в зайнятих німцями селах і містах, яка мала підготувати ґрунт до проголошення самостійної України.

⁴⁹ Василь Заблоцький – «Шершень» – згодом член штабу ВО «Буг».

⁵⁰ Василь Вавruk – «Васюта» – політвиховник Воєнної Округи УПА «Буг» в 1944–1945 рр.

⁵¹ «Вороний» – Василь Левкович – діяч ОУН бандерівської фракції, у 1944–1946 роках командир групи 2 «Буг».

Й сказав, щоб «поліцай» була готова, бо вранці німецька армія піде на комуністів. При пляшці конъяку він запевняв, що війна не буде довга. Ми добре його розуміли, бо німець ще більше, ніж про війну, розповідав про свої родинні сторони десь під Дрезденом, про повний троянд город, восьмирічного синка. Ще більше стало видно нам тоді, як німець, попивши, несподівано скритиував Гітлера за проголошення війни на два фронти, а через це Німеччина буде мусіла зробити «капут». Так дотягнули ми майже до самого ранку, що почався страшним гудом німецьких літаків й вибухами важких бомб десь під Сокалем.

Кілька годин пізніше Василь Крупа, Іван Ванько та я вибралися на розвідку до містечка Угнова, з маршу зайнятого німцями. Їхній порядок діяв уже на свіжозахопленому терені: без перепустки до Угнова впустити нас не хотіли.

У місті панувала гробова тиша. Німці загнали поляків під костьол, жидів під синагогу, а українців під церкву. З останніми німці дозволили нам поговорити, так що від двох знайомих хлопців довідалися ми, де знаходиться бюро НКВД⁵²: у домі Баса, у передвоєнному суді за містом стояли недалеко совітські пограничники. У обох будинках нічого цікавого ми не знайшли. Заховали трохи зброї, щоб потім по неї приїхати. З суду заглянули ми, ясна річ, також до арешту, а там дуже здивувалися: келії були порожні, без сліду перебування в'язнів, пограничники мали свої магазини, у одному повно вина в пляшках і скринях, у наступному папіроси. До міста треба було вертатися обережно, бо совіти обстрілювали його з горбка Бартішки, де укріпилися. Ще раз заїхали ми під церкву. Знайомим наказали позабирати з аптеки лікі й бандажі, а потім щасливо вернулися на ульгівську станцію. Так минув нам перший день німецького „Drang nach Osten”*.

По кількох днях наша трійка знову подалася в розвідку за дедалі пильніше стережений, тепер уже німецько-німецький, кордон. Треба було провірити можливості переходу на схід в околиці

---

⁵² НКВД (рос. *Народный Комисариат Внутренних Дел*, укр. *Народний Комісаріят Внутрішніх Справ*), міністерство безпеки СРСР.

* *Drang nach Osten* (нім.) – прямування на Схід.

Вербиці, Вільки Вербицької та Лужка (в Ульгівку й Щеп'ятині стояли дві групи наших хлопців, які прямували на збірні пункти похідних груп). Вернулися ми знову щасливо, везучи з собою.... двоє дівчат-східнячок. То були учительки-українки з вербицької школи. Пізніше одна працювала у школі в Терношині, а друга на пошті. Остання у 1946 році стала жінкою сотенного «Чавса»⁵³. А щодо наших законспірованих хлопців – ще тієї ж ночі перейшли щасливо кордон.

Натомість 8 червня на станиці відбулися збори нашої ланки ОУН. Ми вирішили переорганізувати її з огляду на переносини станиці з Ульгівка до Терношина та такий залив праці, що треба було конче відділити обов'язки члена ОУН від праці поліціянта, а також відділити Терношин від Ульгівка. Присутнім був Мирослав Онишкевич – «Богдан» і ще два вищі провідники. Відбулися такі зміни: на мою пропозицію станичним в Ульгівку став Костянтин Хахула – «Косар», а пункт зв'язку разом зі станицею переходив до Терношина. У цьому селі станиця протрималася всього кілька місяців і перейшла до Щеп'ятина, триваючи там незмінно аж до приходу фронту в 1944 році. Нове місце було дуже вигідне, служив нам палац у парку. Відбулося там багато, якже важливих, зустрічей, прийнято багато рішень, зокрема під час боротьби з польським підпіллям в 1943–1944 рр., а згодом з Червоною Армією та ВП⁵⁴.

Зараз після наради замінили ми війта в терношинській Громадській Раді Івана Типу, нашого давнішого ставленника, якому влада трохи закрутила в голові. Отже, на місці такого «голови» за нашою намовою УДК постарається назначити магістра Володимира Петришина з Угнова. Його жінка була гарною патріоткою, перед війною головувала Союзові Українок⁵⁵ на Угнівщині.

---

⁵³ «Чавс» – Василь Краль (1913–1976) – у 1946–1947 рр. командир сотні в курені «Беркута» на терені 28 Тактичного Відтинку УПА «Данилів».

⁵⁴ ВП (поль. *Wojsko Polskie*, укр. Військо Польське) – назва збройних сил Польщі, прийнята в 1918 році. Тут ідеється про ВП, створене 21 липня 1944 року рішенням комуністичної Крайової Національної Ради.

⁵⁵ Союз Українок – найбільша організація українського жіноцтва на Україні, зокрема в Галичині, перейменована в 1917 році з Жіночої Громади.

Петришини замешкали на нашій колишній станиці. А сам Петришин перед війною працював за адвокацького апліканта в мецената Івана Козака в Угнові. Втішався загальною пошаною як адвокат, проте війтом виявився кепським: не встерігся перед хворобою свого попередника, додав також матеріальні інтереси. Війтував до приходу фронту в 1944 році. Потім втікав на Захід, але його дальшої долі не знаю.

Жовтень минув на нашому терені спокійно. Німці не появлялися. Їхня станиця кордонної сторожі стояла в віддаленій від нас тільки 10 кілометрів Заставі. Командував нею оберлейтенант Бранд, а командував щасливо й нещасливо: закохався в дочку польського передвоєнного шовініста, лісничого Копери й за його намовою написував нам, як українській поліції, багато крові. Копера прикривав багато злочинів польських колоністів, нічого не казав також про свої справи, а ті справи таки дійшли до нас. Один гайовий показав місце, де Копера заховав у 1939 році зброю. Знайшли ми трохи амуніції, польський легкий кулемет, кілька крісів, дві скриньки гранат і шаблю. У другому місці не знайшли ми нічого, бо перед нами все вибрали терношинські поляки, зорганізовані в підпільну організацію. Наш комендант дав Копері наказ зголоситися в тій справі на поліцію, проте замість цього приїхав сам Бранд і накинувся на коменданта в обороні, мовляв, порядного чоловіка, приятеля німців. Василь Крупа подзвонив на жандармерію до Варяжа, а звідти Брандові пішло попередження не мішатися до справ поліції. Зараз потім німецька поліція доказала Копері співпрацю з польською підпільною організацією «Збройна Боротьба»⁵⁶, його забрали, а тому з Брандом уже мали ми спокій. Ясна річ, викопаної зброї німцям ми не віддали – закопали її, у 1944 році придalaся в обороні села перед польськими нападами: 2 червня й 2 квітня.

Несподіванка в жовтні сталася тільки щодо мене. З повітової коменди української поліції в Грубешові прийшов, підписаний сотником Мачаєм і майором Козаком, наказ про призначення

---

⁵⁶ «Збройна Боротьба» (поль. *Walka Zbrojna*), одна з польських підпільних організацій, виникла після поразки Польщі в війні з Німеччиною в 1939 році.

мене від 1 листопада комендантом української поліційної станиці в Вербковичах на південній Холмщині. Зараз потім до Мінян коло Грубешова перенесено Олексу Козодія – «Зеленого», Василя Крупу – «Крука» до Львова разом з Іваном Ваньком, Андрій Майба вже був у Телятині, але також викликали його до Львова, де організувалася українська поліційна школа. Її комендантом став майор Козак, секретарем наш Василь Крупа, інструктором військової муштри бувший польський вояк Іван Ванько, а господарником школи Андрій Майба – «Сагайдачний».

На Холмщині

Ясна справа, на Холмщину йшов я з відповідними інструкціями проводу ОУН. Зводилися вони, в силу тамтешніх обставин, насамперед, до такого: пропагувати наш підпільний рух, підносити національну працю та хоронити людність Холмщини, зокрема школи, перед поляками. Провід сподівався, видно, прикрих подій на Холмщині, яка була майже зовсім незорганізована. Однак тепер пішли туди досить добреї кадри. Крім мене, до праці туди вибрано також хлопців з інших станиць. З корчминської, злученої, правда, з нашою, пішов до Грубешова Ульгурський Михайло, там комендантом станиці був наш друг Микола Ласійчук. Як створилася станиця в селі Сагрині, то її комендантом став Іван Шиманський, мій знайомий з курсу в Холмі. За поліціянтів прийнято, між іншим, Григорія Протасевича з Річиці й призначено до Крилова, Михайла Кухарчука до Володави, натомість на Львівщину відійшов ульгівчанин Михайло Коваль, інший, Степан Приступа – на Підляшшя, туди ж пішли Василь Макарук і Василь Краль. Це були або члени, або симпатики ОУН, але завжди насамперед високосвідомі й віддані нашій національній справі люди.

У Вербковичах на станиці застав я непорядок. Попередній комендант був перенесений до Львова, його заступник не давав собі ради зі старшими від нього поліціянтами, якими були Кащуба, Петро Марцих, волиняк Валер Микола, Степан Фолюсевич з Угнова, незлі хлопці, мої бувші знайомі. Тим часом швидко треба було звести порядок, бо кругом вже діяли сильні й добре зоргані-

зовані групи польського підпілля. У кожну хвилину можна було сподіватися нападу на нашу станицю, адже поляки відносилися до нас як до найперших ворогів. Німці були на другому місці. У такому випадку взяли б нас тепер, може, без стрілу; крім цього, жили ми серед наших, несміливих, заляканіх людей. Від нашої постави залежало їхнє національне самопочуття. На нараді з поліціянтами промовив я так само, тож скоро дійшли ми до порозуміння й співпраці.

Станиця містилася у двох кімнатах звичайної сільської хати й мала поганий вигляд, як і стан. Я запропонував перенестися на плебанію православного отця Баранова. Він не спротивився віддати нам половину досить великої хати, адже таким способом збільшувалася його безпека, бо він як священик уважався поляками може й першим вогором, ще перед нами. Плебанія стояла край села, над річкою Гучвою, надавалася до оборони перед нападом. Наступного дня я подавсь до громадської управи, познайомився з війтом та її працівниками. Усі виявилися холмщаками, лише секретарем був поляк, який працював тут ще перед війною. Урядники – молоді люди, зокрема дівчата-випускниці або ще учениці українських шкіл, зорганізованих на Холмщині вже в 1940 році. Отже, почув я прізвища Стефанія Тютюрай, Людмила Лотош, Надія Приступа зі Шпиколос, Лідія з Теребіння, якась дівчина з Вербкович і ще одна – з Підгірців. Старший референт – Микола Голодуха з Теребіння, потім Микола Степанюк зі Шпиколос і ще якийсь хлопець. Війтував Михайло Приступа зі Шпиколос, громади Монятичі, людина дуже енергійна, але й нервова, абсолювент права на Люблинському Університеті. Він нічого не мав проти наших переносин на плебанію, обіцяв свою допомогу.

Відтак – знайомство з самими Вербковичами. То було типове невелике холмське село, українське село. Недалеко містилися ремонтні верстати, займаючи колишній маєток. По правій стороні Гучви стояла залізнична станція лінії Грубешів – Замостя, тартак, обидва пункти повні польських урядовців, шовіністично настроєних щодо всього українського. На терені гміни стояли ще два польські фільварки, два моторові млини й дуже заможні колонії, де

жило багато польських передвоєнних військовиків, у цьому числі офіцерів та підофіцерів. Як додати станцію вузької колійки в недалекому Гоздові, то образ ситуації нашої станиці стане повним, але заразом і драматичним. Ця станиця – п'ятьох озброєніх поліціянтів серед заляканої, гнобленої української маси. За станицею стоїть могутня, але яка далека німецька адміністрація, для якої ми є нічим, але, на щастя, яка й для нас є нічим. Нам залежить на тих бідних українських селянах, як на людях гідних жити свободно на своїй землі. Німцям залежить на них, як на робітничій силі. Полякам залежить на них, як на тимчасово незалежному елементі, що за якийсь час повинен заново на них працювати. Тим часом польські вояки працювали на себе самі. У сусідньому селі Маличах, зібравши групу капралів, став діяти Стефан Кvasnєвський, пізніший, у 1943–1948 роках, «Віктор», хоч став діяти не так, як годиться: нападав на свідоміші українські родини, грабував і вбивав. У Маличах вбив солтиса Лагоду, учителя й активного діяча Нагірного, у Теребіні учителя, бувшого січового стрільця.

З нашими людьми ми порозумілися скоро, хоч чимало з-поміж них вірило комуністичним ідеям. Тоді це не заважало – єднала нас спільна загроза перед поляками (дивно, проте з доброї волі часом помагали нам і місцеві поляки). Насамперед, постарається підготувати наших людей до самооборони, а це шляхом створення малих самооборонних гуртків. Першим повстав такий гурток з членів громадської управи, вони вже мали зброю. На чолі – вйт. Потім пішло легко, встановили ми контакти з Гостинним і Гоздовом. Інші села покищо на творення самооборони не пішли. Наша станиця також підготовлювалася. Правда, якось оборона в дерев'яній хаті довго тривати не могла б, але таки забезпечили ми її мішками з піском та іншими речами.

Десь 20 грудня прийшла до мене Людмила Лотош (працівниця Громадської Управи) й сказала про якогось незнаного пана, а той пан хотів мене бачити, бо мав мене знати. Я пішов і побачив справді знайомого з якогось організаційного пункту в 1940 році.

Був ним Леонід Лапінський⁵⁷, пізніший «Зенон». Він сказав, що прийшов до мене на зв’язок, подав також дату, наказаного мені від організації, прибуття до села Богородиці на нараду ОУН з Холмщини. Відправа ця не відбулася в визначеному терміні, а щойно в 1942 році, зате мав я вже зв’язок з грубешівською ланкою за посередництвом Володимира Баталії – «Левка». Звідти отримав призначення військово-мобілізаційного референта третьої округи. Відтак «Зенон» дав розпорядження підготувати список наших мужчин – колишніх вояків польської армії або інших армій, бо вони могли для нас бути потрібними. Список мав бути готовим до 2 квітня 1942 року. Завдання було виконане, хоч справитися з ним означало безперервну активність оунівця й поліціята в одній особі.

У кінці грудня подзвонили з повітової команди, щоб 1 квітня зголосивсь я на станиці поліції в Крилові та став на її чолі. Мій попередник виїхав до школи до Львова. Це не була втішна вістка, означала запропастити виконану вже працю в Вербковичах і околиці. Проте розумів я, що сотник Мачай, вирішуючи так, мав порозуміння з організацією. До Крилова узяв я з собою холмщака з Богородиці Петра Марциха, дуже відважного, потім вояка сотні «Ягоди»⁵⁸ й «Дуди»⁵⁹.

Крилівська станиця містилася в колишній жидівській дерев’яній хаті над Бугом, по другому боці вулиці працювала Громадська Рада, очолювана колишнім старшиною УГА, отцем Максим’юком, що замешкав разом з родиною у Крилові як емігрант. Однак тут не було вербковицької дружності між праців-

---

⁵⁷ Леонід Лапінський – «Зенон», у квітні 1945 року призначений провідником ОУН на Холмщині, у липні – референтом СБ III округи ОУН на Закерзонні. Імовірно, що вже тоді співпрацював з комуністами, проте в червні 1948 року встановив явну співпрацю з органами польської безпеки, доводячи до численних арештів членів ОУН і УПА на терені цілої Польщі.

⁵⁸ «Ягода» – Маріян Лукашевич (1921–1946) – спершу командир сотні, що обороняла українців Холмщини перед нападами польських відділів на початку 1944 року, згодом курінний на терені 28 Тактичного Відтинку УПА «Данилів».

⁵⁹ «Дуда» – Євген Марчук (1919–1947) – командир сотні в курені «Ягоди» – «Беркута» на терені 28 Тактичного Відтинку УПА «Данилів».

никами Ради. Секретаря Кендзери, місцевого, ніколи не міг я зрозуміти й мати до нього довір'я, головний книговод мав за собою службу ще в царській армії, був спокійний, але любив випити. Референт скупу Новосад, кілька дівчат, між іншим, Ірка Бардега, дочка диригента місцевого хору, потім убита поляками на шосі як верталася з Грубешова зі школи. І все. Зорганізувати щось з них не можна було – по-перше, не було польської загрози, по-друге, стояв тут німецький кордонний гарнізон. Загроза була зате в терені, найбільша коло Мірча. Головна польська база містилася на колонії Заблоце й Гурка, зорганізована місцевим учителем. Його «пляцувка» діяла досить енергійно, а відваги прибуло їй зокрема після того, як на колонії Малків син коваля Басай-Краска – «Рись», передвоєнний капраль польської кавалерії з Грубешова, зорганізував відділ БХ⁶⁰. Почалися ширші виступи, насамперед, на диво, проти українців, а не німців. Насамперед здемолював Басай українську школу в Малкові й побив учителів. Це повторилося потім ще раз, крім цього напав на кілька наших родин і пограбував їх. Незабаром підступом убили двох поліціянтів з Мінян – Василя Юськіва й ще одного, напали на станцію в Потуржині, де згинув поліціянт Арабчук та в Телятині, де жертвою став поліціянт Метюк. Це відразу дало поштовх до організування місцевих самооборон, однак усі вони були малочисленні й з дуже поганим озброєнням. Як комендант порозумівся я добре з мешканцями двох свідомих сіл – Малкова і Сихович, і спробував зорганізувати в них сильну самооборону. Поїхав до Грубешова з вимогами до сотника Мачая дати поліції добру зброю, гранати й кулемети, а також поповнити особовий склад станиць. Потім питання самооборони поставлено на нараді надрайону ОУН, унаслідок чого в терен послані були відповідні люди й стали організувати самооборони на широку скалю. Вертаючись з неї до себе, зайдов у Вербковичах до війта Пристуши й застав у нього полковника-наддніпрянця, Якова Войнаровсь-

---

⁶⁰ БХ (поль. *Bataliony Chłopskie*, укр. Селянські Загони), польська підпільна мілітарна організація, створена на початку 1941 року.

кого-Гальчевського⁶¹ й сотника Романченка⁶². Першого я вже зінав, бо в Пересоловичах учительювала його жінка, а коли він до неї приїджав, я давав йому охорону. Стало ми обговорювати ситуацію, яка однозначно вже вказувала на велику загрозу. Войнаровський сказав, що нашим обов'язком є зробити все задля оборони нашого народу, насамперед, створити сильну самооборону в кожному селі, а також малі відділи, які можна було б швидко перекидати з місця на місце, як тільки станеться така потреба. За всяку ціну збирати й купувати зброю. Відтоді, зокрема ж коли самооборона стала явною, був я членом охорони полковника Войнаровського під час його поїздок по Холмщині з метою організувати відділи самооборони. Так було аж до його смерті в Пересоловичах. Однак це все попереду, тим часом доконче треба було впорядкувати станицю в Крилові. Заступник попереднього коменданта Іванчук, старшина царської армії родом з Волині, не вважав життя без горілки. На станиці стояв корчмарський запах, а решта поліцайв без сивухи ніяк не розуміла про що мова або справа. Мене з Марцихом також привітали горілкою. Я відмовився, а Марцих узяв пляшку й поставив у шафу, кажучи, що не пора. Три дні на станиці стояла тільки мовчанка. Я трохи цим перейнявся, адже був молодшим від Іванчука. Порадившись з Мачаем, відіслав його на місячну відпустку, з якої вже не мав потреби вертатися назад на станицю, куди Мачай прислав молодих і жвавих хлопців – Василя Любаса й Василя Ткачука (обидва з-під Варяжа), Петрівського і Євгена Гарапчука з Тишівців, Івана Баса і Григорія Протасевича, моого доброго знайомого з Річиці, псевдонім «Артист». Пізніше прибу-

---

⁶¹ Яків Войнаровський-Гальчевський – полковник армії УНР, ініціатор створення Української Самооборони на Холмщині в червні 1942 року, убитий польським підпіллям 22 березня 1943 року в Пересоловичах. Новим комендантом Самооборони став сотник Юрій Лукашук.

⁶² Іван Романченко – політичний діяч доби української революції, соціал-демократ, у 1942 році заступник коменданта Української Самооборони на Холмщині, комендант вишкільних курсів Самооборони в Грубешові.

ли ще не менш гарні хлопці з Підляшшя: Пилипчук⁶³, Анатоль Сидорук⁶⁴, Дмитро Хом'юк. Уся наша праця пішла тепер на організацію самооборони в терені.

Поволі великої ваги став набирати зв'язок з Волинню. З надрайону прийшов наказ створити зв'язковий пункт на моїй станиці для кур'єрів з обох боків Бугу. Мої хлопці перевозили їх крилою на острів серед Бугу, де руїною лежав старий замок. Переодягали ми їх у наші мундири й в білий день під оком німців переправляли туди або сюди. Німці взагалі були людьми: за сало або гуску міняли амуніцію й гранати, це вдавалося зокрема після налякування їх евентуальними польськими нападами. Не всі поляки раділи з нарощання конфлікту з українцями. Такий спольонізований українець Барилюк, різник Працень, аптекар Павляк, власник ресторану Каспшак чи млинар Савульський радше цим переймалися. Вони жили з нами й війтом згідно, можливо, мало тут свій вплив і те, що в цьому містечку українське відродження не було таке стихійне, як на селях, чим і не викликало такого страху серед поляків.

Десь у серпні 1942 року їхав я вранці вузькоколійкою до Грубешова. За Тишівцями побачив раптом клуби диму. Люди на наступній зупинці сказали: це догорює українське село Пасіка. Згодом дійшли до мене докладніші інформації. Пасіку обступили вечером вояки АК, мешканцям наказали йти до школи, де сортували людей. Дітей і жінок звільнили, а чоловіків віком 16–60 років в тій школі й розстріляли, потім закинули ще й гранатами, нарешті пустили з димом ціле село. То був перший масовий морд на українцях на захід від Бугу. Пасіка була свідомим селом, мала тоді українську школу й поволі позбувалася

---

⁶³ Ідеється про Павла Пилипчука – «Карла», уродженця Кристинополя, згодом командира сотні УПА на Грубешівщині, де й згинув біля Модринця в грудні 1944 року.

⁶⁴ Імовірно, мова про одного з активних учасників Самооборони на Грубешівщині, згодом командира малого відділу – «Дуба», убитого на Корчунку на початку квітня 1945 року. Як подає автор спомину, А. Сидорук служив згодом в УПА під псевдонімом «Дуб», згинув на Холмщині. Згадка про нього подається також в книжці *Повстанські могили* Є. Місила, стор. 164.

ся страху перед Польщею «від моря до моря». Отже, Пасіці та іншим селам нагадано про обов'язок страху перед Польщею. Іншої причини тоді вже бачити я не міг. Потім, як сидів у в'язниці в Барчеві в 1949 році, так само розповів мені про події в Пасіці поляк з Переспи, сусіднього від Пасіки села.

Ситуація з поляками загострювалася. Наша розвідка інформувала, що відділ «Рися» панує над теренами громад Крилів і Мірче, контролює шосу Грубешів – Мірче – Сокаль. Наши стежі з'явилися в цьому районі скрито, уночі, помагаючи творити самооборону. Одного разу поїхали стежею до Малкова поліціянти Іван Бас, Василь Ткачук і Дмитро Хом'юк. Ровери залишили в саді господаря Гетьмана, а самі хотіли піти дальше й зробити засідку на відповідному місці. Однак по дорозі наткнулися на сильний польський відділ, що прямував до Малкова. Зчинився короткий гострий бій, у його результаті мої хлопці відступили, але з втратою ровера Івана Баса.

Весною з Грубешова приїхала група німців та польська поліція, зробили лапанку в Крилові й околиці. Німеччина вимагала робітників. Нас помагати не кликали, але полапаних зачиняли якраз у Крилові в пожидівській великій крамниці. Між зловленими особами була й дочка аптекаря, згаданого вже Павляка. Він прийшов до мене просити за дочкою-одиначкою, бо німці залишилися на ніч у містечку разом зі своїми жертвами. Запросив я поспіль з о. Максим'юком німецького коменданта на вечерю. Павляк приніс доброго аптекарського шпирту, різник Працень прекрасної ковбаси, так що незадовго німці почали співати своє «Гайлі-гайль!», а Ганс з місцевого Греншуцу прийшов непримінний і мамротів, нібито Гітлер капут. Натомість я делікатно почав вмовляти гавлтмана, аби звільнив Павлякову дочку, то вона стане в нас на кухні за робітницю. Він щось пошварготів з другим німцем та й намазав карточку комендантovі варти. Я заніс її та й вивів молоду Павлячку за двері арешту, запровадив до матері. Маті не знала як надякуватися (правда, як у 1948 році мене зловили, Павляки й інші криловські поляки самі зголосилися до прокуратури свідчити у моїй обороні, рятуючи тим самим від смертного вироку...). Під час «візиту» в цьому тимчасовому арешті вдалося

мені також передати залізного прута нашим хлопцям, які завдяки цьому змогли подолати віконну грату та й втекти. Як німці вранці повставали, їхньою втечею не надто переймалися, сіли на фірманки, а людей наловили знову по дорозі до Грубешова.

Якось потім офіцер грубешівського Гестапо, Думан, зібрав трохи німецької жандармерії, польську й нашу поліцію та й хотів піти облавою проти «Рися» в околиці Гурки й Заблоця. Гестапо мало докладну інформацію про місце знаходження Басая, проте ще їх розстрільна не дійшла до Гурки, як поляки виступили проти групи Думана. Ситуація скоро змінилася на користь поляків, німці стали відступати на підмоклі луки з каналами коло Сихович, а нарешті з великими втратами Думан відступив назад. Потім ціле літо тривали різні, сутички й бої, проте масових убивств не було, хоч по обох боках згинуло чимало людей. Натомість заграви піднялися за Бугом, над Волинню. Там починалася велика трагедія поляків та українців.

На півночі Грубешівського повіту польська організація вбила кільканадцять українців у селі Стрільцях, поширювалися вістки про вбивства окремих українців на дорогах. Ми добре знали, що на нашему терені ці вчинки лягають на совість командира відділу БХ – «Рися» й відділу АК «Віктора» (див. прим. на 77 стор.). Вони настільки добре контролювали терен, що неувзгоджених з ними більших нападів і вбивств не могло бути. Українська сторона вдалася до відплатних акцій, однак то були окремі спроби помсти на найбільших наших ворогах. Улітку на шосі Грубешів – Мирче – Сокаль незнана людина в мундирі фольксдойча завзято полювала на самітних українців, як на цій дорозі, так і на недалеких польських дорогах. У 1943 році затримали його наші поліціянти з Вербкович, учинили допит, він призвався до всього. Був аківецем* від «Рися». Більше на нашему терені вже не показався. Зникнення польського фольксдойча викликало зацікавлення не лише поляків, але й німців, навіть Гестапо робило пошуки за «своїм». Гестапівці з'явилися на станції в Вербковичах, де їм пояснено, що справді був

---

* Аківець – член польської підпільної мілітарної організації Армія Крайова (АК).

затриманий гандляр бакуном, але оскільки був німецького походження, то його випущено після списання протоколу допиту. За тиждень гестапівці приїхали заново, кажучи, що той фольксдойч був фальшивий, непотрібно поліціянти випускали його з рук.

Траплялися також нормальні бандитські й злодійські напади, не конче мотивовані українсько-польською ворожнечею. Наприклад, восени група людей вчинила невдалий напад на млинаря Савульського в Крилові. Не подолали міцних дверей, то обстріляли хату й забралися геть. Савульський підозрівав у нападі членів польського підпілля, бо він не сплатив їм якоєв там суми грошей на потреби організації. Уже тепер згадаю про другий напад на нього, з 25 грудня 1943 року. Тоді вранці прокинули нас сусіди- поляки, кажучи про якісь крики в хаті Савульського. Я зірвався разом з двома поліціянтами й побіг до Савульського. Там нікого ми не застали, але люди, йдучи на пастерку, бачили, як з-під його дому втікав якийсь мужчина, показали також напрямок утечі. Разом з нами побігли над Буг, де вдалося нам перетяти йому дорогу. Поляки так на нього насліли, що я аж трохи сповільнив погоню, думаючи, що то може бути хтось з української бойвики. Тим часом чоловік цей добіг над берег, а збоку, з місця, де росли прибережні лози, пішли по нас стріли німецьких греншуців. Вони зараз, проте, зорієнтувалися, вискочили над річку та й один з них викінчив серією з автомата утікача вже в річці. Напасник утонув, потім виловили його рибаки. Пізнали ми вояка Червоної Армії, одного з трьох учасників нічного нападу. Про тих партизанів вже раніше мав я попередження, а тепер при вбитому знайшов нотес з записками їхньої історії. Були втікачами з німецького полону. Зробили кілька засідок на наших поліціянтів з Потуржина й Крилова, у нотесі знайшовся навіть докладний опис їхньої засідки від 20 травня 1942 року під Вишнівським лісом, через який часто мусіли переїжджати наші поліції. Одного разу я також вибирався кудись тим шляхом, але перед самим лісом люди з Вишнева остерегли мене не юхати, бо там червоні партизани роблять засідки, нині знову там лежать. Нотес був справжнім провідником по слідах цілої трійки, між іншим, містив запис про «певне місце» на колонії Потуржин, прізвища трьох гостинних господарів, а також чотирьох дівчат, що приноси-

ли їм їсти й листки «табаки» (нотес був писаний російською мовою). Якби це все попало німцям у руки, то наївні люди мали б нещастя готове, тож вирішив я провірити справу цієї колонії. Там довідався, а то були наші, дуже свідомі, православні люди, про те, як то російські партизани не один раз охоронили їх перед нападами польських банд. За це вони віддячилися їм притулком. Розповіли також про нічний напад у Крилові. Вернулися з нього два товариші, кажучи, що Вася, третій, десь пропав. Однак наступного дня забралися з колонії геть і в терені запанував спокій.

Наблизився кінець досить таки неспокійного 1942 року. Сотник Мачай з Грубешова подзвонив до мене 28 грудня з повідомленням про наказ вертатися на коменданта станиці в Вербковичах, де від 2 січня 1943 року мали початися знову мої обов'язки. Ця вістка потрапила якось і до мешканців Крилова, вони приходили довідуватися, чи то правда, навіть сам війт Максим'юк прийшов, а потім і дзвонив до повіту, аби мене затримати в Крилові. Потім до Грубешова поїхала делегація від цілої людності містечка, просили за те саме, пишучи в проханні, що крилівська поліція на чолі з її комендантом забезпечує спокій на терені цілої гміни, завдяки їй нема ворожнечі між поляками й українцями, хоч по лісах діють різні озброєні групи людей. Я сам це письмо читав, проте сотник Мачай свого рішення не змінив.

Уранці 2 січня мої хлопці винесли на фірманку мій маєток: одну валізку з одягом і щодennими речами. Разом з двома хлопцями поїхали ми до Вербкович, маючи за собою слізози нашої господині й побажання гурту людей на щасливу дорогу. До Вербкович було десь 30 кілометрів, дорога дуже небезпечна з огляду на польські відділи й банди, проте доїхали ми щасливо. На місці застав я станицю й далі на плебанії, проте в зовсім зміненому складі. Прийшли молоді й свідомі хлопці, пам'ятаю прізвища Михайла Ульгурського, Василя Ткачука, Василя Любаса, Івана Кіkelі (добре знав німецьку мову), Дмитра Лужного з Жовківщини, Проця, Миколи Бордуна, кількох інших уже не пригадую собі. Станиця була скомплектована в напрямі функціонування зв'язку

з Волинню через Крилів і Грубешів та Холма, Володави й Білої з Угновом, Равою-Руською і Львовом. Вербковичі були, заради цього, дуже добрим пунктом, мали залізничну комунікацію Грубешів – Замостя, вузькоколійку Грубешів – Угнів. Ми могли без підозр контактуватися з цивільними зв'язковими, а в разі потреби роботу виконували самі мундиріві поліції. На станції в Крилові залишив я довірених членів організації: Анатоля Сидорука, Пилипчука й Гриця Протасевича. З надрайоновим проводом зв'язок тримав «Левко», часом приїжджав Лапінський – «Зенон».

На початку березня з Волині прийшли дві велики пачки піdpільної літератури ОУН. Кур'єр мав доставити це до Львова. Пакунки були завеликі, щоб везла їх одна людина, тож я запропонував йому передати ці пачки тереновим зв'язком, а потім всадив на вузькоколійку до Угнова, даючи на дорогу свій службовий плащ. На нещастя, німці робили там перевірку, тож кур'єр мусів утікати: жандармам закинув свій плащ на голови (мав його лише на раменах), а сам утік. Зате жандарми провірили номери плаща, про що відразу повідомили його власника, тобто мене, наші люди зі станиці в Угнові. Справу треба було лагодити через Левка Вахнянина, секретаря сотника Мачая, він все щасливо затер у реестрах, так що плащ не став нещасною ниткою до моєї особи.

Це лише один приклад, як наша подвійна праця поліціянтів та членів ОУН перехрещувалася в дивні випадки. Однак треба було ще впоратися з літературою. На зв'язок до Ульгівка я повіз її сам. Вузькоколійкою. За Тишівцями з'явилися два польські поліції й німецький жандарм, контролювали документи й багаж. Мені віддали честь, але чомусь присіли дуже близько й споглядали на мій багаж на полиці. Їхали до Лащева, але скоро стали нарікати на брак горілки, тож я відразу запросив їх у свій район кажучи, що у ньому є кілька гуралень. Шваб відразу усміхнувся, бо знав польську мову, попросив підготувати йому два літри, бо 20 березня виходить на відпустку. Я з радістю йому все приобіцяв, а покищо запросив до пляшки, яку мав з собою. Ще перед Лащевом вони це «витрубили». Там «колеги» висіли, дякували, а моя література щасливо їхала далі. Щастя довго не тривало. Перед Ульгівком побачив я у вікні німецьку розстрільну на закруті тору. Думаючи,

що зараз будуть затримувати потяг і контролювати його, свої пачки викинув я у засніжений рів, трохи далі вискочив сам з противного боку тору, бо з німцями зустрічатися не було охоти. А німці потягу не стримали, натомість впали до села, шукали партизанів. Нікого не знайшли. По їхньому відході взяв я з села зв'язкових і віднайшов пачки, нарешті й передав їх до Львова.

Вернувшись до Вербкович, я довідавсь про нову німецьку заворуху: виселяють поляків з Замостянського й сусідніх повітів, між іншим, і з Томашівського, виселяють також і українців, але останніх поселяють у опорожнених польських селах⁶⁵. З надрайону прийшов наказ провірити цю справу, насамперед, долю переселюваних українців. Виявилось, що найбільше наших людей німці поселили в околиці Грабівця, зокрема, в таких селах як Скоморохи й Тучапи, немало було їх і в інших гмінах. Незабаром прийшов мені з повіту поліційний наказ підготуватися до переносин з цілою станицею до Грабівця. Станицю в Вербковичах мала перебрати польська поліція.

На початку квітня приїхав до нас з Грабівця польський комендант з двома своїми поліціянтами, якому передали ми станицю. Усе відбулося гарно, під час обіду поляк передав мені багато інформації про місця червоних партизанів, їхні зв'язки, прізвища свідомих українських родин з Грабівця, як Ружанських, Козловських, Бидлицьких, а також і польських, бо з ними мав я собі складати співжиття, поінформував також про специфіку місцевих відносин. Усе підтвердила потім дійсність. Ми знали, що околиці Грабівця дуже небезпечні, кожної ночі вітер доносив звідти голоси кулеметних черг і луни пожеж. У Вербковичах прощало нас ще більше людей, ніж у Крилові. Разом з нами в небезпечну сторону помандрувало серце не одної дівчини. Та й на нас повіяв також холодний вітер, не хотілося з Вербкович їхати. Нічого, що я сам їхав туди лише на два місяці з метою заснувати станицю, запровади-

---

⁶⁵ Гітлерівський Генеральний Східній Плян передбачував, м.ін., переселення людності з родючих теренів Замостянщини, що почалося вже в листопаді 1942 року, а зокрема, в червні – липні 1943 року. Переселення заторкнуло також значну кількість української людності, якої, проте, не виважено далеко від рідних осель.

дити книги й канцелярію, провіріти терен та підготувати будинок до оборони перед наступом. За цей час могло багато статися, а в Ульгівку лишилася в мене родина, до якої з Грабівця не було вже змоги так легко приїхджати з відвідинами, як з Вербкович. Їхали ми поволі й обережно. Обминули велике укріплене село Берестя, скрутили за ним управо й побачили гору з трьома хрестами. Стало трохи сумно, однак чомусь усі, крім фірманів, полізли на ту гору, звідки показався Грабівець з церквою та костелом, серед лісів, набитих польськими й червоними партизанами. До самого містечка в'їхали ми під недовірливі й перелякані погляди мешканців. Колишній польський постерунок містився в старій пожидівській хаті, досить уже запущеній і обдертій. Під вікнами лежали грубі камені з жидівських могил; мали становити охорону перед кулями. Наперед поставив я перед станицею варту, а потім уявся робити разом з хлопцями порядки. Під вечір прийшла якась жінка й солтис. Жінка була господинею польських поліціянтів, запропонувала й нам варити їсти, ми погодилися. Солтис запитався за наші потреби, потім запропонував свої вироби новий гість – польський різник із сусідства. Відразу й поінформував про другого різника, українця Ружанського. Настала ніч. Нічна стежка донесла над раном про досить спокійний перебіг служби.

Уранці наступного дня пішов я познайомитися з управою гміни. Війтував бувший петлюрівський полковник Низькошапка, поважний і розумний чоловік (убитий в 1944 році від АК). Секретарював поляк, мій знайомий з 1941 року з Вербкович. За референта працював українець з Волині Поліщук, помогала йому в цьому полька Емілія. Його також убила потім АК на дорозі до Замостя. Працювало також кілька українських дівчат. Мені залежало, насамперед, на переносинах станиці з дерев'яної старої хати до якоїсь соліднішої. Війт трохи огинався, нарешті запропонував хату Козловського, недалеко від якої сам мешкав. Хата була мурована, на одній половині мешкав господар з жінкою та донькою, другу за тиждень зайняли ми. Вікна замурували до половини, перед ґанком викопали стрілецьке гніздо, відповідно його обмурували: звідти черговий поліціант постійно обсервував терен. У разі нападу міг

добре боронитися гранатами й кулеметом. Коли в 1943 році восени поляки спробували наступити на станицю, була добре підготована: витримала цілонічний бій і не піддалася.

Цікаво, що не було нападу на станицю кримінальної поліції, яку очолював тут поляк Войцеховський, маючи до помочі двох наших емігрантів з Волині: Борачука й Дем'янчука.

Незабаром стали ми добрими знайомими зі згаданим українцем Ружанським, а також його дочками Лесею та Вірою. Неодружені поліціянти скоро познаходили собі також інших дівчат, було з того багато співу й жартів. У травні УДК з Грубешова прислав до нас молоду інструкторку Надю, дівчину родом з Підгірців коло Вербкович. Вона створила в Грабівці садочок для дітей, помогала їй донька нашого господаря Козловського.

Коли ми вже при жінках... Одного разу мали ми відвідини дідички фільварку Орнатович, грабіни Орнатовської. Запросила відвідати потім себе, даючи зрозуміти про перебування партизанів недалеко її маєтку. Однак не на те, щоб проти них боротися.., як це згодом і виявилося разом з її аківськими стосунками. На фільварок грабіни не один раз ми заглядали, нічого підозрілого, крім багатьох молодих мужчин з вусиками та в офіцерках, не замітили, ніяких збройних сутичок не було. Потім грабіну я мав нагоду відвідати під час спільної зустрічі АК й УПА з кореспондентом „Sunday Times”⁶⁶.

Однак терен був дуже неспокійний. У Тучапах незабаром ми познайомилися з українськими переселенцями з Томашівщини. То були свідомі православні люди, відразу почали будувати церкву, у чім також і ми помогали. Одного разу тамтешній солтис доніс про совітських партизанів у недалекому лісі, дуже зацікавлених нашою станицею та поліціянтами; кожного вечора мали про це в нього та в інших розпитувати. Однак солтис сказав їм про нас як

---

⁶⁶ Ідеється про кореспондента англійської газети «Сандей Таймс» Уіляма Дерека Сельбі, який 3 серпня 1946 року зустрівся з представниками УПА «Дунайським», «Кригою» в місцевості Владин Грубешівського повіту. Зустріч сталася завдяки сприянню польської сторони. Після появи статті Сельбі про УПА в «Таймсі» комуністи примусили його покинути Польщу.

про добрих людей. І що? Партизани перестали нами цікавитися. Зате ми зорганізували таки в Тучапах нашу самооборону. Вона вартувала, озброєна в кілька старих крісів, вили й сокири. Командир «червоних» обіцяв їм допомогу на випадок польського нападу, проте хоч навколо було ще багато невиселених польських сіл з «пляцувками» АК й БХ, то нападу на наших не було. У Грабовецьких лісах була навіть майже явна школа підстаршин АК, ми не раз з ними миналися, а часом навіть зустрічалися в міській реставрації Поліщука. Ми не розуміли, чому проти нас ніщо не затівається.

Спокій не мав прикмет нормальності. Справа незабаром стала ясною. Прийшов до нас пекар Бонецький, поляк, і сказав, що польська людність спочатку з недовірою віднеслася до української поліції, але по тих кількох місяцях ствердила, що ми кращі навіть від польської поліції, яка брала гроші, ліквідувала шмуґель, сипала мандатами тощо. А „za czasów ukraińskiej policji jeszcze nikt z mieszkańców Grabowca nie ucierpiał”. Бонецький недавно мав розмову з поручником АК в реставрації Поліщука, тож Бонецький тепер інформує також про поручникове бажання зустрітися зі мною, щоб у Грабівці й далі панував спокій.

Мушу зазначити, що поляки переважно ставилися до мене особисто як коменданта дуже культурно й з симпатією; відчував я якусь прихильність. Можливо, впливало тут таке: поширилася в містечку вістка, що я передвоєнний польський вояк з Замостя, де мав навіть служити в чині сержанта. Тільки римо-католицький ксьондз і лікар-ветеринар відносилися до всіх нас прикро й вороже. Ясна річ, перший боявся відпліву «душичек» до церкви, це неминуче мусіло б статися разом з повільним, однак виразним, українським відродженням у Грабівці.

Крім православної церкви, а тепер нашої станиці, в містечку не було ніяких українських установ. ОУН тут не дійшла, відвідували околицю лише представники грубешівського УДК, маючи справу переважно з кількома старими українськими емігрантами. Як члени організації поважнішої праці ми тут не мали. Вели розвідку, давали інструктаж щодо самооборони. Найближчі станиці укра-

їнської поліції стояли в Молодятах, коротко також у М'ячині, прибувши туди з Любачівщини з комендантом Василем Юськівом родом з Карова. Незабаром станиця була перенесена до Мінян, де Юськів був поляками вбитий. Отже, цілий тягар опіки над місцевим українством спочивав на нас. Не було легко. Не було безпечно. Одної ночі стався напад на будинок гміни в Грабівці, його здемольовано, побито секретаря... У млині коло села Берестя польська організація замордувала старого петлюрівського офіцера, мого знайомого ще з часу відвідин з полковником Войнаровським і Романченком. Тоді Войнаровський радив йому кинути завідательство млина та й переноситися в безпечніше місце, однак він відповів, що почувається тут спокійно, живе серед пошани з боку як українців, так і поляків, тож нічого злого собі не сподівається.

У другій половині травня 1943 року поліціянт Микола Бордун та ще один їхали роверами до Грабівця. Недалеко Берестя з придорожніх корчів посипалися на них стріли. Хлопці зіскочили в рів, гранатами прогнали напасників, а самі вернулися цілі й здорові. Наш інформатор з села сказав потім, що напасниками були бувші солдати ЧА, хотіли здобути зброю, однак після цього невдалого нападу вибралися з Берестя зовсім, перейшли в ліси.

Кілька днів потім я та один поліціянт верталися з Вербкович до Грабівця. Їхали польною дорогою, аби уникнути обстрілу, однак коло Гдешина завважили нас два польські партизани на конях. Ми наблизилися до них, проте перестрілки не було. Видно, таки було їх тільки двох. З наступної зустрічі вийшли ми ціло в лісі біля М'ячина, лише Михайла Ульгурського легко задряпала куля. Кожного дня приходили з терену вістки про напади й вбивства переважно зовсім невинних людей, причому не лише українців, але й поляків. Тільки в самому Грабівці був спокій, наче навколо не точилася боротьба.

Нарешті прийшли інформації про концентрацію польських відділів в лісах між Молодятачами, Шустовичами й Орнатовичами. Ми стали ще обережнішими, тримаючись напоготові як удень, так уночі. Кожної ночі зачиняли станицю, а самі йшли в терен на розвідку, ніякої поліційної роботи під цю пору не виконували. Аж

одного дня обсерватор доніс про валку возів в напрямі на Грабівець. Станиця приготувалася до оборони, проте виявилося, що це відділ зондеркомандо й зондердінству, а також польські й наші поліцаї з Грубешова на чолі з Теодором Кохальським. Цілістю командував німець, а відділ – 120 чоловік – призначений був до боротьби з польськими партизанами. Німець прийшов до нас по інформації. Я відрадив йому йти до Шустович, куди його та решту тягнуло з огляду на тамтешню гуральню. Не дав я йому також своїх хлопців, хоч він вимагав, але я не мав наказу від своїх зверхників. Німець, однак, не відержав і ще того самого дня поїхав до Шустович. Довго ми не чekали – незабаром від Шустович донеслася стрілянина, а пізно вечором брудний і ледь живий притягнувся на нашу станицю сам комендант українського відділу Кохальський, якого я перед виїздом перестеріг перед великими польськими силами в тій околиці. У Шустовичах, сказав він, поляки скоро їх взяли з усіх боків, багато вбили, він та ще кількох наших ледве втекло. Справді мали щастя, з бою мало хто вийшов живим, бо в терені панували поляки. Дивно, що за одним нападом не зліkvідували тоді й нашої станиці. Мені здавалося тоді, що можна її легко змести з лиця землі, однак потім, уже за коменданта Ляща, коли був напад, станиця дала собі раду. Кінець їй поляки придумали інший. Заманили наших поліціянтів телефоном, нібито кличе їх на допомогу станиця з Тератина. Десять 10 кілометрів за Грабівцем, коло Біловодів, де був глибокий яр, поляки зробили засідку, закинули наших гранатами й всіх висікли. Згинув тоді також один «польський німець» – поліціянт та жандарм. Такий був кінець не лише української станиці в Грабівці, але й всіх тамтешніх українців, Ружанських, Козловських, Бидлицьких, Низькошапки, священика, війта, господині Низькошапки, жидівки, яку вйті пробував рятувати й переховував таким способом перед німцями. Усі вони були поляками вибиті, а Грабівець та околиця стали базою польського підпілля.

Однак це все було ще перед нами. Лящ перебрав станицю десь у липні 1943 року, а до цього часу було ще спокійно. У половині червня зв'язком прийшла інформація від «Ореста» з'явитися в Ульгівку у станичного «Косаря». Мачай погодився дати мені

відпустку, тож, узявши Ульгурського, переодягнувшись у цивільне, з двома пістолями й кількома гранатами, сіли в Вербковичах на вузьколіжку й без перешкод доїхали до Ульївка. Потім перейшов я на нашу станицю в Щеп'ятині, де уже ждав «Орест» і ще дві особи, но й охорона. «Орест» і решта цікавилися ситуацією на Холмщині. Я звітував, однак «Орест» накінець зажадав письмового рапорту про події й стан національної безпеки на Грубешівщині. На майбутнє мав я вести докладну розвідку в околиці Грабівця, Молодятич, Ухань, М'ячина, Вербкович та Тишівець, а рапорти посылати відразу до нього. Відтак провідав я родину в селі, Ульгурський у себе в Щеп'ятині, звідки походив, і вернулись ми назад, але через Грубешів. Зайшов я до сотника Мачая, ми сердечно порозмовляли. Він сказав, що ворог готується пасифікувати Холмщину, не витримуючи тиску відродженого українського народу на її терені. Заразом він вирішує з 1 липня передати станицю в Грабівці молодому, енергійному, але недосвідченому комендантові Лящеві, з яким прийдуть також нові поліціянти. Але в Грабівці нічого нового не сталося, лише мій заступник М. Бордун розповів про двох наших молодих хлопців з Вербкович, які недавно привезли з Вербкович дві пачки летючок, але слід по них пропав після того, як переїжджали через Грабовецький ліс. Хлопці не належали до організації, наші передали ними літературу, використовуючи їхню поїздку до рідні в Грабівці. Даремно шукали їх наші й родини. Згодом виявилося, що в лісі недалеко М'ячина задержали їх аківці й там по тортурах замордували. Це сказав один аківець з колонії Гостинне, попавши нашій самообороні з Гостинного в руки, а мені переповів «Левко», наш зв'язковий. Вина була по нашій стороні, по стороні нашого зв'язку, що так необережно виставив на смерть двох 16-річних молодиків.

Грабівець залишали ми без прощань з боку людності, проте спокійно. Переїхали заново до Вербкович, де польської поліції вже не було, натомість стояли там наші, перенесені з-під Білої, де наростала загроза від польських і червоних партизанів. Очолював їх поліщук Бунда, мені незнаний, однак незабаром перенесений разом зі своїми до Крилова. Потім зустрів його як чотового УПА на збірнім пункті в лісах коло села Мазярки Жовківського району.

Кількох його хлопців таки залишилося, прибули також нові, по львівській школі, так що разом з моїми кількістю поліцянтів підскочила в Вербковичах до 10 осіб, однак це не підносило безпеки як терену, так і самої станиці. Відділи, що діяли як банди, очолені «Віктором» і «Рисем», гуляли майже безкарно, де хотіли і як хотіли. Було багато й менших відділів, і простих банд. Тож подбали ми насамперед за перенесення станиці до мурованого шкільного будинку. На поверхі вікна забезпечили перед гранатами сіткою, вікна внизу до половини замурували, лишаючи стрілецькі отвори, двері замінили на залізні; таким чином школа стала просто бункром. Ми займали одну частину, другу полонені солдати з ЧА, які під охороною таки червоноармійців, але вже з німецького Остбатальону, працювали на складах амуніції Вермахту. На станції стояла залізнична поліція, де були й українці, у селі був табір для кримінальників з німецькою охороною, на фільварку верстали Вермахту, звідки за солонину й горілку дістали ми навіть мотоцикл, переданий в 1944 році сотенному «Ягоді». Прийшли також нові обов'язки: сторожа на мості через Гучву, бо жандармерія не хотіла там стояти з огляду на стан безпеки в терені. Вона узагалі не хотіла вже показуватися поза Грубешовом. Тим часом з Волині доходили тривожні вістки, по селах появилися польські втікачі, підігріваючи і без їхніх розповідей розпечено ненависть поляків до українців. Окрім вбивства, як от хоча б голови грубешівського УДК Струтинського, війта з Вербкович Михайла Приступи, полковника Войнаровського, поволі перероджувалися в масові. Полковник Войнаровський був свідком лише початку цього страшного злочину.

Його вбивство було запляноване поляками давно, а використали вони тут учителювання його жінки в Пересоловичах. На кілька днів перед трагедією я зустрівся з полковником у хаті війта, звітував йому про небезпеку біля Пересолович, Гдешина й Вовковий. Войнаровський вирішив поїхати до Пересолович уже востаннє, щоб вивезти з тамтешнього пекла жінку з парою дітей. Однак село було під обсервацією вдень і вночі, адже відомо було, що полковник таки мусить колись туди саме по них приїхати. Я просив цю справу залишити нам на голову, при помочі грубешів-

ської або сагринської поліції можна її було щасливо розв'язати, однак Войнаровський вирішив ще кілька днів почекати, а потім узяв кілька гранат та пістоль та й сам пішов по свою родину. Як потім свідчили мешканці Пересолович, хтось відразу повідомив банду про його появлу, школа була взята в перстень ще звечора. І нарешті наступ. Вороги кидали гранати, а, як казав возний зі школи, полковник відкидав їх назад та відстрілювався, нарешті не стало йому набоїв, отримав також рану, упав на підлогу. Напасники підійти таки боялися, хотіли стягнути його з коридора пожежним гаком, нарешті два підійшли й стали його копати. І стався вибух, бо полковник ще жив, тримав у руках гранату й ще пустив проти них. Тоді поляки примусили возного йти провірити, чи полковник справді вбитий, чи ще ні. Возний Струт ствердив його смерть. Банда відразу знищила мешкання, не завваживши, проте, жінки й дітей, скованих за шафою.

На зборах у Гостинному й Гоздові наші боївки вирішили, за згодою вищої організаційної влади, вдатися до відплати за ці вбивства, яких тут нема змоги й, насамперед уже й, пам'яті всіх перерахувати. За Струтинського наклав головою шеф польського Комітету, лікар з Крилова Кучинський (то була добра людина). Я його знав, він мене лікував, з ним можна було багато доброго зробити заради кращих українсько-польських відносин, проте забракло розваги й далекозорості з польського боку. Поляки й далі робили своє, відбулися напади на Теребінь і Маличі, що принесло українські відплатні акції в жовтні 1943 року на польську колонію Теребінець, де впало кількох відомих з участі в антиукраїнських акціях польських бойовиків. Подібна акція відбулася проти колонії Поляни 10 жовтня 1943 року, де зліквідовано осередок АК разом з комендантом Станиславом Мусялом, колонію Маличі, де впало десь два десятки польських партизанів. Не бракувало і менших виступів у власній обороні. Українська сторона провела акції лише щодо тих поляків, що були відомі участю в акціях проти українських сіл. Після того почалася велика польська пропаганда, що масові напади в Грубешівському повіті започаткували українці в 1943 році, забиваючи про серпневий масовий злочин у Пасіці в 1942 році. У 1943 році вони вбивали вже також жінок з дітьми,

мене згодом неабияк дивували ствердження польських істориків, між іншим, Маркевича⁶⁷, нібіто польські командири забороняли під час акцій проти наших сіл стріляти до жінок і дітей. Сагринь⁶⁸ є одним з найочевидніших прикладів неправди цих слів.

Поляки вбивають Холмщину

1943 рік довів українсько-польську боротьбу на південній Холмщині до розпалу. Війна мала тривати аж до весни 1944 року. Тим часом була осінь 1943 року. Наша станиця в Вербковичах перебувала в стані постійного поготівля*. Кожного дня й ночі висилав я сильні стежі в терен, утримуючи таким чином контакт з нашими людьми й самооборонами, а також дістаючи свіжу інформацію про ситуацію. Якийсь час сутички тривали лише ночами, дні стояли спокійні, проте десь у першій половині вересня сталося інакше. Тоді послав я дві стежі до Малич. Одну під проводом Олекси Козодія, другу очолив я сам. У кожній по 8 чоловік. Козодій мав зайняти цвінттар на півдні села й обсервувати рух від сторони лісу, а я повів своїх у напрямі мосту на Гучві від сіл Ваків – Переспа. Зайняли ми розсипом становища в лозах і також обсервували терен за Гучвою, де в селі Казимиривка стояла «пляцувка» АК «Віктора» – Стефана Кvasnєвського⁶⁹. По якомусь часі від цвінттаря почули ми стріли, які перейшли в дуже сильну бойову перестрілку. Вишикувавшись розстрільною, підійшли ми під цвінттар. Наши з-за мурованого паркану стріляли до людей біля

⁶⁷ Й. Маркевич – автор м.ін. *Partyzancki kraj* (Lublin 1980) та кількох інших книжок про історію польської партизанщини в Люблинському воєвідстві під час Другої світової війни, зокрема Селянських Загонів.

⁶⁸ 10 березня 1944 року, сполучені відділи БХ й АК під командою Зенона Яхимка – «Віктора», знищили село Сагринь і вбили прибл. 700 його мешканців.

* Поготівля (з поль. *pogotowie*) – стан бойової готовності.

⁶⁹ Стефан Кvasnєвський – «Віктор», поручник АК, командир компанії, комендант V району Грубешівської Округи у складі Замостянського Інспекторату АК. Під цю пору на цьому ж терені діяв інший Стефан Кvasnєвський – «Віктор», також поручник, командир відділу БХ. Псевдонім «Віктор» мав також Зенон Яхимек з Томашівської Округи АК, який, між іншим, командував масакрою українців в селі Сагрині 10 березня 1944 року.

лісу Липовець, що поволі хотіли їх взяти в перстень. Я скоро підтягнув своїх під залізничний насип та й ровом підійшов під ріг цвінтаря, а потім почав наступ з лівого крила проти напасників. Вони відразу подалися назад, але недалеко, зайняли становища по другому боці насипу. Тим часом з лісу висипалася більша сила противника з наміром також дійти до насипу й зайняти наш тил. Це не дало нам перейти на сам цвінтар, я дав знак відступати в напрямку Вербкович. Відступ охороняли поліціянти з цвінтаря, потім залягла моя група й охороняла відхід хлопців Козодія. Так боєм відступали ми до Вербкович, і добре, бо небавом сіножать над Гучвою зароїлася аківцями, прибулими, мабуть, з Казимиривки. Були б нас узяли від заходу. Наблизилися до села, але далі не йшли, відчуввши респект перед кількома серіями німецьких МГ з вербковицької станції.

Довгий час вели ми обserвацію підозрілого фільварку в Підгірцах разом з його чогось дуже ввічливим до нас власником Подгорецьким. Він уже в 1941 році часто запрошуав нас, угощав стравами й доброю горілкою, проте наша розвідка інформувала про часті відвідини дідича молодими людьми пішки й на роверах. Треба було б зовсім не думати, щоб не додуматися у чім справа. Я передав рапорт у надрайон, звідки прийшла інструкція далі стежити, але без ясної причини не зачіпати фільварку і його власника. Це мене дуже занепокоїло, бо кортіло перетрусили підозріле місце. Стримувала мене тільки близькість німців, які в разі якби ми знайшли відомо що, усе пустили б з димом і кров'ю. Однак незабаром усе розв'язалося. Одної ночі послав я стежу на дорогу Підгірці – Неледів, на північ від фільварку. Розвідники, як кожної ночі, засіли коло маєтку. Уночі від сторони Підгірців почули ми рипіння воза... Цієї ж ночі вертався з поліційного курсу зі Львова поліціянт Дарук. Почувши за собою цю ж фірманку, скрився у рові, а як вона наблизилася, побачив двох роверистів, їх перепустив, а фірманку затримав. Поляки, бо то вони їхали, також не знали про кількість людей проти себе, тож відразу поскакали в рів та й втекли. Тут нагодились і ми. Виявилося, Дарук здобув надзвичайно важливого воза, наповненого підпільними летючками, друкарським папером, фарбами та потрібними для друку

іншими предметами, амуніцією й гранатами, а також мельдунками з терену, між іншим, знайшли ми стокартковий зошит у чорній твердій оправі, у ньому густими рядами вписані були ім'я й прізвище, дата народження, місце проживання й праці, служби в армії, приналежність до організації, ступінь в минулому або тепер... усіх українців з цілого Грубешівського повіту, призначених до страти! Біля багатьох прізвищ стояв хрестик, а дані обведено червоною лінією. То були вже зліквідовані. Підписаний під цим списком: комендант Грубешівської Округи АК поручник «Аньол»⁷⁰. Він був автором пляну знищення наших самооборонних кущів та взагалі українців на Грубешівщині, певна справа – то не була його робота на власну руку. Згинув з рук наших бойовиків. А тепер його зошит я задержав до нашого лише відома, друкарські прилади передав до надрайону зв'язковим «Левком», а всякі менш важливі речі перебрав повітовий секретар Вахнянин.

Уранці скочили ми на фільварок Подгорецького, однак його вже не застали. У пивницях лежала маса порозкидуваного паперу, видно, працювали там машиністки. Евакуація відбувалася в великому поспіху, не знати й чому, тому що ми не мали наміру мельдувати про цей осередок німців, а самі також нічого страшного тутешнім працівникам не зробили б, тому що вони не діяли особисто проти українців. Сьогодні думаю собі, що воно навіть добре склалося, що перед тим не зробили ми якоїсь ревізії. Адже там мусіла стояти сильна охорона, трупів було б по обох боках багато. Однак жаль також, що ця меліна так довго діяла. У ній напевно творилися пляни винищування нашого народу.

Другий такий осідок знаходився, додумуюся, на фільварку Теребінець, дідичем якого був брат нашого Подгорецького, кульга на одну ногу. І він запрошуав нас на гостини, полюбляючи розповідати за столом про старі русько-київські магнатські роди, від яких вів і своє походження. Про його справи нічого не

---

⁷⁰ Антоні Рихель – «Римвід», «Аньол» (укр. «Ангел») – комендант Грубешівської Округи АК. Убитий в боротьбі проти українців Грубешівщини, його заступником став «Кораб».

знаю, відомо, що дідич винісся з маєтку ще перед українсько-польською різаниною на цьому терені.

Наприкінці вересня трапилася одна з безчисленних моїх тодішніх цікавих та й небезпечних пригод. Вертаєсь я вузькоколійкою від родини з Ульгівка. На зупинці в Рокитному присіла до мене дуже симпатична дівчина, почала питати за мої справи, між іншим, чому не забираю родини до Вербкович. Знала мою жінку з розмов у поїзді, а мене не раз у ньому бачила. Разом з нею їхав молодий мужчина у бричесах та офіцерках. У Лашеві обос вийшли. Потяг стояв, мужчина вернувся на коридор мого відділу, а дівчина за якийсь час вийшла зі станційного будинку й затрималася кілька кроків від мого вікна. За хвилину з-за будинку вийшло кількох молодих мужчин (двох з-поміж них, пізнав я, брали участь у нападі на двох українських поліцай у цьому ж поїзді кілька тижнів раніше – служили в Щеп'ятині під Василем Крalem). Побачивши справу, зіпхнув одного з них уже зі сходів вагону, а сам попередив криком своїх про напад. Василь зі своїми їхав і тепер, стояв у дверях вагону. Тим часом поляки кинулися за мною, почалася стрілянина. Я скочив за стос грубих залізничних шпал, звідки відстрілювався, перебігаючи від стосу до стосу. Так добіг до паровозу, а там знайомий машиніст з Гоздова, Ворожбит дав знак скакати до себе й відразу зі станції від'їхав. Таким чином тоді уникнув я небезпеки, а тепер гра за життя починалася заново. Мої шанси були тепер менші, подібні до шанс постріленого раніше в ногу поліціянта Петра Рачинського в Молодятичах, чи іншого, застріленого біля станиці в Крилові.

Однак до усього можна було звикнути, навіть до того ходіння між свистячими кулями, а навіть вміти й в такий час веселому по світі ходити. Поліцай не лише кожного дня наражувалися на смерть, але, бувало, одружувалися, справляли весілля. Пам'ятаю, ще в травні, як був я на станиці в Грабівці, захотілося женечки поліціянтові Бордунові Миколі родом з Белза. Він закохався в молодій дівчині з Вербкович Ніні Косюк. День шлюбу становив велику таємницю, навіть товариші його не знали, бо висіла небезпека польського нападу й трагедії замість весілля. Весілля справляли в Вербковичах. Однак наперед я, будучи свідком і весіль-

ним старостою, поїхав з молодими до церкви в Грубешові, а звідси вернувся з ними до Вербкович. Там уже повно гостей, спів, гамір..., а за селом ходять наші вартові проти непроханих гостей. Адже в Верешині відділ АК напав на весілля, вимордував родину, в обороні якої впало також чотирьох поліцій з Потуржина. Щасливо відбулося весілля Лесі Ружанської з Грабівця з нашим поручником Дрогиничем зі Львова, що служив у поліції в Грубешові. І тут я свідкував та й старостував, шлюб був з участю лише кількох осіб, більшим весілля, але знову з побоюваннями перед заміною весільного щастя в «весільну» драму. Це весілля відбув я більше на сторожі в саду коло дому, а всі стежі коменданта Ляща ходили навколо містечка. Гости тим часом бавилися безжурно, крім самих батьків молодої, третмютих перед нападом. Пам'ятаю з цього весілля одну дуже гарну дівчину, східнячку, доньку війта з Ухань, що був петлюрівським офіцером і емігрантом. Дочка прийшла йому на світ уже в Польщі, про Україну свою знала лише з оповідань батька й матері. Ми часто з собою розмовляли, дівчина мріяла побачити місто своєї матері, Полтаву, східню Україну. Не знати, чи доля її це судила. Її батькові прийшлося впасти з рук АК в 1944 році.

З тим весіллям, чи радше «повесіллям», зв'язаний ще такий малий спогад. Вернувшись на станцію до Вербкович, відсвяткували ми свято чотирьох наших Миколів: мос, секретаря Голодухи, референта Степанюка й отця, його прізвища вже не пам'ятаю, хоч відомо мені про нього як про бувшого офіцера УГА, згодом священика на Волині та в Вербковичах. Ми за столом веселилися, аж тут раптом відчиняються двері до сусідньої кімнати (а там скрився місцевий хор) і як не ревне «Многая літа!», як не сипнуть дівчата живими квітами по всій кімнаті!

Правду сказати, таких хвилин було мало. Стояв страшний час. Рік 1944 почався на південному сході Грубешівщини хвилюю кривавих подій, масово йшли під кулі українські села, цілі громади як от Мірче, Сагринь, Потуржин, Долобичів, Верешин, Телятин, Маличі, Теребінь, навколоїшні ліси горіли боями. Відділи БХ й АК, керовані добре вишколеними передвоєнними польськими старшинами, гарно озброєні, кинулися пакифікувати українську землю

та її мешканців, що по розвалі Польщі ще раз відважилися гідно жити, показати світові прагнення вчити дітей у рідних школах та втішатися тим, чим повинен кожен народ – волею. Нашим сусідам- полякам це ніяк не подобалося, гайдамацька чернь мала бути покарана, тільки не знати, чому аж так криваво, аж так нелюдським способом. Мабуть, тому, щоб скінчiti з нею раз назавжди. Тим часом у січні 1944 року на терені Грубешівщини не було ні одного відділу УПА, узагалі регулярної української сили. Однак споконвічні сини Холмщини прийняли смертний бій за свою землю й життя на ній. Це була відчайдушна боротьба з поневолювачами, що не мали ніякого іншого, крім кривавого, права до цієї землі. Зав'язалося на Холмщині страшне пекло й не видно йому було кінця ані способу розв'язати.

У Вербковичах ще стояла тиша. Важила наша присутність, а ще більше – німецьких охоронних служб на верстатах та й залізниці. Стан нашої станиці зріс, проте, до 30 осіб. Якось тоді «Орест» прислав зв'язковим наказ приїхати на зустріч з ним до Ульгівка. Разом з Дмитром Лужним (родом, здається, з Моратина) я туди поїхав. Відвідав свою родину, а наступного дня з'явився в Карові, де чекав «Орест» разом з «Шершенем», «Богуном»⁷¹ і ще кількома мужчинами. Зустріч відбувалася в хаті братів Миколи⁷² й Петра⁷³ Дужих. То була відправа старшин і командирів УПА. Відкрив її «Орест», пропонуючи як перший пункт мій звіт про ситуацію на півдні Холмщини. Я зачитав звіт за останні два місяці. Матеріал був такий багатий і страшний, що учасники наради не йняли мені віри, ставили багато питань, щоб провірити справжність фактів і даних, уважали звіт за перебільшений і тим самим неправдивий. Я пояснював, і не перебільшував, перебільшили поляки, а правда моїх слів потвердилася їхніми діями з квітня, коли то члени Проводу на власні очі переконалися про розміри й способи

---

⁷¹ «Богун» – під цю пору заступник шефа штабу Воєнної Округи УПА «Тури».

⁷² Микола Дужий – «Вировий» (1901–1955) – старшина УГА, згодом старшина польської армії, член УВО й ОУН, згодом УГВР.

⁷³ Петро Дужий – «Дорош» (нар. 1916 року) – член ОУН від 1932 року, у 1944–1945 роках референт пропаганди Проводу ОУН.

боротьби поляків, побачивши трупи українців з ґміни Телятин, убитих поляками з бази в Телятині й колонії Стенятир під командою Яна Шерлечка – «Шарфи»⁷⁴ з Телятина й братів Віневських зі Стенятина. Тоді вбили також людей у Посадовій Ріплині, де згинув мій добрій приятель з 1938–1939 років Семен Сікора. В Ульгівку першими з'явилися втікачі, потім наші привозили трупів. Мій брат Михайло – «Сергій» робив фотографії забитих, були між ними жінки й діти, усі страшенно покалічені, зокрема, стентинці – мали обрізані носи й вуха.

Незабаром, ще на початку січня, мав я другу зустріч з «Орестом». Тим разом на станції поліції в Щеп’ятині. Знову говорили ми про Холмщину, а також спосіб моєї праці й зв’язку з ним. Я запропонував зліквідувати станцію української поліції в Вербковичах і зробити з неї, доповнивши місцевими бойовиками, сотню. Це була б уже конкретна військова сила, здатна чинити опір полякам. Однак зв’язкова роль моєї, найдалі на захід висунутої, станції була, на погляд «Ореста», важніша. Мав я й далі триматися так само, як досі. Замість діяти збройно, мали ми «підтримувати на дусі» наших хлопців з самооборони.

Рождество Христове провів я вдома, відвідав поліціянтів зі Щеп’ятини, де залишився Дрогинич з команди з Грубешова. Це невипадково з ним так сталося: Дроганич переходити поволі під команду «Ореста», у Щеп’ятині з поліції організовано спеціальний відділ до оборони українських сіл, незабаром поручник Дроганич уявяє участь у обороні Василева Великого й інших загрожених поляками сіл. Що сталося з ним далі – не знаю.

Вернувшись 10 січня до Вербкович, застав я на станції зв’язкового «Левка». Він повідомив про зміни в зв’язку. Контакт з надрайоном мав тепер йти через село Богородицю й зв’язкову «Наталку», дуже гарну дівчину родом з Гоздова. Призначено також другого зв’язкового, молодого хлопця також родом з Гоздова. Часом приходили разом, становили прекрасну пару не лише зв’язкових, але й просто людей, так дивно замішаних у жах війни.

---

⁷⁴ Ян Шерлечко – «Шарфа» – сержант АК, командир компанії в І районі Томашівської Округи АК.

Ситуація навколо Вербкович уже тріщала. Піднімався й сильнішав наш опір, але то й далі не був опір зорганізований і заплянований. Чинили його переважно самооборонні гуртки й самочинно виниклі з членів потерпілих родин відділи. Вони не могли далі чекати, вирішили самі мститися й повстримувати шляхетську гординю. Не боролися з поляками як такими, а з тими поляками, що нищили їхні родини й села. Уночі проти 1 січня 1944 року зліквідували згадану вже «пляцувку» Станислава Мусяля на колонії Теребінець, крім нього впали там: Казимир Мусял, Стефан Бааранський, Юзеф Тенча, Теодор Щур і Пелко. Усі вони особисто вбивали українців не в одному селі й не один раз. Наступного дня 1944 року відбулася акція на колонію Гостинне. То відплатилися наші на Пасіку. Упало там п'ятьох поляків, два були живими передані німецькій жандармерії. Їхніх родин не ліквідовано, хоч поляки уже давно дали докази, як боротися не з самими українськими бойовиками, але, насамперед, з їхніми родинами. І досі не згоріла ні одна польська хата. Не потерпіла також ні одна польська родина по селях. Відплатні акції зачіпали лише колонії, звідки йшли напади ще перед війною ворожих до українства колоністів-поляків.

По смерті вербицького війта Михайла Приступи, убитого в засідці на дорозі під Метелином, прийшов новий війт Федченко з Горишова разом з родиною. Колишній офіцер петлюрівської армії поводився скрізь розумно й статечно, умів знайти пошану також у поляків. Я не розумів лише, чому він зайняв одно польське господарство на колонії Альйозів, покинутій поляками. Небезпека над ним і родиною висіла евідентна. Мабуть, мав це узгіднене з господарем. Отже, як наші Альйозів підпалили, не згоріла лише війтова хата, а його нікто до кінця не зачіпав. Щастя мала також його молода 20-річна гарна донька, учителька з Теребіня, де її товариша – учителя, колишнього січового стрільця, поляки замордували, а їй вдалося вийти ціло. Зате не пощастило війтові з 10-річним синком. Якось хлопчина взяв бавитися крісом, що його батько чомусь залишив у дома, підбіг до господині, жартома крикнув їй підняти руки вгору, жартома натиснув на спуст, а кріс зовсім не на жарт вистрілив і поклав господиню трупом. Німецьке

Кріпо⁷⁵ не занадто тим зажурилося, таж кожної ночі й кожного дня всюди гинули люди.

У Вербковичах і далі панував спокій. Місцеві поляки не виїжджали, чимало заходило до мене на розмови, часто кажучи й просячи робити все заради уникнення трагедії. Я також був за тим. І так сталося: аж до самого приходу фронту 20 липня 1944 року в цім селі не дійшло ні до одного випадку конфронтації між поляками й українцями. Якби сили української поліції в Грубешівщині були кілька разів більші, ніж у 1943–1944 роках, то хтось чи не вдалося б уникнути цього конфлікту, а принаймні звести його нанівець. Так було до липня 1944 року, потім навіть у Вербковичах не всі поляки відносилися до українців так, як до моменту відходу моєї станиці.

На початку лютого жандармерія та Гестапо з Грубешова зробили насокок в терені, арештували кілька десят осіб, між іншим, чотирьох наших з самооборони й одного зв'язкового з СБ⁷⁶ надрайону, ще й кількох наших залізничників з Вербкович. Важніших повезли з собою, а решту зачинили в гмінному арешті, наказавши нам пильнувати. Я послав на це завдання чотирьох своїх, а з рештою радив, як арештантів рятувати. Єдиний вихід – напад. Уночі кількох наших поліціянтів, з ними і я, кількох хлопців з місцевої боївки, переодягнувшись в цивільний одяг, розбуркали гмінного сторожа, забрали в нього ключі, потім роззброїли наших поліціянтів (не чинили опору...). Цивілів ми випустили, а натомість всадили пов'язаних сторожів. Дижурку подірявили стрілами з короткої зброї. Уранці німецька жандармерія говорила про велику польську або російську банду...

Боротьба в січні й лютому точилася з різним успіхом. Новим стала поява відділу польської гранатової поліції в Долобичеві, стягнутого німцями з Волині. Командував ним Охман або Гохман (?). Поручник з АК «Віктор» порозумівся з ним, внаслідок чого цілий відділ перейшов до АК, а його командир став носити

⁷⁵ Кріпо (нім. *Kriminalpolizei*) – німецька кримінальна поліція.

⁷⁶ СБ (Служба Безпеки) – спеціальна формування в структурі держави або політично-мілітарної організації, відповідальна за втримання порядку, згідного з концепцією влади та лояльного відношення до неї громадян або підпорядкованих осіб; тут ідеється про СБ ОУН.

псевдонім «Козак»⁷⁷. Отже, у другій половині січня польська сторона значно посилила свої напади, зокрема в гміні Крилів, першим пішло село Ласків (докінчено в березні), далі Малків і Пригоріле. З нашого боку встановили ми домову з комендантом німецької охорони ремонтних верстатів про спільну оборону в разі нападу на Вербковичі. Натомість нашим успіхом була ліквідація осередка польської розвідки в Гоздові, містився він у фотографічному закладі якогось маляра, який, однак, утік. Під час ревізії знайшли ми під підлогою багато фотографій поліціянтів та станиць, також і українців-цивілів, а всіх призначених до вбивства. Список членів місцевого АК також знайшовся, проте тільки в псевдонімах.

Нарешті й нашим мало прийти підсилення. З надрайону отримали наказ помогти в переході на нашу сторону, спершу до самооборони, згодом до УПА, воякам дивізії «Галичина»⁷⁸. Вони сиділи на лінії Бугу й шукали контакту з нашими, бачили ситуацію нашої людності, але переїзд був утруднений поставою німецької команди та й деяких наших старшин. Зв'язок з цивілями мали обмежений до мінімуму, треба було когось у мундирі. Випало на поліціянтера Івана Кіkelю, він знатав німецьку мову. Часом їздив з ним Дмитро Лужний. Возили літературу ОУН і вели розмови. Нарешті мали з ними вже постійний зв'язок та опрацьований плян переходу на нашу сторону. Однак поки що вояки залишалися на своїх становищах. Нарешті, разом з наближенням фронту, їх час прийшов. Однак переїзд, хоч перейшли всі, хотіло унеможливити двох старшин-мельниківців. Стався інцидент: вояки старшин ув'язнили, зачинили, а самі перейшли до наших і потім дали велику прислугу, обороняючи перед страшними вбивствами з польських рук під Космовом та взагалі на лінії Бугу. А там на початку лютого, ще перед переходом наших дивізійників, група АК перейшла Буг, однак зараз за ним була розбита коло Долобичева

---

⁷⁷ Відділ АК під командою «Козака» брав, м. ін., участь у боях за польську колонію Гурка й Заблоце 29 січня 1944 року, потім під Малковом 13 лютого.

⁷⁸ Дивізія «Галичина» – німецька військова частина, у складі якої служили під німецькою командою українці, створена в квітні 1943 року, розбита в липні 1944 року під Бродами совітською армією; деякі частини цієї дивізії виконували також охоронні й сторожові завдання в тилу німецького фронту.

німцями. А 11 лютого група БХ Фелікса Зволяка – «Щигла»⁷⁹ напала коло Верешина засідкою на поліціянтів з Потуржина. Чотирьох наших упало.

Цілий лютий в околиці Вербкович більші польські акції не мали місця. Наші самооборонні сили також не робили ніяких вилазок проти ворога. Аж вкінці лютого, 28-го, польські відділи пішли на Костяшин та Ліски, вбиваючи багато людей і підпалиючи села. Цей напад відбувся під командою Іполита Воляка – «Вілька»⁸⁰ та Яна Шерлечка – «Шарфи».

Це був початок нової хвилі масових убивств українців на Грубешівщині та краю Галичини⁸¹. Вони поволі наблизялися й до

---

⁷⁹ Фелікс Зволяк – «Щигель» (укр. «Щиголь») – командир підвідділу в I загоні польських Селянських Загонів під командою С. Басая – «Рися».

⁸⁰ Іполит Воляк – «Вільк» (укр. «Вовк») – підпоручник АК, командир партизанського відділу з IV району Томашівської Округи АК.

⁸¹ Автор спомину на основі своїх записів склав окремий список частинно або повністю знищених і вибитих поляками українських сіл на теренах, де відбувалася його служба. Ось цей список: Пасіка – серпень 1942 р., Моложій, Стрільці, Тугані, Мірче – 26 травня 1943 р., Молодятичі – 27 жовтня 1943 р., Малків – 9 лютого 1944 р., Ласків, Сиховичі, Турковичі, Сагринь, Теребінь, Стрижівці, Маличі, Ріплин – усі 10 березня 1944 р., Забірці, Космів, Масловичі, Козодаві, Тихобіж, Міняни, Сліпче – 19 березня 1944 р., Пригоріле – 8 березня 1944 р., М'яке – 9 березня 1944 р., Андріївка, Модринець – 11 березня 1944 р., Модринь – 14 березня 1944 р., Смолегів – 22 березня 1944 р., Берестъ – 21 березня 1944 р., Телятин і Жуличі, Кадлубіська – 7 квітня 1944 р., Крилів – 8 березня 1944 р., Посадів – 2 квітня 1944 р., Ощів, Хорошиці, Жабче – 19 березня 1944 р., Верешин, Витків – 19 березня 1944 р., Старе Село, Ліски, Костяшин, Василів Великий, Річиця, Губинок – 22 березня 1944 р., Потуржин, Василів Малий, Новосілки, Радостів – 2 квітня 1944 р., Вишнів – 7 квітня 1944 р., Тучапи – 12 березня 1944 р., Бусько – 19 травня 1944 р., Переспа – 12 травня 1944 р., Стенятин – у березні цього ж року, без докладної дати цього ж року – Лагівці, Радків, Жерники, Юрів, Шлятин.

Серед жертв він встановив: 12 православних священиків, 10 дяків, 12 агрономів, 15 учителів, 4 війтів, 14 гмінних урядовців, понад 30 солтисів, майже 100 просвітніх і кооперативних діячів.

Цей список, крім кількох сіл та дат, повністю згідний з іншим, відомим як заклик «Спиніть безумство!», укладеним 15 травня 1944 року в Холмі Митрополітальною Радою, Повітовим Союзом Українських Кооператив «Пробосм» з Грубешова та іншими українськими установами цього терену (див. Є. Пастернак, *Нарис історії Холмщини і Підляшшя*, Вінніпег–Торонто 1989, стор. 421–442. У цьому списку нараховано 52 повністю або частинно знищені села.

Вербкович. Українська сторона й далі не мала регулярних відділів УПА, ворога стримувала лише самооборона та вояки з дивізії «Галичина», а також німці, які хоч-не-хоч мусіли боротися за спокій свого запілля.

Через Вербковичі перевалювалася тим часом хвиля польських утікачів з місць боїв. Їхали сумно й спокійно, хоч деякі не повстримувалися перед агресивними вигуками в нашу сторону. Найзважтише кричав млинар з Крилова, Савульський, котрий зараз по вході німців перебрав жидівський млин та й доробився великої фортуни, продаючи муку спекулянтам, німцям, але й відділам «Рися». Тепер мусів усе лишати. Однак був також другий напрямок руху: з заходу на схід. Найвиразніше було це видно на мості коло Вакієва. У білий день групки молодих мужчин пішки, але переважно возами, прямували до Липовецького лісу, сполученого також з лісами коло Сагриня, М'якого, доходячи аж до шоси Грубешів–Сокаль та й до Бугу. Польська сторона шикувала щось поважне. Довго ждати не довелося: інформації привезла мені жінка й поліціянт Дарук. Зважилися на небезпечну дорогу, а розповіли, що між Липовицями й Турковичами потяг затримався коло лісу й довго машиніст давав сигнал, однак ніхто з лісу не вийшов, хоч на цьому місці польські партизани любили робити засідки й грабувати в людей харчі, зокрема ж цукор з цукровні в Вожучині. В той час присіла до них якась жінка, полька, казала, що знає мою жінку й мене. Поліціянт та й моя Анна вийшли з поїзду, добралися до Туркович, де попросили завезти їх до Вербкович, проте ні один господар не погодився їхати. Небезпека з боку поляків була надто явна.

А 10 березня я зрозумів, чому ніхто не виходив до поїзду в лісі. Польські відділи вже займали становища до наступу на Сагринь. Уранці вартовий на стриху повідомив про великий дим над Сагринем і Теребінем, від Теребіня в напрямі Вербкович їхала валка фірманок. Вони незабаром в'їхали на подвір'я перед станцією й сказали, що в Сагрині діється щось страшне.

Докладніше нічого не могли повісти, але говорили про стріли, крик людей і пожежу. Коло полуночі горіли вже сусідні села. Станція порозумілася з німцями, вирішили ми з Вербкович не

відступати, а боронитися в разі наступу. Жінок відіслати до Грубешова через Гоздів і Богородицю, де покищо не було загрози. Незабаром прибуло до нас кількох наших поліціянтів з Сагриня на чолі зі своїм комендантом Іваном Шиманським. Виявляється, сагринська самооборона й поліція відбила нічну атаку поляків, здавалося, що вдень наступу не буде, досі такі акції відбувалися тільки ночами. Цього разу сталося інакше: поляки по короткій перерві пішли на Сагринь у друге, уже завидна, наших заскочили. Бій самооборони й поліції тривав кілька годин, нарешті наші таки не витримали. Станицю поляки узяли з усіх сторін, але вона боронилася найдовше. Нарешті поліціянти вирішили пробиватися при допомозі гранат і автоматів, мали втрати, але частина продерлася до нас. Один з поліціянтів, маючи на станиці жінку з дитиною, залишився, накрив їх перинами в пивниці й сам також там склався. Поляки їх не знайшли, хоч в пивниці були.

Польські відділи з Сагриня пішли на Теребінець, Маличі й інші села, підпалили також Стрижівці, однак нікого не вбили, бо люди село покинули. У цих селах не було самооборони, не стояла також поліція ані найменший відділ УПА. Над вечір підійшли під залізничну станцію в Вербковичах, однак відступили перед німецькими кулеметними чергами. У рамках відплатної акції українська самооборона з Гостинного й Вербкович напала з 12 на 13 березня на польську колонію Теребінець, убиваючи 13 осіб, між іншим кількох аківців – учасників морду в Сагрині. Потім, з 14 на 15 березня пішла акція на залізничну станцію в Гоздові. Там впало 33 поляків, між ними 22 аківців. А поляки 16 березня наступили на велике село Берестъ, убиваючи кількасот мешканців і підпалюючи хати. Те все було одно пекло. Стали горіти українські села й польські колонії. Нарешті з'явилася на тих теренах УПА, поляків стримали перед Річицею та Ульгівком 2 квітня 1944 року, а потім перейшли до наступу й опинилися аж під Вербковичами, так що міг я безпосередньо зустрічатися зі старим другом Андрієм Майбою – «Сагайдачним», а також «Корсаком». Їхні відділи стояли в Маличах, Підгірцях та навколоишніх лісах, звідки робили ще випади на Гунятичі, Ваків та аківське гніздо Казимиривку. Якось тоді вдалося їм отримати «подарунок» від совітів: літак

скинув амуніцію, бандажі й інші припаси для червоних партизанів коло Молодятич, з чого частина попала в наші руки.

У квітні й травні в терені, опанованому УПА й відділами дивізії «Галичина» панував уже спокій. Я їздив по спалених селах та списував стан знищення й кількість жертв, усе передаючи згодом до надрайону. Недалеко був уже фронт. У червні занедужав на нирки. Лікуватися помагав доктор Микола Сердюк, вирятований з табору совітських полонених в Замості. Колишній червоноармієць провів також вишкіл наших санітарок і санітарів на потреби УПА.

На початку червня поляки почали великий наступ проти нас. Вийшли з-за Гучви фронтом від Ярчева аж по Тишівці й дійшли знову під Річицю й Ульгівок, хочаcli клином пробитися на Корчмин. Однак то був їхній останній удар. Удалося його нашим спинити, крім цього, поляки вже мусіли відходити перед фронтом. Тепер фронт набув найбільшого значення, адже ніхто не знав, яка ситуація настане після нього. Наши холмські дядьки явно з приходу червоних раділи, уважаючи, що то просто приходять свої, однак були й ті, хто бачив їх уже в 1939–1941 роках, а ті говорили інакше.

Кілька днів перед приходом фронту отримав я зв'язком наказ прибути до Богородиці на зустріч з надрайоновим «Женом». На місці застав його та кількох інших провідників, був і «Зенон», участь брали також представники УДК в Грубешові на чолі з головою Теодором Гарасим'юком⁸².

На початку обговорювали ми актуальні події й справи, зокрема, засади й способи конспірації під час і по фронті. Потім усталили нові зв'язки, а накінець отримав я наказ що робити далі з собою: триматися якнайдовше на станиці, а потім перейти до сотні «Ягоди» до Ликошина. Охочих поліціянтів – звільнити до районного СБ або найближчої самооборони. Вернувшись я на станицю. Голос фронту доходив від Дубенки й Грубешова дуже добре, навіть кулеметні черги. По кількох днях з повітової коменди поліції в Грубешові прийшов наказ приготуватися покинути станицю,

---

⁸² Теодор Гарасим'юк, згодом «Дунайський» – референт пропаганди III округи ОУН на терені Закерзоння.

документи спалити, а самим від'їхати на Замостя, тож 17 липня зробив я нараду й поставив своїм хлопцям питання: що думають дальше робити? Звичайно, ішлося тільки про тих, які не були членами організації. Дарук і Струцюк походили з околиці й вирішили залишитися на місці, Степан Приступа відходив у свої сторони, тобто на Сокаль, Проць ще в березні поїхав з моєю жінкою до Кристинополя й досі не вернувся, так само, як і Михайло Ульгурський зі Щеп'ятини. Решта разом зі мною пакувалася на вози й мала від'їхати на Замостя. Серед нас від недавна були два німці, яких не хотіли ми ліквідувати, однак і не хотіли, щоб знали про наш перехід до УПА. Отже, на дорозі до Замостя «напав» на нас «якийсь» відділ чи банда. По короткій стрілянині німців вона роззброїла й відвела на шосу, побажавши щасливої оборони Берліна, показала куди йти на Замостя. А ми в свою сторону. Заночували на турковицькій колонії, де вранці мали ми пригоду. То було вже 19 липня. Прокинули нас стріли й крик німецького командира «вперед, камрати!». Ми подумали: фронт! А ні, то самітний німецький офіцер стріляв з револьвера. Ми його обстутили й спокійно питалися, що сталося, проте він і далі стріляв і вигукував команди. Нарешті, однак, вдалося його заспокоїти та й довідатися: його полк на Бузі вщент розбили червоні, він хотів решту «солдатен» позбирати й так... добрів аж під нашу шопу. Ми німця нагодували й напоїли горілкою, а він навіть не спітався, хто ми. Потім виглянув з шопи надвір, сказав „Hitler schön kaput”, положився на сіні й заснув, як камінь.

А ми на Ликошин, маючи надію зустріти відділ «Ягоди». Минули невеликий ліс коло Тучап, зараз за ним побачили два німецькі танки й хаотичну масу німецьких вояків. Готовувалися до оборони. Ми їхали далі, хоч німецькі офіцери радили змінити напрямок на західній. Минали ми спалені до останньої хати села, стирчали з них самі комини. У одному хотіли напитися води з криниці, але побачили в ній трупів. Це були сліди польського походу. Подались далі на Тишівці, минули Гучву й звернули на колонію Турковичі, де ще були хати й люди. У одній з них жили три брати Козаки. У них залишили ми фірманки, переодягнулися в цивільний одяг, спалили документи, а зброю й мундири закопали

в стайні (потім забрали її партизани «Ягоди», бо показав їм місце бувший поліціянт Весна, родом зі Львова). Було нас уже тільки трох: я, Олекса Козодій та Михайло Король. Лужний, Кікеля та Весна відійшли до боївок коло Теребінія. Були ми недалеко Пикошина, але зі своїми не зустрілися. Потім довідалися тільки про великий бій сотні «Ягоди» з якоюсь фронтовою німецькою частиною, після якого сотня розпорощилася на час переходу фронту. Вирішили ми перейти якось до Телятина й до рідного Ульгівка. Раптом з'явилися танкеткою совіти, стали бити по німцях з-заду, один німецький танк послав їй кілька снарядів, тож танкетка завернула назад на Лашів. Однак потім вилізли звідти й совітські танки, за ними піхота й почався справжній бій, а наша трійка лежала під межею між двома воюючими сторонами. Так до вечора, а вечером заночували в Стрижівцях. Уночі німці відійшли за Гучву.

Наша перша зустріч з совітами почалася від арештування. Якийсь майор-чекіст просто вибрав нас на дорозі, мабуть, щось не сподобалося йому в трьох молодих мужчинах. Однак потім совіти взяли нас як провідників по терені, тож удавалося від них нарешті й відірватись. Ішли ми далі холмським степом, від Тучап по шосу Телятин–Лашів не бачачи жадної живої душі, крім червоних солдатів. У Телятині зустріли совітський штаб, офіцери запитали в нас, хто попалив тутешні села, вони ще не бачили так страшно спаленої землі, хоч перейшли фронтом кілька тисяч кілометрів. Ми сказали, що попалили їх поляки. Поговорили ми трохи з солдатами. Усі походили з Західної України, становили свіжозабране гарматне м'ясо Червоної Армії. Над вечір дійшли ми до Посадова. Там переночували, а вранці вже втікали перед совітською облавою.

До Ульгівка залишилося чотири кілометри, а нас могли зловити й взяти то за шпигунів, то за гарматне м'ясо або за що лише би захотіли. До вечора сиділи в пшениці, уже на ульгівських полях, не знаючи, яка ситуація в самому селі. А потім побачили, як хтось виходить з косою зі стодоли, стає косити недалеко від нас конюшину. Пізнали ми брата Олекси Козодія, Михайла. Він, побачивши коло себе Олексу, мало коси не кинув зі здивовання. Як

опритомнів сказав, що в селі нема «візволителів». Набравши конюшини, пішли до стодоли Козодіїв, звідки перебравсь я між хатами до хати жінчого вуйка, Якова Пастівничого. Щойно там відчув сильний біль голови й гарячку. То давав себе чути голодний марш крізь 50-кілометровий холмський степ з Вербкович до Ульгівка. Трохи з'ївши, відразу заснув, а вечером прийшла по мене жінка. Удома всі думали, що вже ніколи не вернуся. А я вернувся й застав їх всіх та вже кількарічного сина Ярослава цілих і здорових. Щасливо вернувся додому також брат Михайло, колишній поліціант у Володаві. Не застав наймолодшого брата Петра, вояка сотні «Лиса», мабуть, воював уже з совітами на Жовківщині. З Німеччини не вернувся, вивезений туди на роботи, молодший брат Іван. Мати плакала за ним, як і всі українські матері під цю пору. Її заплакане обличчя ношу в серці донині.

Частина II

Новий фронт

Якийсь час відпочивав я вдома, сили швидко верталися. У селі панував відносний спокій, москалі час від часу появлялися за підводами або робітниками, згодом почали красти корів і коней. На Солокії й Бузі творилася совітсько-польська границя, проте поки що можна було її переходити без більшої небезпеки. Відновив я зв'язок з «Орестом», якого тоді на цьому терені не було. На початку серпня 1944 року разом з братом Михайлом – «Сергієм» та Олексою Козодієм вирішли ми зголоситися на збірний пункт, хоч поки що не знали його місця. Повідомили в Щеп'ятині про свій замір Михайла Ульгурського. Він приеднався до нашої трійки. Мати поблагословила двох своїх синів на нову дорогу. Недоспала стількох ночей, щоб виховати нас на добрих людей, а тепер ми відходили й не знала вона, чи вернемося живі. Живим вернувся потім тільки я. Мати тоді сказала: «Ти знову вернув, сам, але і за те Богові дякувати». Зв'язковий завів нас до Кривиці, де чекало чимало хлопців з відділів. По двох днях уночі перейшли ми кордон в околиці Грушки й зв'язком подалися на Хлівчани, наступного дня до Мазярки, де трохи чекали. Тут застала нас червона мітла⁸³. Одного разу наша стежка взяла до неволі кінну стежу червоноармійців. Один рій у мундирах ЧА їх затримав, показав на дуло максима в корчах, тож кіннотники здалися без стрілу. Було їх 10 хлопців, після переслухання пішли без зброї до своїх, а в нас залишився тільки командир, молодий українець. Розповів усе, що нам було треба, а потім, звикнувши, сказав: «Хлопці, я вас розумію, ворогом вашим не є, але знаю, що хоч і яка справедлива й свята ваша справа, то ви невсилі перемогти противників, збережіть свої сили на кращу нагоду, тепер нема перед вами перспективи на перемогу».

---

⁸³ Червона мітла – партизанска назва великих антиупівських облав НКВД та ЧА, проведених у II половині 1944 й на початку 1945 року.

Михайло Кухарчук, брат автора спомину, в УПА як «Сергій». Згинув, імовірно, на терені Чехо-Словаччини восени 1947 року; УА

По лісі блукали ми досить довго, нарешті, як ми стояли біля колонії Луцьки, з'явився «Орест» та й інші, незнані мені командири. Проведено реорганізацію відділів та цивільної сітки. Мені доручено тимчасово виконувати обов'язки командира охорони штабу. Олексія Козодія – «Зеленого» призначено політвиховником сотні «Лиса».

Одного дня отримав я розказ охороняти головного лікаря «Софронія» (Савка з Річиці), котрий мав викопати аптеку на колонії Луцьки. Пішов по неї зі своїми людьми доктор Воробець (лікар з Белза) та я з 12 своїми. Аптеку ми викопали, уночі ліки посортували. Над раном пішов я провірити стійки й застав стійкового на сні. Я тихо прокинув його і в той сам

момент почув якийсь шмер в рові при дорозі. Засвітився також вогник папіроси. Я зрозумів, що совіти обступили село й незабаром буде облава. Ми вернулися й розбудили своїх. Ліки вже були в наплечниках, щасливо перед початком облави відійшли ми в ліси й до штабу. Там уже знали про облаву. Розвідка донесла про появу війська в Хлівчанах. Кухарі почали варити сніданок, але на краю лісу вже почалися перші стріли. Прийшов наказ цілому штабові забиратися з цього місця, кухарі зупу виляли, а гаряче м'ясо лікарі наказали спакувати в наплечники та взяти з собою. Ми відв'язалися від облави й закватиравали в лісах коло Жовкви.

У лісах між Жовкою та Камінкою й аж до Буга та Солокії назбиралося багато наших партизанських груп. Більшовики не робили великих облав, а лише розвідку. Ми тим часом далі реорганізували відділі й відновлювали зв'язки, цивільну сітку. Так

минув нам серпень, вересень і жовтень. Відбулося багато зустрічей і нарад вищого командування. Я в них участі не брав, проте знав, коли й де відбуваються. Одна зустріч глибоко мене порушила. Мала місце в лісі коло Мазярки, зібралося тоді кілька відділів на перегляд, який зробив командир «Орест». По перегляді я зголосився до нього разом з братом Михайлом з проханням дозволити нам зустрітися з нашим наймолодшим братом Петром – «Нетягою I» з сотні «Лиса». Ми трохи поговорили, а як брат вертався до лави, хтось на чолі його сотні промовив віршем Шевченка «Ой три шляхи широкії», але слова «три брати розійшлися», замінив на «три брати зійшлися». А потім була команда «струнко!» й сотні та брати розійшлися в сіре незнане. Петра побачив потім тільки раз, у рідному селі й рідній хаті стрільцем сотні «Перемоги»⁸⁴. На початку квітня разом з іншими вояками УПА з Ульгівка, між іншим Іваном Кушніром, відійшов та й слід про них загинув.

По відході відділів у лісі залишилися командир «Орест» разом з кількома незнаними мені особами, почотом та моїм невеликим відділом охорони. По якісь годині пішли ми в напрямі Буга. Голод скручував шлунки, бо кільканадцять днів ми харчувалися лише ягодами й грибами, а варене їли ще, як були коло Хлівчан. Однак в надбужанських хатах з харчами також не було добре. Дійшовши до якогось села, закватиравав я разом з моїми вояками в господаря, який дав нам вареної картоплі з кислим молоком. Що ж то була за вечеря... Ми довго потім згадували її. Наша група тим часом розійшлася, «Орест» кудись відійшов, а я лишився чекати на нього. Одного дня перед обідом розвідка донесла про групу червоноармійців з максимом. Якраз була з нами якась сотня. Її командир наказав зайняти становища, а на край лісу послав стежу. Над лісом з'явився «кукурузник»*, трохи постріляв, але відлетів, а більшовики в ліс не заглиблювалися. А вечером вернувся «Орест» з якимсь відділом і сказав, що мусимо відходити, бо червоні пхаються в міста й села району великими силами. Облава могла

---

⁸⁴ «Перемога» – командир куреня «Галайда» на терені Воєнної Округи «Буг» у 1944–1945 роках.

* «Кукурузник» – популярна назва легкого розвідувального літака-біплана.

Петро Кухарчук, брат автора спомину, в УПА як «Нетяга I». Згинув у бою сотні «Перемоги» з НКВД в 1945 р. біля Верин, Львівщина; УА

прийти вже наступного дня вранці, тож ще тієї ж ночі наша група пішла в околицю Добротвору, де хотіли ми форсувати Буг. Уже в першому селі на дорозі туди наша стежка налізла на червону стійку й підслухала кличку. «Орест» наказав готоватися до бою. Одна чота вsovітських мундирах та з медалями мала вступити в село з «Катюшею»⁸⁵ на вустах. Однак не йшлося про бій, а про спокійний перехід селом. І вдалося.

Перед нами з'явилася залізниця, їздила нею панцирка*, освітлюючи все навколо. Однак ми перескачували рейки, як вона переїжджала коло наших становиць, хоч узяло це кілька годин. Аж уранці досягли ми Бугу й району

Добротвору. Перший міст (справу зі сторожею швидко залагодили) – й опинилися коло села Киї⁸⁶, яке ми звали Київ. Там ми на один день закватиравали, але швидко Киї й покинули, бо розвідка донесла про облави в районі нашого відходу. Був перелом серпня й вересня. Уночі перейшли ми в околицю Радехова, а за кілька днів в район Яструбич, де зустріли сотню «Лиса», а також якусь бойку СБ. Мав нагоду поговорити з ульгівчанином Іваном Романченком з сотні «Лиса», який за якийсь час у цьому лісі й згинув. Наступного дня відбулася відправа командирів. Щодо мене вирішено, що зі своєю дотеперішньою бойкою перейду разом з іншими Буг і буду

⁸⁵ «Катюша» – чи не найпоширеніша пісня більшовицького війська під час Другої світової війни, головною героїнею мала російську дівчину Катерину (пестливо Катюшу).

* Панцирка (з поль.) – малий, панцирний потяг.

⁸⁶ У праці В. Кубайовича *Етнічні групи Галичини на 1.1.1939* така назва не згадується.

діяти в надрайоні «Данилів»⁸⁷. Ішов з нами, між іншим, провідник цього надрайону «Жен»⁸⁸ та кілька інших осіб з надрайонового проводу. Буг подолали щасливо й по зв'язку дійшли до села Пархача. Там станичний підвів нас поблизу кордону на Солокії, перестерігаючи перед кожним ліском і кущем, бо всюди там могли сидіти енкаведисти. Уже світало, тож вирішили ми перебути день у іншому лісі. Уже були недалеко нього, як хтось зауважив малий вогник. Решта нічого не побачила, тож, переконані, що терен спокійний, йшли ми далі й зайдли в ліс. Там у гущавині посидали, дехто вже почав спати, інші розмовляли, я визначив вартові стійки, а решті своїх казав зайняти оборонні позиції. Легкий німецький МГ зайняв відповідне становище в напрямку сподіваного чи несподіваного наступу ворога. Усе втихло, день ставав спокійно, коли десь о 9-ій годині стійковий доніс про ворожу розстрільну від Пархача. Коротка нарада й рішення розбитися на дві групи. Моя мала зорієнтуватися, чи ліс у кільці, чи ні та знайти відповідне місце відступу до другого лісу, а коли не оточений, то вийти з нього та податися в найближчі ліси. Моя група рушила перша, за нами мала йти друга, але, пройшовши з 80 метрів, чуйка донесла про прикордонників на ленії, яку ми мусіли перейти. Ми залягли при ленії, а кулеметник-волиняк отримав наказ бити по них, але лиш у разі потреби. Натомість решта за хвилину стала окремо переходити ленію. На краю лісу вже було чути стріли з пепеш. Кількох уже перейшло, але двох наступних ворожа застава помітила й сипнула кулями. Я торкнув кулеметника стріляти, але він лежав, як неживий, тоді я сам вхопив кулемет, відкрив вогонь по заставі. Там притихло, тож ми перескочили ленію (навіть кулеметник ожив!). Уже моя група була вкупі, але треба було відв'язатися від погоні. Рушили ми вправо вздовж ленії, потім щасливо вийшли з лісу, криючись за возом сіна, але в лісі починалася щораз

⁸⁷ «Данилів» – криптонім 3 Тактичного Відтинку VI Військової Округи УПА-Захід «Сян».

⁸⁸ «Жен» (ім'я та прізвище невідомі) – виявився співпрацівником НКВД; під час слідства, веденої восени 1944 року проти «Жена» й «Зенона», між іншим Василем Вавруком – «Васютою», «Зенон» був оправданий і заново спрямований на поперець становище.

сильніша стрілянина. Там залишилася друга група. Правда, вона йшла з південної частини лісу, а наші залишилися в північній. Однак ми тривожилися, бо не могли їх дочекатися. Більшовики стріляли не знати чому. Перед великим лісом таки знову зійшлися ми, але під сильним обстрілом. Знову поділ: одна група залягала й відстрілювалася, а друга тим часом відступала. Вискочили ми з нескошеної гречки перед якісь обійстя. Ускочили в них, зачинили за собою ворота, а потім зараз вискочили другими, але також зараз за собою їх закрили. А самі решткою сил скрилися в мельораційному каналі. Червоні обстутили стодолу й зараз її запалили. А ми прямували поволі каналом попід лісом. У льорнеті побачив я під ним дві машини з вояками. Треба було далі йти каналом. Отак дійшли до лісу, а за нами залишився дим з підпаленої москалями колонії. Добре сталося, бо сил уже не було, вичерпалися кулі до кулемета. Голодні, мокрі, обдерті, вирішили пошукати місця постою з-перед тижня, яке мало бути в цьому лісі. У глибині лісу знайшли столочену траву – знак, що переходила туди ворожа розстрільна. Наші ж ходили гусаком. Здавалося, що ворог іде далеко перед нами, але як дійшли до ленії, переконалися: 50 метрів даліsovітська застава. Два дегтяри*. Повернувшись вправо, побачили другу таку заставу. Вибрали, однак, відповідне місце й перелізли ленію. Швидко заглибилися в ліс, але зараз вирошли перед нами зрізані дерева, то були протитанкові застави командира «Лиса» з-перед кількох днів. Перелізли перешкоду й нарешті дійшли до старого місця постою. Там усе застали знищеннє, порозкидане, навіть землю перекопану. Рушили далі, перейшли ще одну ленію, по якій їздila танкетка. Густими чагарниками дісталися на західній край лісу. Слідів облави не застали, але за хвилину з правої сторони почули стріли з пепеш. Узявши вліво, відкрили ми досить велику поляну, вкриту мохом та корчами. Коротка нарада й рішення влізати під мох, але так, щоб заразом зайняти місця до оборони. Мох ріс глибочезний! Так ми зробили. День наблизався до кінця, як поляну минули з обох боків москалі й пішли на південь. Настала тиша й «мох» заснув глибоким втомленим сном.

---

* Дегтяр – кулемет російської конструкції (В. Дегтярева).

Прокинулися вночі й рушили на північ. Вийшли з лісу. Перед нами близько якесь слабке світло. Під хатою почули голосну молитву старої жінки. Ми сміло влізли до хати, а перестрашена бабуня крикнула: «Діти! що ви тут робите?! Таж тут цілий день було повно більшовиків!». За хвилину принесла хліба й молока, донесли свого й сусіди. Їли ми надворі, серед ночі, навіть не бачили облич і рук, які давали нам їсти. А так хотілося б побачити їх нині.

Перед нами пливла болотниста Солокія. Дуже обережно підійшли ми на вказане дівчатами місце й стали розвідувати спосіб охорони границі совітами. Як перейшли спершу дві, а потім третя темна постаті, ми, поділившись на дві групи, стали переправлятися. Одна група залишилася для охорони першої, яка, перейшовши, мала охороняти другу. Я разом з першою заглибився в воду при березі, як пішли в небо дві ракети, але ми вже сиділи в шуварах. Знову перейшли, тепер уже коло нас, прикордонники. У воді я почувся так добре, що відчув, як налягає на мене сон. Однак з торбою на голові й автоматом у руці над головою очуняв на середині річки, як торба уже зсунулася в воду. Був я цілий мокрий і не знав, що сталося. А то брат Михайло, який ішов ззаду, ухопив мене за комір і витягнув з-під води. Я йшов і спав. Якось перейшли ми кордон, дехто оглянувся на український берег і пішов далі. Без пригод дійшли ми до церкви на місці старого княжого замку в Белзі.

Відпочили й поїли в знайомих Ульгурського на передмісті. Сказали про численний відділ ВП у місті, його часті випади на наші села, звідки привозить багато полонених селян. Подякувавши, рушили до Осердова, де затрималися в першій стодолі від західної сторони села. Заснули твердим сном, не знаючи нічого про долю залишених в лісі за Солокією друзів. Відомо, що совіти пішли за нами. Друга група, де йшов «Жен», а, якщо добре пригадую собі, також «Дунайський» і «Прірва»⁸⁹ таки дійшла щасливо, як потім виявилося, до місця призначення.

---

⁸⁹ «Прірва» – Євген Штендера, від липня 1945 року провідник III округи ОУН, а потім також командир 28 ТВ УПА «Данилів».

Наша одинадцятка – я, мій брат, Михайло Ульгурський та ще вісімкох інших – прокинулася вранці. Місцевий хлопець вийшов відшукати зв'язок. Увечорі вернувся з двома нашими хлопцями, тож незабаром я дійшов до Лівча, де зустрів Василя Юрківа⁹⁰ – «Клен» й Володимира Бискаля – «Габданка» (волиняка), «Левка» – Володимира Баталію⁹¹ та «Остапа». Усі вони працювали в III надрайоні під керівництвом Леоніда Лапінського – «Зенона». За кілька днів мав я з ним зустріч на відправі в Лісках. Розділено працю нашої СБ в цьому надрайоні: «Зенон» – за надрайонового провідника, «Левко» – районовий провідник I району, «Клен» – II, я, як «Буревій» – шеф III району. Якось тоді відбулася й реорганізація. Знятий був зі становища надрайонового провідника ОУН «Жен». Не пригадую собі, хто був поставлений на його місце. Під час відправи відзначено, що в терені панує неспокій, проте призначено нам тиждень відпочинку після рейду, а згодом мали ми почати працю. Я, брат Михайло та Козодій поїхали до Ульгівка, Ульгурський до свого Щеп'ятини, а решта залишилася в Хлоп'ятині й околиці. Зв'язок був визначений в Лісках, на Білостоці біля криниці.

Не мав я спокійного відпочинку. Якраз наскочило облавою ВП, МО й цивілі з Томашева. Одні шукали партизанів, а другі грабували селян. Саме тоді Ян Гдуля, син коваля з Ульгівка, поляк, убив свого сусіда Михайла Решетила й забрав у нього свиню. Знайшли також криївку, де згинули три партизани. Після семи днів ми верталися разом до Лісок. У Переводові довідалися про смерть Ульгурського. Він також ішов на зв'язок до Лісок, але на дорозі між Переводовом і Лісками зустрівся з НКВД. Боронився до останнього набою й впав забитий.

У Лісках відбулася відправа, познайомивсь я тоді з багатьма пізнішими співпрацівниками, наприклад, командиром боївки СБ

---

⁹⁰ Василь Юрків – «Клен» – родом з Західної України, працівник референтури ОУН в надрайоні «Лиман», арештований 25 січня 1948 року в Гузіках Ольштинського воєводства, страчений 6 серпня цього ж року в Ольштині.

⁹¹ Володимир Баталія – «Левко» – родом з Томашівщини, працівник референтури ОУН в надрайоні «Лиман».

Олександром Бобком⁹² – «Хомою». «Зенон» доручив тоді мені й «Кленові» розслідити справу господарських надуживань в надрайоні. Ішлося про чимало різних матеріалів, як шкіра, полотна, одяг, ліки, бандажі, залишені в різних місцях під час переходу фронту. Тепер треба було їх повернути собі назад, провірити також часті недостачі в цих товарах. Їх привласнили собі особи, які мали за завдання лиш переховати (всюди ж була біда), або виявили їх під час обшуків совіти. Цю справу закінчили ми перед кінцем 1944 року. Крім цього, я постійно вів вишкіл, як вести слідство, писати протоколі, збирати інформації, протидіяти ворожій пропаганді; поборювати політичні й кримінальні злочини на терені моого району. Цілий час доводилося змінювати місце перебування. Тут помагала мені пара коней та фірманка боївки «Хоми». У 1946 році їздив я іншою власністю боївки – конем, верхи, він завжди стояв у стайні моого батька готовий до дороги.

Пізно восени назріла боротьба з сексотами. Заради обговорення справи зустрівсь я коло Довжнева з «Кленом» та «Габданком». Заночували ми в криївці «Габданка», а вже наступного дня НКВД зробило облаву на це село й запалило його. Ми вибігли з хати, хоча втекти поміж стодолами, але село було окружено. Відскочили ми в західній край села, зализли в верболози, де долучили до нас стрільці від «Клена». Відступали ми разом за старим методом: одна частина відстрілюється, друга відступає, а потім зміна. Однак поранена була в ногу дівчина, зв'язкова з Хлоп'ятини. Друга серія перелетіла через рукав її прекрасно вишитої сорочки. Відійшов з нею у іншому напрямку чи не «Габданк», а решта відступала сіножатями далі. Більшовики хотіли заступити дорогу, але нам удалося наблизитись до місцевого цвінттаря. Однак погоня була за спиною. Видно стало, що до цвінттаря не встигнемо дійти, тож залягли до оборони, трохи їх спинили, і раптом почули скоростріл з цвінттарних кущів. Там сиділа моя боївка й кількох хлопців з сотні. Червоні затрималися, випустили вгору червону ракету й втекли, а ми врятувалися. Відпочиваючи, побачив я невелику

---

⁹² Олександр Бобко – «Хома» – командир боївки СБ III району в надрайоні «Лиман»; засуджений на смертну кару в Щецині в 1949 році.

рану на правій нозі, штани були перешиті кулями. Натомість «Клен» мав у кожусі вісім куль, які прорізали через шкіру, але встригли в густій вовні. То були кулі з пепеші, які на дальшу відстань кінчали свій лет, між іншим, таким способом.

Увечорі стали ми шукати «Габданка» в Хлоп'ятині, але не знайшли – утік до Сокала, до НКВД. Потім іздив з «Юрченком»⁹³ на облави в нашому районі, але був настільки чесний, що не видав ні одної криївки. У одного господаря навіть залишив листа до нас більш-менш такого змісту: хлопці, мене не треба лякатися, не пішов тому, щоб зраджувати, але тому, що наша дальша боротьба не має сенсу. У цього господаря залишив трохи своїх речей, гармонію, фотоапарат, ровер, одяг, але казав робити з ними, що нам захочеться, тільки ровера віддати господареві. Наступної ночі був я в Щеп'ятині, потім Кривиці, де від хлопців з куреня «Ема»⁹⁴ довідався про бій у Лісках, з якого відступили в ліс. Більшовики залишилися там на облаві.

Одного вечора пізно восени перебував я вдома у батьків разом з жінкою та сином Ярославом, аж відчиняються двері й входить «Сергій», тобто мій брат Михайло, а за ним «Ем» та кількох стрільців. Відділ лишився коло села. Під час розмови малий Ярослав оглядав зброю. Побачивши його цікавість, «Ем» питаеться: «Що, козаче, стріляти вмієш?» – «Так», – відповів Ярослав (мій батько навчив його орудувати моїм малим подарунком – пістолетиком «бельгійкою»). Тоді курінний витягнув з кобури своє «прабелум» й, даючи синові в руки, сказав: «Но то покажи, що вмієш». Син уявів і ніхто й оком не змігнув, а вже куля сиділа під підлогою коло ніг «Ема». Пістолет був незabezпечений, проте Ярослав знов, що люфу треба тримати вниз, а то нещастя було б готове.

---

⁹³ «Юрченко» – Володимир Левочко – родом з Себичева Сокальського повіту, у серпні 1944 року призначений командиром новоствореного куреня «Гайдамаки», якого під час переходу Бугу віддав у руки більшовиків, а сам перейшов до них на службу; згинув під час засідки, зорганізованої УПА на дорозі Варяж – Ощів 28 серпня 1945 року.

⁹⁴ «Ем» – Дмитро Пелип – командир сотні УПА, а згодом куреня на терені ВО «Буг».

Наступного дня появилися великі сили більшовиків та їй обстутили невеликий ліс між Річицею й колонією Поледів. Бій тягнувся до вечора, бо в лісі закватиравав курінь «Ема». Уночі прийшло кількох стрільців й сказало, що по кількох невдалих спробах прорвати перстень, «Ем» таки вивів курінь з кільця й пішов в напрямку Вербицьких лісів (не знаю, чи подаю добру дату цього бою). До Ульгівка прибули поранені, між іншим мій знайомий з Карова Іван Воронка – «Горлай» з перестріленими легенями. Другим, уже майже мертвим, був Яків Павлина, ульгівчанин.

Кінець 1944 року виявився дуже напруженим для мене й цілої бойвики, роїлося всюди від сексотів, не кажучи про нормальні сварки між селянами, які також випадали на наші руки. Нарешті появилися вже й польські вербункові комісії. Одна з них затрималася в хаті терношинського господаря Миколи Жигали. Наша розвідка відразу про це донесла, тож ми вирішили принаймні налякати поляків, щоб забралися з нашого терену геть. Приказ усунути групу отримала від «Зенона» бойвка «Хоми». Боївкарі по кількох дobaх обсервації дійшли до висновку, що не вдасться зробити на них засідки в терені (а такий був наказ з огляду на потребу охороняти цивільну людність), бо вони не виходять поза село, а вечером навіть поза хату. Що ж, вирішено таки обстріляти дім. Після цього комісія покинула село. У ряди Польської Армії ніхто не пішов.

Зате дошкульними стали напади цивілів та бувших членів АК чи інших підпільних формувань, які тепер перейшли до МО⁹⁵ й разом з військом робили напади, найчастіше такі грабежі чинили мешканці Белза й Угнова. Одного дня МО, ВП й цивілі з Томашева напали на Ульгівок. Побили людей та забрали моого батька й міцно збили в стодолі. Оправцями були: зі Щеп'ятина Ваврищук і Пазур з колонії Терношин. Потім обидва згинули в Дениськах за свої звірства проти українців. А тоді моого батька врятував перед

---

⁹⁵ МО (поль. *Milicja Obywatelska*, тобто Громадянська Міліція) – орган служби громадянської безпеки, створений одною з постанов липневого маніфесту ПКВН від 22 липня 1944 року.

смертельним побиттям третій міліціант, Бартосевич з колонії Річиця.

Чимало біди робив зі своїми міліціянтами згаданий вже Ян Гдуля, тодішній начальник станиці МО в Телятині. Правда, вони ще не мали відваги перебувати в Телятині, сиділи в Томашеві, але звалися телятинськими міліціянтами. Так само поводилися й польські пограничники на чолі зі «славним» поручником Шнайдером.

Настала волога й багниста осінь, дороги стали майже непроїзними, до того треба було рухатися переважно ночами, щоб не впасти в засідки. Наближалася зима, важка, проте, якщо порівняти її з наступними, не така страшна.

У надрайоні «Лиман»

Новий Рік застав мене в Переводові, минув спокійно. Так само й Різдвяні Свята, проведені мною в родині. Охороняв мене стрілець з нашої боївки «Дуб» (родом з Угнова), а село взагалі мало добре забезпечення на випадок наступу поляків. У церкві люди співали «З нами Бог, розумійте народи», хоч пісня не лунала аж так грімко й радісно, як колись. Не в одної жінки стали слізози на очах – не було за столом когось з рідні. На другий день свят перейшов я разом з чотирма стрільцями від «Ягоди» до Кривиці, де «Хома» передав мені пошту від надрайонового референта СБ III надрайону «Зенона». Мав я зголоситися 15 січня на нараду до Гільча, однак поки що слухав кривицького колядування. Не було в ньому особливої радості, але щось таки давало людям силу й надію. Збірна просьба до Божого Сина «Просим Тебе нині, дай нам долю, зішли волю нашій любій Україні» йшла з глибини серця з-під усіх кривицьких стріх та чулася з хат на всіх наших землях.

Ідучи з «Хомою» на відправу, у Переводові ми задержалися у станичного «Батька». Зібрали трохи інформацій та... віншувальних горіхів від переводівських дівчат, бо як на горіхи, так і на веселих дівчат село було багате. У Гільчи застали боївку «Ясеня»⁹⁶,

---

⁹⁶ «Ясень» – Володимир Мельничук, уродженець Гільча, командир надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман».

що вже підготувалася до охорони завтрішньої наради. Наступного вечора зголосились ми до «Зенона», зустрівши, крім нього, чимало друзів, «Левка», «Клена», «Ясеня», «Борсуга»⁹⁷ та інших. Надрайоновий референт зреферував стан безпеки в нашому надрайоні, звертаючи увагу насамперед на вербування сексотів НКВД з Сокала та прикордонниками. А тому треба поглибити ослаблену останнім часом конспірацію, ліквідувати сексотів та поборювати совітську пропаганду за виїздом на Схід⁹⁸, зокрема остання справа могла стати для всіх нас небезпечною. Крім цього, мали ми змінити крийвики на нові. Під час дискусії зазначувано, що в наших рядах є стрільці й командири з поганим ставленням до цивільної людності і є потреба з цим покінчiti. А рештою займуться зв'язкові «Зенона».

У дорозі з Гільча, «Богдан» з почту командира «Ореста» вручив мені письмо від нього з проханням зустрітися. Мав я зайти до щеп'ятинського солтися Сильвестра Сенюка. Зустріч відбулася. Заторкнули ми справу «Зенона», тоді ще дуже дискретну. «Орест» запитався про мое знайомство з «Зеноном». Я відповів, що знаю «Зенона» десь від 1940 року, однак покищо все у нього робиться так, як треба. «Орест» таки наказав мати його на оці, бо по фронті багато холмщаків стало співпрацювати з НКВД, покинувши ОУН і УПА. Я сприйняв цю розмову за звичайну інвітляцію, нормальну в конспірації. Задумавшись, я таки дійшов до висновку, що поза відвагою та завжди добре обміркованими діями, «Зенонові» нічого не можна «закинути». Мав неповну вищу освіту, дотепний розум, неабиякий організаційний хист – ніколи не викликав у мене якогонебудь підозріння.

Енкаведистські – у спілці з польським військом та УБ – наскоки на наші терени посилилися, проте панувала над тереном УПА. У III районі нашого надрайону не було ніякої польської адміністрації. Гмінні ради сиділи по містах під охороною МО та військових

---

⁹⁷ «Борсук» – Олександр Білевич – родом з Томашівщини, працівник надрайонної референтури в надрайоні «Лиман».

⁹⁸ Ідеється про започатковану у перших місяцях 1945 року переселенську акцію, сперту на договір про обмін людністю між урядами Польщі й УРСР від 9 вересня 1944 року.

тарнізонів. Мій район був загрожений, проте I та III ще більше, зокрема новим, але якже небезпечним явищем: зрадником Володимиром Левочком – «Юрченком», бувшим курінним, який по зраді куреня перейшов у лави більшовиків. Очоливши спецгрупу, сіяв жах по селах I та II районів. Знав співпрацівників та членів нашого підпілля, учинив багато облав і арештів. З цивілями поводився гірше, ніж НКВД, а воно боялося його, бож «Юрченко» майже все знов. Не так давно кватиравав тут його курінь, а тепер курінний ловив тих, хто колись його годував, з чиєї крові виріс. І це найбільше боліло. У його яничарському відділі був також мій добрій знайомий ще з Крилова, а потім з УПА, Володимир Бискаль – «Габданк». Під цю пору ціла наша Служба

Безпеки отримала наказ всіма можливими способами старатися знищити «Юрченка» та його компанію. Ми чинили справді все можливе й неможливе, а разом з нами й відділи УПА «Давида», «Дуди» й інші. Довго не мали ми успіху. Нарешті вдалося «Дуді» на дорозі між Ощевом і Варяжем. Мене там не було, проте відомо мені про одну цікаву деталь цілої справи. Ідеться про убитого в тій засідці лейтенанта НКВД на прикордонному відтинку Грушка – Кристинопіль – Леонова. При ньому знайдено грубий на 100 сторін зошит з іменами, прізвищами й псевдонімами сексотів, а також з описами їхніх завдань і позначками активний чи неактивний сексот. Прізвищ було дуже багато, проте біля більшості зазначувалося: неактивний. Переважна частина сексотів походила з III надрайону, лише один з Ульгівка. Головним резидентом

Іван Кухарчук, брат автора спомину, в УПА як «Нетяга II», убитий 1949 року НКВД у Рясній коло Львова, УА.

був мешканець Ворохти, що з ним Леонов контактувався по-трійним стуканням у вікно. Справою зайнялася наша СБ III надрайону в порозумінні з командиром «Дудою». Його хлопці переодягнулися за совітів та сексотське гніздо зліквідували. Резидент все сказав та ще й завів до кожного агента особисто. Чи всі вони були арештовані, цього не знати. «Зенон» казав, що всі.

З подій 1945 року варто ще згадати початок переговорів між УПА та ВіН⁹⁹. Вони почалися чи не в травні¹⁰⁰. Одного гарного дня приїхав я додому відібрati пошту від «Дальнича»¹⁰¹. Мав її принести його зв'язковий «Щигол». «Щигла» не було, проте чекав на мене лист від Яна Гдулі, колишнього аківця, потім члена ВіН, але заразом і коменданта МО з Телятина з осідком в Томашеві. Він писав, що якби то було можливе, то хотів би зі мною зустрітися. А це з метою встановити зв'язок між ВіН та ОУН, щоб покласти край взаємовинищуванню. Він пропонував заразом місце зустрічі: залізничний пристанок Рокитне, віддалений десь два кілометри від Ульгівка в північному напрямку. Очевидно, просив дати відповідь щодо своєї пропозиції. Я зараз зустрівся з командиром «Орестом» і дав йому лист. За кілька днів ми зустрілися в хаті станичного «Косаря» в Ульгівку та й обговорили цю справу. «Орест» погодився почати переговори. На першу зустріч призначив мене та й дав кілька вказівок. Я написав відповідь і подав годину. Напередодні зустрічі взяв боївку СБ «Хоми» та забезпечив місце переговорів. Хлопці скрилися в бур'янах, а тим часом наступного дня разом з «Косарем» пішов я поблизу того місця й стали ми обсервувати терен далековидами. Було спокійно. По якомусь часі побачили, як від колонії Стенятин ідуть дві фірманки. Доїхавши до закруті залізниці, вони зупинилися. Дві особи віддалилися від решти

---

⁹⁹ ВіН (поль. *Wolność i Niepodległość*) – польська антикомуністична політично-військова організація, створена на початку 1945 року з частин розпушеної АК.

¹⁰⁰ Імовірно, автор має на думці зустріч з 2 травня в Руді Ружанецькій та її продовження, уже конкретними переговорами, 21 травня.

¹⁰¹ «Дальнич» – Петро Федорів – у 1945–1947 роках країновий референт Служби Безпеки Закерзоння. Приречений на смерть 20 січня 1950 року в Варшаві, вирок виконано 11 квітня цього ж року.

й пішли в нашому напрямку. Зійшлися ми біля купи залізничних підкладів, там і почалося привітання, а потім і вся розмова. Ідуля припровадив людину, що її представив як Тадеуша Вісневського, коменданта станиці ВіН зі Стенятина, звідки й походив. Вісневський почав розмову такими словами: „czas, abyśmy przestali na siebie patrzeć z tych pagórków, jak wilki”. Слова такі нам сподобалися, бо були добрим вступом до подальших контактів. Виходило, що поляки хочуть переговорів без якихось вступних вимог. Ми так само. Отже, ми відразу й домовилися, що конкретна зустріч відбудеться в Ульгівку в хаті Івана Кушніра. У ній тимчасово мешкала моя родина. Представник ВіН мав приїхати знову з Ідулею, а останній мав привести з собою 12–15 міліціянтів до охорони. Міліціянти мали затриматися за селом біля цвинтаря, а представник і Ідуля прийдуть до Кушнірового саду.

Усе відбулося згідно з цією домовою. Знову напередодні зустрічі наша СБ забезпечила терен, а до села прибув «Орест» з кількома незнаними мені особами. Вести переговори мав спершу я особисто, а якби сталася потреба, то можна буде їх викликати з сусідньої хати. Зв'язковий щоразу мав їм звітувати про хід переговорів. Наступного дня в садку зустрівсь я з Ідулею та майором «Татаром», моїм знайомим, власником гарної дрогерії в Грубешові. У хаті почали ми від стверджень про спільногоЧ червоного ворога, що його перемогти можна лише спільними силами. Потім без більших труднощів встановили: від завтра припинити взаємні напади, а натомість почати співпрацю та взаємну поміч. Це ж відноситься також до МО, яка, крім цього, може спокійно вдень приїжджати до наших сіл, але з початком ночі мусить з них відбути. Усі непорозуміння між мешканцями полагоджувати лише розмовами. Узгіднено й багато інших справ. Кінчаючи, ми визначили зустріч на вищому рівні, що запропонував «Орест». Ця зустріч також потім відбулася. Мала місце, здається, на колонії Діброва на Холмщині, а брали в ній участь «Дунайський», «Прірва», «Зенон» та інші. З польського боку відомо мені про Голембєвського

– «Стера»¹⁰². У загалі зустрічей відбулося набагато більше, включно з розмовою з кореспондентом «Сандей Таймс» та домовою про напад на Грубешів¹⁰³.

Улітку праці нам прибувало, зокрема тяжким було літо 1945 року, коли закінчилася війна, а з фронту верталося фронтове військо та уже краще починало діяти польське УБ. Саме під цю пору в терені з'явилося багато сексотів. Найгрізнишими виявлялися так звані галянти, тобто родина Галянтів з Махнівка, недалеко від Корчмина. Батько й три сини встигли наробыти багато шкоди у співпраці з погранзаставою. Грізним було те, що найстарший син, Василь, служив раніше в УПА, інші теж про УПА багато знали. Вони знайшли собі прихильників у Будинині й Василеві. У своїй хаті під бляхою зробили справжній бункер, звідки разом з прикордонниками їздили на облави, а знали кого й де шукати. Заразом грабували й вбивали невинних людей, наприклад, убили Миколу Тивончука в Щеп'ятині. «Загостили» й до моєї родини, усе перетрусили, забрали патефон і каракулову шапку.

Одного разу мусів я зайти до Махнівка у справі «Юрченка» – Леонова. Доводилося чекати. Станичний дав мені квартиру в родині, де син служив в УПА. Я зайшов туди над раном, син якраз був у дома. На мій прихід майже не зареагував, кріса тримав під стіною. Виявилось, що це вже не упівець, а співпрацівник галянтів. Однак виступити проти мене він не наважився. Про це я довідався трохи пізніше, коли галянти явно виступили проти нас. Довелося «Дуді» сексотське гніздо ліквідувати. Старий Галянт втік на горище цвінтарної каплиці та врятувався. Перейшов на соцістську сторону, люди згодом бачили його, як працював у порваному кожусі на залізниці біля Рави-Руської. Спасався в червоному раю на землі.

З галянтами мав я одну пригоду. Одної літньої неділі я був в хаті Івана Кушніра, як повідомили мене про приїзд у село кількох

---

¹⁰² «Стер» – Маріян Голембевський – від квітня 1945 р. інспектор Інспекторату АК-ВіН на Замостянщині, один з головних режисерів українсько-польського порозуміння цієї доби.

¹⁰³ Спільній наскок на Грубешів відбувся вночі проти 28 травня 1946 року.

фірманок з більшовиками. Я вибіг надвір. Три фірманки вже доїжджали до корчми. Я перебіг до сусіда, Івана Барана, звідки хотів добрatisя до кривки в нашій стайні. Несподівано з-за Баранової хати вискочив лейтенант прикордонників з наганом у руці й криком: «ти куда?!». Я показав рукою нашу стайню та сказав: «іду поїти коні». Тим часом за мною з'явилася фірманка з озброєними особами. Я відразу пізнав галянтів. Уставили дегтярова дулом у моєму напрямку. До мене всього 20 метрів, але далі не підходили. Не мав я виходу. По боках огорожа, спереду лейтенант, ззаду галянти. Лейтенант питас, де живу. Я показав сусідську хату. Якраз вийшов на вулицю Омелян Булик і підтверджив, що я хазяїн. Доказом були також мої тверді долоні, які лейтенант відразу наказав показати. Він сковав нагана в кабуру, але ще спитав, чому втікаю від солдатів. «Недавно, як їхали, а я стояв при дорозі, хотіли мене забрати як шпигуна», – відповів я, а лейтенант махнув рукою й забрався геть. За ним забралася й ціла banda, а мені здавалося, що пістолет під маринаркою трохи спітнів. А галянтам перепало від віновців зараз коло Стенятиня, де проти них вишикували поляки засідку. Люди бачили потім лейтенанта без шапки, утікав полями разом з іншими бандитами.

Як наші галянтів уже зліквідували, на їх місце не було наступників. Люди трохи відідхнули, а як ми уклали договори з поляками, то настало трохи спокою. Однак я зараз мав другу небезпечну пригоду. Чекав я на зв'язкового від «Дальніча», «Щигла», в садку Михайла Біди в Ульгівку. Був день, зв'язок мав прийти вечором, тож я сковав свою пошту на мертвому пункті (була ним груша), а сам пішов відвідати родину. Ішов городами й садами, добрався до дороги з центру села до Терношина. То була так звана Перегода. Трохи перечекав, чи чогось небезпечної нема, але нічого не завваживши біgom сфорсував цю догору. І тут же бачу, як з саду Михайла Хахули вискають два чи три в зелених мундирах з пепешами мені навперейми. Хитрі, покищо, не стріляли. Я скочив за стодолу Івана Кулешки, потім город Решетила, але побачив, що з південної сторони також вискають з садів і перетинають мені дорогу. Я встиг скочити за більші будинки Абрама Цихмана та давай городами понад сільською дорогою прямувати в західному

напрямку. Одну групу загубив, проте друга таки йшла за мною. Я її не бачив, і хтозна, в яку пору б побачив, якби не вискочив з хати Іван Заремський і не крикнув: «Микола, уважай, вони в саді й за хатою!». І зараз утік, а натомість я почув за собою клацання крісового замка, а потім стріли. Ще крили мене хліви Анни Кулешки, проте вже бачу, що то не жарти й приходить «спасенна» думка: як буду вмирати, то не сам – скочивши за ріг хліва, кілька разів стрілив у найближчого вояка зі свого віса*. Погоню це відразу стримало. Я це використав й перебіг вулицю, потім сутки** між огорожею вулиці й хлівами Василя Китора. Оглянувшись, побачив, як два відважніші вояки таки піdnімаються бігти за мною. Послав їм кілька куль. Спокійно добіг до шопи Івана Кушніра, підпер двері зсередини дрючком, а сам вийшов на подвір'я, сфорсував його огорожу та віддалився від небезпеки. Зате потім переконався, що тільки щастя врятувало мене. Діти знайшли замочені капсулі*** в набоях того вояка, що клацав за мною замком. Через це він просто не міг до мене стріляти, хоч мусів мати мою спину кілька метрів від свого кріса.

Увечорі зустрівся зі зв'язковим від «Дальника», обмінявся з ним поштою, а потім, відвідавши нарешті родину, пішов до Жнятини на зустріч з «Зеноном». Мій голова наказував встановити контакти з польськими цивілями, щоб мати можливість отримувати папір, фарбу та інші друкарські вироби, потрібні в нашій роботі. Охочих до співпраці довго не треба було шукати. У сусідньому селі мав я знайомого поляка-торговця. Він охоче погодився, бо хотів заробити, а також мати свободний вступ на наші терени. Він доставив незабаром більшу партію паперу, фарб, а навіть так потрібних нам матриць. Потім цей поляк доставляв нам ще й інші товари. Справи йшли так добре, що одного разу зголосився до мене з пропаганди надрайону «Бастіон» «Мартін» і попросив фарб та паперу для себе. А потім замовлення на 30 примусів зробив у мене (а я в поляка) сам «Орест». Примуси придавалися в крівках.

---

* Віс – тип короткої вогнепальної зброї.

** Сутки – вузький простір поміж двома будівлями.

*** Капсуля – розмовне від вибухова капсуля.

Варили їжу та й отеплювали криївки. Наш гандель* тривав аж до літа 1947 року. Товар доставляв нам поляк до Ульгівка, переважно до моєї родини, звідки забирає його далі «Хома» та доносив у відповідні місця, як виявилося, навіть до канцелярій «Стяга» й «Дальнича». За товар платили ми переважно харчами: салом і м'ясом. По виселенні наших до СРСР ми дозволили торговцеві, взамін за друкарські прилади, збирати збіжжя на полях наших селян.

Друга половина року зустріла нас збільшенням ворожих акцій, облав, провокацій. Ми віддячувалися всіма силами й мали трохи гарних наскоків. Наприклад, зліквідували ми станиці МО у Хорборові та Варяжі¹⁰⁴. У вересні мала місце вдала засідка на шосі Белз–Варяж¹⁰⁵. Зразом потім відбулася акція на сокальську станцію Забуже, де розігнано наших селян, пригнаних сюди на виселення до СРСР¹⁰⁶. Висаджено також два мости на Бузі й зліквідовано станицю МО в Кристинополі¹⁰⁷.

Стали й ми вербувати собі сексотів. Як я згадав, згідно з договором між ВіН, МО та ОУН–УПА, міліціянти не могли залишатися на наших селах уночі. Тим часом одного вечора в руки бойкви СБ з надрайону «Бастіон» впали два поліціянти. Це сталося в Ульгівку в склепі Олександра Рацького. Бойкві хотіли взяти їх з собою. Однак я порозумівся з комендантром й пішов зі зловленими на секретну розмову. Запропонував їм співпрацю. Юзеф Кухарчик і Щерба (походили з Корчева) погодилися. Пішли на волю й незабаром від них стали приходити важливі й провірені інформації. Згодом цінний контакт передав я командирові СБ «Хомі».

Наприкінці року, чи не на зламі листопада й грудня, пережив я знову кілька небезпечних ситуацій. Раз сидів в хаті Матрони

---

* Гандель (діял.) – торгівля.

¹⁰⁴ Ліквідація станиць відбулася 26 травня 1945 року з допомогою німецьких ракетних стрільн, т.зв. «торпед».

¹⁰⁵ Засідка проти відділу МО на дорозі Белз – Варяж сталася 1 вересня 1945 року. Убитими впalo 19 міліціянтів.

¹⁰⁶ Напад мав місце 5 вересня 1945 року.

¹⁰⁷ Наскок на станицю МО в Кристинополі виконав у жовтні 1945 року відділ УПА «Кочовики».

Борейко в Ульгівку, аж тут облава. Разом з її сином Павлом і сусідами скривсь я в криївці в її коморі. Облаву робили пограничники та ВП з Угнова й Рави-Руської. Незабаром у Мотрониній хаті з'явилися міліціянти з війтом Угнова Михайлом Ідулою на чолі. Війт був чесний поляк, як міг завжди помагав українцям, видавав посвідки під час переселення до СРСР, а сам знав усіх в Ульгівку, бо тут ковалював. Помагав також упівцям, видаючи фальшиві доводи (востаннєскориставсь я його допомогою – чистим бланком у вересні 1947 року). За це все його по акції «Вієла» поляки кинули до Явожна, але покищо він був у хаті, де я скривався. Ідуля підійшов до господині й заспівав жартівливу «А в тої Мотрони коло...», не докінчивши, бо сказав до неї тихо: «Слухай, Мотроно, у тебе в криївці є Микола, я конечно хтів бим з ним побачитися й поговорити». Господиня заперечила, але Ідуля не наполягав, хоч і сказав, де знаходиться криївка (це висипав один хлопець з Ульгівка). «Однак є небезпечно, бож довідається військо або НКВД, то буде біда. Покищо він у наших руках і постараємося його забезпечити», – сказав та й засів зі своїми міліціянтами всю хату, нікого з вояків не пускаючи. Врятував мене.

Друга облава наспіла на мене в Василеві. Ночував я в хаті, здається, Михайла Хавша. Кілька хат далі кватиравала частина боївки «Хоми». Десь коло 10-ої ранку пішов я до родини Гнідиків та й застав у них «Ореста» з кількома хлопцями з почоту*. Ми порозмовляли про наші справи, а потім «Орест» запропонував партію шахів. Гра добре й не почалась, як вскочив до хати стійковий з криком: «Друже командир! Від сторони Ріплина приспішено йдуть три колони крізь поле і вже є під селом!». «Орест» гукнув: «Хлопці! усі до схронів!, «Буревій», маєш де скловатися?!». Я відповів, що не маю, але спробую відскочити саньми. «Не ризикуй, давай з нами». Вони побігли, а я таки пробував дістатися до «Хоми». А «Хома» зі своїми вже від'їхав на Корчмин. Від півночі села почалася стрілянина. У селі метушня. Я звернув тепер за «Орестом» в будинки господарства Клима, але вже не встиг добігти. Ще побачив, як останній вояк з почоту

---

* Почот – в УПА, група найближчих співпрацівників командира.

зачиняє за собою фіртку на подвір'я, де була добра криївка. Ворог уже був за Климовою стодолою. Я скочив під її стіну, а з-за рогу посыпалися кулі з пепеши*. Потягнув по стрільцеві з емпі** й скочив за наступні будинки та й добіг до прибудівки коло хати сусіда. У тій прибудівці стояла корова, над нею лежали дрюки, прикриті очеретчаною соломою. Розсунувши очерет, я виліз нагору й переповз під дахом прибудівки на дах хати. Отак лежав між двома дахами, а крізь солому верхнього даху бачив ціле обійстя Кліма, де схоронився «Орест» з почотом. У селі шаліла стрілянина. Вояки вдерлися до «моєї» хати й чув я оправдовування господині. Вони кинулися шукати, вилізли на горище. Я приготувався до остаточної розправи, бож все могло зараз статися. «Ето сапожник, зде нічево нет, бандіт, вихаді, тебе нічево не будеть!!» – кричали солдати й штрикали по соломі на дасі. Чути було, як штрикшипиль крізь солому півметра від мене. Я підперся й відхилився від даху хати, але не задалеко – не дозволяв дах прибудівки. І чекаю на наступний штрик. Вилізли по обох боках два срібні ножі, але ні один мене не зачіпив. Злізли, виматюкали корову і віддалилися. У селі все затихало, але зате почувся плач. Багато молодих людей було вбитих на полях за селом, бо заскочені люди втікали, де хто міг. А ворог наскочив від Холмщини, звідки ніхто його й не сподівався.

По кількох днях я отримав наказ конвоювати транспорт торпед*** з нашого надрайону в надрайон «Бастіон». Перевозили чотири торпеди. Уранці були ми в Ульгівку, коли почався наступ ВП й червоних прикордонників на село. Скрили ми ракети в городі Олекси Біди, у кущах, а четверту в купку картоплиння. Наш транспорт мав особливу вартість і ми тримали від напруги, але військо не загнaloся аж в наш кінець села, тож вечером можна було їхати далі. Торпеди щасливо дійшли до курінного «Залізняка».

---

* Пепеша (від ППШ) – автоматична зброя совітської конструкції.

** Емпі (від МП) – автомат німецької конструкції.

*** Ідеється про називані партизанами саме «торпедами» німецькі «верфери» (вагою 117 кг) та менші «небельверфери» (65 кг ваги), тобто ракетні стрільба, часто використовувані УПА в наступах проти станиць ВП і МО, зокрема на теренах Грубешівщини й Сокальщини.

Ще перед снігами відбулася в селі Телятині зустріч з представниками ВіН. Прийняв нас у своїй хаті поляк Баран. Від нас прибули «Дунайський» з надрайонової пропаганди, есбіст «Левко» та я. Охороняв нас «Хома». Порушили ми справи місцевої співпраці, визначено також місце й час наступної зустрічі. Потім поляки запросили нас на товариську зустріч при столі. Тривала вона, під охороною нашої та польської бойовок, до ранку. З Телятина поїхали ми до Гільча, де чекав «Зенон» і люди з проводу надрайону. Звітував про наші розмови з поляками «Дунайський», а відтак обговорили ми питання протидії урядовій пропаганді за виїздом наших людей у Союз¹⁰⁸. За пропагандою йшли провокації й збройне насильство, убивства й підпали цілих сіл. Покищо масово покидали свою землю, терором польського підпілля з 1943–1944 років холмщаки. Ми вже раніше стали виступати проти переселення¹⁰⁹, проте конечно мусіли обговорити і визначити пов'язані з переселенням зміни в терені, наскільки зможемо втримати своїх людей тощо. Вирішили ми зосередитися на поборюванні переселенських комісій, як польських, так совітських.

Наприкінці року до Ульгівка прибуло кількох дезертирів родом з нашого села, недавно прийнятих до відділів на Любачівщині й з сотні «Перемоги». По боях на Грушці й Мриглодах, де наші були розбиті¹¹⁰, вони якийсь час блукалися, а нарешті прийшли додому. Я заопікувався ними. Володимира Мігуся – «Аркадія» віддав до відділу «Крапки»¹¹¹, а Василя Мігуся й Володимира Боровика до бойовки СБ «Хоми». До «Хоми» потім пішов ще й Павло Хомінєвський – «Дощовий» з Угнова й ще один.

---

¹⁰⁸ Договір між урядами Польщі та УРСР про обмін людністю був укладений ще 9 вересня 1944 року. Переселенська акція почалася 15 жовтня цього ж року, проте, оскільки добровільний її характер не міг дати сподіваних результатів, від 3 вересня 1945 року переселення стало примусовим.

¹⁰⁹ М. ін., 26 серпня 1945 року відбувся наскок на переселенську комісію коло Варяжа. Убитих було 4 членів цієї комісії.

¹¹⁰ Сотня «Месники II» з куреня «Залізняка» в бою проти НКВД 2 березня 1945 р. втратила там 62 стрільців.

¹¹¹ «Крапка» – Михайло Курас – командир сотні «Вовки I» у складі куреня «Ягоди».

Перше виселення

Новий, 1946 рік, почався сніговою погодою. Ворожі напади на наші села з трудом пробивалися заметами й ніби притихли. Новий Рік та Різдвяні Свята перебув я, хворіючи, у рідній хаті. Родина збільшилася нам на мого молодшого брата Івана, що якраз повернувся з німецького табору в Саарбріккені, куди попав з львівського арешту в 1942 році. Визволили його американці, які зараз і запропонували працю перекладача (Іван знов також англійську й німецьку мови). Міг залишитися на Заході, проте вернувся до рідного села. І зараз на початку мав сутичку з хлопцями з боївки СБ надрайону «Бастіон». Він якось вийшов на вулицю погуляти, мав на собі американський мундир, тож хлопці хотіли його роздягнути. Іван на це не погодився й на вулиці двом есбістам не дався (був здоровим чоловіком). Прийшли два наступні й знову за нього. Не знати, як воно б закінчилось, якби сусід не дав мені вчасно про цей інцидент знати. Усе мало добрий кінець. Потім Іван працював у нашій пропаганді «Перемоги».

По Різдві пройшла сильна снігова буря. Дороги замело сніgom. До мене прийшли хлопці від «Хоми» з наказом «Зенона» їхати на відправу до Гільча. Буря минула. Уранці запрягли ми коні до саней й поїхали, але знялася знову така заметіль, що котрийсь раз переїхавши коло якогось стіжка снігу за селом, ми зорієнтувалися, що це блукання в білий день. Коні трохи відпочили й поволі-поволі, але аж під вечір добились ми до Кривиці. Мій брат вернувся батьковими саньми додому, а я з хлопцями став відпочивати в хаті батька «Хоми». Зараз по від'їзді Івана знову знялася страшна буря. Нічого не було видно. Додому Іван уже не приїхав нормально. Коні прибігли додому з саньми, на яких він лежав непритомній. Мій брат Іван замерз у дорозі. На щастя, коні прибігли в саму пору. Батькам вдалося натерти Івана снігом і шпиртом, розігріти та й від смерти врятувати.

На переломі січня і лютого знову почалися облави як спосіб «заохоти» селян виїжджати до СРСР. У лютому дійшло до великого бою з відділами УПА в невеликому лісі біля села Ліски. Там НКВД заатакувало сотню «Крапки», рій «Крилатого», рій

«Кіндрата» та боївку «Зірки»¹¹², яка після арешту «Зірки» перейшла під команду його брата¹¹³.

Цілістю командував «Крапка» й боронився до самого кінця. У бою впalo 38 стрільців¹¹⁴. Їх похоронили наші в спільній могилі на Білостоці біля Лісок. З окруження вдалося вирвати тільки політвиховників «Гучаві», «Ярому» та «Аркадієви¹¹⁵. «Ярий» то був хлопець з Переводова, «Аркадій» це Володимир Мігус з Ульгівка, який у квітні 1946 року згинув в рідному селі¹¹⁶.

У березні прийшли тривожні вісті про примусове переселення до СРСР, а в першій половині квітня до Ульгівка прибула велика група військ НКВД. Штаб примістився на приходстві. Виходило, що незабаром село силою буде виселене на схід. Чи не 10 квітня польсько-більшовицька переселенська комісія попередила мешканців про переселення. Приїхали підводи з польських сіл. Люди категорично відмовилися виїжджати, а тоді комісар: ще побачимо, самі проситеся. Не треба було довго чекати – ще тієї ж ночі ракета вдарила в одну стодолу в найгустіше забудованій частині села. Згоріло понад 40 господарств разом з багатьма людьми й тваринами. Вогонь був такий сильний, що жар не давав підступити й гасити хати. Згоріли тоді: мій сердечний друг Олекса Козодій – «Зелений», який був політвиховником сотні «Перемоги» (якраз лікувався від поранення з Жовківських лісів у рідній хаті), Дем'ян Сенюк, Христина Мігус, стара жінка Павлина й Микола Стасюк.

Того трагічного вечора я оминув більшовицькі застави й дістався до села. Віднайшов раненого «Зеленого» та перевинув його рани.

---

¹¹² «Зірка» – Володимир Сивак – родом з Гонятини, арештований в рідному селі в 1945 році.

¹¹³ Ідеється про Євгена Сивака – «Гайду».

¹¹⁴ За власними даними УПА, у бою біля Лісок 26 лютого 1946 року згинуло 37 вояків. Дані НКВД подають 41 убитий.

¹¹⁵ Усього в бою під Лісками врятувалося п'ятьох вояків. Були ними: політвиховник відділу «Вовки» III Олександр Ващук – «Гучава», його рідний брат «Аркуш», командир I роя цього ж відділу Євген Ліборський – «Роман» (згодом командир СБ III району надрайону «Лиман»), старший стрілець з роя «Романа» Григорій Ментух – «Клім», кулеметник «Гомін» та, імовірно, ще один, узятий в полон стрілець, не згаданий покищо на прізвище в жадному спогаді й документі.

¹¹⁶ Дотеперішні дані не дозволяють підтвердити оцих інформацій.

Хотів потім з села відійти, але він став просити піти разом до його криївки. Я кривок ніколи не любив і ніколи не вірив у їх безпеку. Вони не давали можливості оборони, не кажучи вже про наступ. Давали лише рахунок викриють – не викриють, до якого я не надавався. У випадку небезпеки більшу гарантію давало скриватися в лісі чи між хатами, до того я завжди ходив або сам, або з двома своїми людьми. Крім цього, у криївці треба було переважно гинути самому, не потягнувши за собою ні одного напасника. Тому я з «Зеленим» таки попрощався, пообіцявши відвідати завтра. Ніч переспати хотів на стрижу тітки Теклі. Уже й заснув біля її сина Романа, коли раптом прокинула нас тітка, триვажно кажучи про страшну пожежу в селі. Я вибіг з емпі у поле, але зараз і завернув, бо у свіtlі вогню побачив більшовицькі стійки.

У західній частині села не горіло. Ідучи туди, зустрів жінку «Косаря», Анну, яка сказала, що її чоловік разом з кількома іншими мужчинами пішли на Річицю. Звідти чути було стріли, вона боялася за долю мужа. Я переодягнувся в жіночий кожух, спідницю, зав'язав голову хусткою й кинувши гранату в банку по молоці, узявши тільки віса під кожух – пішов на Божу волю в західній частині Ульгівка. На дорозі через село до Терношина обскочили мене два кінні енкаведисти. «А ти, бабушка, кудा?» Я відповів (-ла?), що несу молоко доноччиним дітям. «Паступай, бабушка!» Якось по-людському скінчилася халепа, проте цієї ночі мало їх бути більше.

Ульгівчани, початок 40-х років (?).
стоять зліва: Григорій Рацький, згодом вояк УПА й в'язень Гулагу,
Марія Ситник, Володимир Мігус,
згодом «Аркадій», стрілець відділу
«Вовки I», уцілілий з боя в Лісоцькому
лісі 26 лютого 1946 року; сидять:
Лука Булик, згодом районний гос-
подарник, що упав від ВП під час
облави на горі Бартішки коло
Піддубців та Григорій Сидір, член
самооборони; УА

Коло хати Андрія Гука наздогнала мене заввага від групки людей, що «в тої жінки якийсь хлопський хід», але ніхто не кинувся провіряти. Далі застукав у хату Оришки Шустакевич. Там скинув з себе бабський одяг. Оришка приклікала мою жінку. Узявши від жінки трохи сала й хліба, я готовувався до прориву поза село, але вже настав день. Запізно. Господиня запропонувала лізти в криївку свого зятя Василя – в обору. Я заліз, але зараз і втік, бо ця криївка була вологою ямою, куди ще й гноївка стікала. Натомість виліз я на порожнісінський стриж над стайнєю сусіда Григорія Панаса. Один куль соломи не давав ніякого захисту, а по селі вже волочилися солдати. Однак я ліг під платву й закрився цим снопом. Пістолет і гранату поклав біля себе, гірко жаліючи, що заховав автомат у полі. Коло обіду більшовики робили обшук уже по сусідських обійстях. Незабаром прийшли й до мене. Один заглянув з драбини, посвітив ліхтариком і сказав, що тут «нічево нет».

Вечором перейшов я до можливої криївки Семена Косівського. Криївка містилася під оборогом, уже сидів у ній син сусіда Степан Косівський. У сусідній стодолі закватиравали совітські військові, так само й в хаті Михайла Китора. Удень цивілі й мріяти не могли про доступ до оборога, так само й ми не думали рушитися з нього. Десять коло 11-ої години ранку через дірку в соломі побачили ми групу червоноармійців з довгими дротами. Вони шпилияли ними оборіг у господарстві Семена Косівського, потім стодолу. Вона стояла кілька метрів від нас. Раптом почув я глухий вибух гранати. Мій молодий товариш почав півголосом молитися, а потім, не витримавши нервово, захотів вийти з криївки. Треба було силою його притримати й так перебути до вечора. Як прийшов його батько, виявилося, що більшовики кинули гранату в стару криївку, порожню. Я зараз виліз з-під оборога та підійшов під вікно Кіторової хати. Сиділи в ній чотири офіцери й солдати, вечеряли. У другій половині будинку мешкала рідна сестра моого друга «Зеленого», Текля (жінка Степана Китора, брата Михайла). Вона все розповіла про сумні події та й нагодувала. Вікном вискочив я з їх помешкання й скрився в рів коло хати. Що робити далі?

Ровом дійшов до мосту на дорозі, що вела з середини села до Вільки й церкви. В Ульгівку на день перед виселенням, НКВД

арештувало молодого хлопця Яська Біду. Одягнувши в совітській мундир, поставили в вікні, а перед вікном примусили переходити арештованих людей. Ясько мусів вказувати винних і невинних. Декого звільнили, а декого завезли до Томашева. Інших вели пішки до Угнова, але по дорозі звільнили. У селі Ульгівку тим часом стояв великий плач. Люди не хотіли виїжджати, а москалі грабували їх і били. Моя родина втекла до Переводова. По дорозі валялися розбиті скрині, перини, горшки, повиломлювані двері й вікна. Страшно й сумно було на це дивитися. На роздоріжжі зустрівся ще з Іваном Кушніром, братом Олекси Козодія, Михайлом і Яковом Пастівничим. Останній сказав мені прощальні слова: «Миколо, хай тебе і всіх тих, що мають силу й відвагу тут залишитися, Бог благословить, бороніть рідну землю». Ми вже ніколи не зустрілися. Люди й рідне село зустрічаються мені тільки в снах.

До 23 квітня зі станції Угнів відійшли два транспорти на Львів, а третій чекав на виїзд. Уночі з латинської великоміської суботи на Великдень сотня Івана Шиманського – «Шума», денісійкі і любицький кущі напали на станцію, спалили вагони, а присилованих до виїзду людей розігнали (інші казали, що ця акція відбулася 22 квітня¹¹⁷). Дехто вернувся до своїх сіл, дехто заново сів на потяги, а в спорожнілих, подеколи цілком, селах влада почала населявати поляків з Замостянського й Білгорайського повітів. На щастя, переселенська акція стримувалася досить сильними ще тут відділами УПА. Щоб забезпечити поляків, ВП й МО робило часті облави, а собі грабували рештки наших селян також цивільні банди. Ніякі там сталінські чи комуністичні, як потім виправдовувалися поляки, але нормальні польські цивільні. Грабував хто тільки мав змогу, католики, комуністи, передвоєнні пілсудчики, міліціянти й вояки ВП. Просто всі, щоб збагатитися й помститися на українцях. Були й такі між поляками, що по чуже своїх рук не простягали, навпаки – помагали українцям скриватися й перечекати біду.

---

¹¹⁷ Ідеться про два напади УПА на залізничну станцію в Угнові: 18 й 21 квітня 1946 року. Під час первого, за польськими даними, впalo 30 вояків ВП і кілька десятів було поранених, згоріло 10 вагонів, згинуло 18 переселенців. Під час другої акції згинули 2 вояки ВП, 3 були поранені, знищено 23 вагони.

Облави принесли чимало жертв серед наших людей: усі зловлені поляками були вбивані на місці. Під час одної з них, 28 травня попав їм в руки колишній станичний, а тоді районовий провідник Кость Хахула – «Косар» з Ульгівка. Поляки до непритомності тортурували його в стодолі Антона Мігуса й залишили, думали, неживим. Як від'їхали, тітка Текля повідомила мене (у криївці), а я попросив Івана Біду разом з іншими забрати й десь сховати ще таки живого «Косаря». Іван разом з Михайлом Павлиною, Кирилом Кухарчуком і знайомими перенесли його в город Павла Борейка. Як я прийшов, «Косар» на мить дійшов до притомності, сказав «прощай, друже, бережись, бо мені вже не поможеш і сам можеш їм попасті». І ослаб знову, не міг і води напитися. То була поломана й потовчена людська маса, а не людина. Ми сховали його потім у полі в житі, де й помер. «Косар» був такий мужній, що в цій останній дорозі не дав з себе ні стогону. А за якийсь час ще того ж дня військо впало заново в село й шукало в стодолі тіла «Косаря». Не знайшовши, стали кричати, де дівся той небезпечний бандит, бо „trzeba go wykończyć”.

Така ситуація тривала в нас до червня 1946 року. Переселення покотилося на схід. Моя й інші ульгівські родини мусіли вернутися з Переводова на свої знищенні або спалені господарства. Мої замешкали в хаті Антона Косівського. У сусідстві стояла наша стайня, а там моя криївка на стрижу. Вона була ризиковна, на нібіто порожній стриж (головну її хитрість) таки якийсь вояк міг зайти, але якось так складалося, що завжди кожен виходив трохи по драбині й далі не йшов. Однак мав я в ній в жовтні 1946 року одну пригоду. Якось зіскочивши зі стрижу на жолоб, щоб вийти надвір, побачив перед собою Миколу Пєкного, нашого солтиса (поляка) з якимсь сержантинкою. Пєкни мав холодну кров. Відкривши мене, відразу зорієнтувався й крикнув: „Idź, wygoń owce!”. У стайні було повно овець. Солтис заступив мене від сержанта, я вже тримав руку на пістолі, однак бачу, що сержант сам, а пепешку має на шиї, то не було потреби боронитися. „Czy nie trzeba wojsku jakiegoś bagana?” Сержант відразу кинувся на якусь вівцю й виволік її зі стайні. Пригода закінчилася щасливо. Саме солтис Пєкний належав до тих поляків, які ніколи нікого з нас не видали війську чи МО.

Микола Табака, ульгівчанин, вояк УПА, загинув 5 квітня 1944 року біля Рокитного в бою з НКВД; УА

До 1947 року наші підпільні структури діяли добре. Працівники мого району вдень найчастіше переходили на Холмщину, де було безпечніше. Увечорі верталися на свій терен збирати інформації ї лякати польських колоністів. Остання справа вдавалася дуже добре, бо до літа 1947 року ані одна польська родина не поселилася в нашій окрузі. Натомість місцеві поляки, на підставі переговорів з ВіН могли вертатися на свої місця. Переважно жили з нами в згоді, давали харчі, інформації.

Під час виселення 1946 року сталася в нас зміна в сітці СБ. У квітні надрайонний провідник «Зенон» звільнив Олександра Бобка – «Хому» й призначив малознаного «Бориса». «Хома» був добрым командиром, мав довір'я серед стрільців, то я запитався в «Зенона» про причину відсунення. Він відповів, що, правда, «Хома» був добрым, але недавно занедбав дисципліну, зробився зам'який у виконуванні обов'язків. Я не дав віри й взяв на око новоспеченоого командира. А «Борис» відразу показав своє аргументне відношення до стрільців бойвики, а також до вищих стопнем осіб. Мав я враження, що чує за собою чийсь «плечі». У бойці

«Борис» відразу зіпсував попередню дружність і довіру. Невдоволені стрільці стали в мене просити звернутися до «Зенона», але він лише тлумачив, що така потреба й нічого не змінить. Зрозумівши, що нічого не вивоюю, написав я до «Дальничі» й передав «Щиглом». Однак ще перед вирішенням справи «Борис» учинив непростилиму річ. Одного разу, будучи звільненими з УБ в Томашеві, зголосилося до нього в Кривицю двоє наших людей. Унаслідок занедбання збоку «Бориса» вони загинули під час нападу ВП на Кривицю. А згинули два старі члени ОУН: Олекса Ульгурський і Луць Сенюк, обидва зі Щеп'ятина. Похоронено їх на цвинтарі в Кривиці. Після цього «Борис» відійшов зі свого становища. «Зенон» мав призначити когось нового й хотів на його місце «Козака». Як я, так і вся бойка була проти цієї кандидатури, вимагаючи й далі «Хоми». Так і сталося. «Хома» аж до осени виконував дуже добре свої обов’язки, а потім відійшов з «Горлаєм» рейдом у Східну Пруссію, де був арештований і страчений на початку 1949 року в Щеціні.

Отже, крім описаного переселення, літо й осінь 1946 року не принесли більших новин і подій. 12 червня прийшов на світ мій молодший син Петро. До Ульгівка перевезли ми з Угринова священика Пшепіорського з родиною й поселили в хаті Кирила Мігуса. В Угринові його тяжко переслідували поляки. Не надто, та все ж полегшало йому в нас, де відправляв аж до акції «Вісла». У хаті Василя Біди охрестив моого Петра. Давав шлюб в Ульгівку сотенному «Чавсові». На тім «весіллі» був «Орест», я та кількох стрільців з його сотні.

Крізь бої та руїну

Новий рік почався тим, чим старий кінчався: відносним спокоєм у терені й міцною зимовою погодою. Різдво перебув я з родиною. Родина сумувала за двома братами, що про них не мала ніяких вісток. Правда, вернувся восени минулого року Іван, але наймолодший, стрілець сотні «Перемоги», не давав про себе знаку (донині не знаємо його долі), а Михайло служив у «Чавса» на Володавщині. Командир недавно передав вістку, що Михайло

зустрівся зі своїм швагром Василем Буськом з Любіння, районовим референтом СБ. Мати моя під час свят щось тихо внукам співала і тихцем сльози втирала.

Десь коло 20 січня відбулася в Гільчі відправа командирів боївок СБ надрайону «Лиман». Вів її «Зенон». Я дістав доручення переглянути архів III району, вибрати важливіші справи, а решту з огляду на небезпеку, спалити. Це зайняло мені три дні, а сидів я на обійсті Миколи Тивончука в Щеп'ятині. Дешо спалено, а решту заховав командир «Хома».

Одного разу прийшов з цього села господар Михайло Пастівничий з докором на боївку, що забрали в нього нелегально, бо без відома станичного, свиню. А в селі взяли ще три штуки. Узвіши «Хому», поїхав я до «Кадки» в Корчмині. Цей сказав, що дав дозвіл на дві штуки боївці «Крука». Однак для відділів, а не для себе. «Крук» ще кватиравав у Кокалюка в Корчмині. Узвіши ще кількох есбістів, я наскочив на цю хату. У одній кімнаті застали ми хлопців з боївки за столом з горілкою, закускою та в товаристві молодих жінок. Грав патефон, спробували запросити нас до столу, але настрій зараз змінився й відваги у «Крука» та хлопців до дальнього бенкету не стало. Командир признався, що взяв більше, ніж йому призначено, бо хотів дати вдовам по загиблих стрільцях і командирах. Це сказав правду, але ж не мав права брати більше свиней без дозволу господарчого й станичного. Крім цього, у хаті забава, а ще й без охорони. Кінець справі такий: «Крук» полетів з команди й пішов до карної чоти в сотні «Давида» у січні 1948 року. Потім виїхав у Ольштинське воєвідство й попав в руки УБ.

У березні 1947 року надійшла вістка про смерть генерала Сверчевського¹¹⁸. Нападів начебто поменшало, але вже у квітні польська сторона посилила свої акції. Незабаром надійшла вістка про початок операції «Вісла», тобто про масове виселення українців з їх рідних сіл.

---

¹¹⁸ Генерал Кароль Сверчевський – тодішній віцеміністер національної оборони Польщі був убитий УПА (?) 28 березня 1947 року біля села Яблінки на дорозі Балигород–Тісна (Бойківщина).

Зустрівшись 20 червня з «Дальничем» у Річиці, я хотів відвідати родину в Ульгівку. У терені військо поволі заливало наші села, поля, ліси. Уже раніше нашим відділам скрутно було маневрувати між ними, прийшов наказ перебиратися на Холмщину, ділитися на менші відділи. Там боротьба давала ще й той результат, що по наших засідках чи боях ВП не могло мститися на людності сіл: її не було. Я щасливо прийшов до рідного села, де вирішив залишитися кілька днів. Мав добрий зв'язок з боївкою «Хоми» та відділом «Чавса» на Холмщині. Уранці 23 червня військо застало мене в крійці тітки Теклі Біди. Ввійшовши з усіх сторін до Ульгівка, ВП й МО влаштували збори мешканців. Оголосили: за 15 хвилин усі мають бути готові до виїзду. Зараз по цьому вироці озброєні «богатежи» кинулися по хатах силою виганяти людей до наперед підготованих фірманок з польських сіл. Разом з виганнянням почався грабунок, грабували вояки, міліціянти та польські цивілі з Корчева, Василева й Терношина. Військо не заваджало, хоч мало охороняти. Якже часто наладована майном нашого селянина фірманка виїджала не знати куди без того селянина... Людей били, гвалтували жінок, не було старого ні дитини, а самі бандити в селі. Теодор Воловик, старший вже чоловік, мешкав сам, його родина виїхала в 1946 році на Україну. Тепер накинулися на нього вояки й били-били, а він повторював, що зі своєї рідної землі ніде не піде, «не піду, тут жили мої предки, тут їх могили і я тут хочу вмерти». Змасакрованого викинули на вулицю. Хату віддали польському колоністові, а самого впертого Воловика вкинули в рудеру Михайла Решетила, застріленого особисто комендантром МО Яном Ідулею. Він ще пожив трохи між люто надокучливими поляками, недовго. Помер, але не дав себе викинути з рідної землі, ніколи її не зрадив і не покинув. Його могила, могила правдивого героя, висипана на ульгівському цвинтарі, була потім разом з іншими знищена, але пам'ять про нього не вмерла.

На станції Угринів звірство тривало далі. Вояки під причиною шукання упівців, розбивали там людські голови. Найлютіше нищили старого Кирила Кухарчука, мого батька й батька чотирьох синів – упівців. Старець не встояв під ударами прикладів, кулаків, копняків – упав, утратив пам'ять. Скривавленого родина

Й добрі люди взяли зі станції й перенесли у вагон. Ще раз прийшли «богатежи» й хотіли його докінчити, але не знайшли. Заїхав мій батько аж у околицю Кентшина, до здоров'я не дійшов ніколи. У січні 1948 року УБ арештувало його за синів. Тортурували його заново в Кентшині. У 1961 році мій батько помер. На чужій землі в Кентшині спочив у малій могилі, як і багато подібних до нього, майже забутих, незнаних.

Людей вигнали. Я вийшов з криївки. Як і попереднього року, всюди гробова тиша, часом перебіжить кіт або собака, вітер несе папери, лежать шмати й розбиті речі. На забудові моєї родини застав я страшний для очей і серця малюнок: бджоли обліпили собою порозкидані розбиті вулики. Не далися. Узвіші з криївки мали й компас, зайшов до гарної польської родини Слюсарських і дозволив їм узяти собі наші кролики, що залишилися. Вдячна Варвара уже кільканадцять хвилин потім врятувала мене перед засідкою війська. На другий день знову прибуло військо. Шукало криївок, здирало підлоги, розвалювало стіни, кололо землю – нікого не знайшло. Увечорі я покинув Ульгівок і пішов до хлопців «Хоми», на Холмщину. У терені тривали гострі облави. Ми крутилися туди й сюди, але в Ульгівку поляки за якийсь час від виселення виявили в криївці Івана Ксьондзіка, Василя Китора й Володимира Пістуна. Перевезли їх у Ряшів і там стратили. Натомість 29 червня на посадівських горах застрілилося в криївці шістьох вояків від «Чавса». Усього було їх вісім, але «Карло» й «Вертихвіст» піддалися (повісили їх 5 листопада). Застрілилися стрільці «Сивий», «Роман», «Бірча», командир «Орко» і ще один¹¹⁹.

Цілий липень усі наші боївки й відділи постійно маневрували серед великого руху польського війська. Я перебував при боївці «Хоми», маючи постійний зв'язок з командиром «Орестом» і відділом «Дуди». Вдалося відшукати сітку ОУН в околицях Ульгівка. Люди вже стали блукати по терені, однак ще створив я з них місцеву групу, збільшенну потім кількома стрільцями

---

¹¹⁹ Часопис «Нові Реляції» подав інший варіант цих подій. Застрілилися мали «Орко», «Корч», «Вир», «Гомін», «Чайка» та «Задирака»; «Балагуд» і «Гордій» мали здатися.

з розбитих відділів. Таким способом ними заопікувався, а згодом, у жовтні, послав до родину Східню Пруссію. Під цю пору під моєю опікою діяв спеціальний зв'язок зі «Стягом» і «Дальничем». То був зв'язок від самого «Ореста», бо нормальний вже не виконував своїх завдань, був зірваний, так само, як потім і зв'язок «Ореста». Контакт зі «Стягом» утратили ми коло 16 липня. Останній зв'язковий від нього прибув десь тоді, я узяв пошту до «Ореста» й передав зв'язковим «Ореста» – «Богданом». Натомість зв'язок з «Дальничем» працював аж до 3–4 вересня. Його зв'язковий «Щигол» приходив дуже часто, інколи два рази в тижні. По якомусь часі ми перенесли пункт зв'язку з Ульгівка під телефонний стовп біля залізничного мосту за селом. Там відбулася моя остання зустріч зі «Щиглом».

А покищо ми бродили по торфовиськах, ставах і зарослими остами полях, доходячи часом за Лашців, до Гопківського лісу. Терен був безлісний, наповнений військом, однак не мали ми ніяких втрат. Криївок уникали, бо не давали шанс на успішну оборону. Десь на початку хмарного й дощовитого липня заквати-рували ми, бойвка «Хоми» тобто, в Ульгівку на стріху хати Івана Хахули, скритій в садах. По кількох годинах відпочинку стійко-вий доніс про групу ВП на сільській вулиці, віддаленій від нас якесь 80 метрів. Вмить зайнявши наперед визначені місця оборони, стали ми чекати. У дірі в стрісі побачив я перед поляками якогось босого чоловіка в польській шапці й накиненій на рамена пелерині. Я заспокоївся, бо він не вів їх до нашого будинку, вояки розсипалися навколо хати сусіда Григорія Пастівничого. Могли ми відійти дальше в село, але під моїм впливом цього не зроблено. Це нас і врятувало, бо по якомусь часі виявилося: по садах всюди чекали вояки ВП. А зі стололи сусіда дійшли до нас крики, вибухи двох гранат. Військо покинуло обійстя й пішло до Павла Біди в східному кінці села. На його подвір'ї шукали й рили землю до самого вечора. А була там нова криївка з кількома стрільцями і командиром «Жмайлом». Її цього дня вояки не виявили, а прийшовши наступного дня, застали пустою. Видно, людина в пелерині не знала докладно місця, а це й врятувало наших стрільців. Однак потім ця ж людина запровадила поляків

до криївки «Дальнича» біля колонії Поледів. Вона містилася на границі між Річицею і Поледовом. Цього трагічного дня я з частиною бойків «Хоми» «закватиравав» в буйних травах і бур'янах на полях ульгівських, т. зв. Свищеві (2 км від криївки), чекаючи на «Щигла». Він мав прийти вечором. Раптом від сторони Поледова дійшов до нас звук стрілів і вибухів гранат. Вислали ми туди розвідку, але вона вернулася без новин. Стріли були тоді часті, а ми ніяк не додумувалися, що якраз на місці бою знаходилася криївка нашого «шефа». І ми вже не діждалися «Дальнича», «Щигла»; дружина останнього марно чекала на нього й писала листи. Незабаром я зустрівся ще зі «Жмайлom». Він мав замір переходити на Україну, але що з ним насправді сталося – не знаю.

Наша група відійшла на Холмщину, забираючи по дорозі від заскоченої на сні польської застави, зброю. Наши відділи, поділені на малі групи, палили наші села й робили засідки на польське військо. Дійшло до кількох удалих засідок, між іншим в Угринові, двічі в Долобичеві¹²⁰. Я все чекав на зв'язок від «Стяга», хоч стрільці з тамтешніх відділів розповідали про велику насиченість Монастирських лісів військом. Наши дні минали тепер переважно на ставах і торфовисъках Жерниці. Мали з собою хворого Петра Добоша з Ульгівка. Ночами ходили на зв'язок до Ульгівка. Нарешті деякі стрільці стали нарікати й пропонувати відхід з наших теренів, де мала нас чекати всіх загибелей. Правда, крім мене й «Хоми», ніхто з них не знав, що наша група виконує зв'язкові завдання з самим «Стягом», «Орестом» і «Дальничем».

Одної ночі ми пішли до Ульгівка забрати закопані там харчі та речі. Це вдалося зробити й хлопці в хаті Григорія Пастівничого стали гріти на примусі чай, аж тут стійка доносить про польських вояків на сусідній вулиці. Це була засідка, якої вдалося нам уникнути.

Тим часом наші відділи пішли на останній смертельний змаг з ВП. Уже не уникали, як колись, бой, ми нічого вже не сподівалися

---

¹²⁰ Біля Угринова в першій половині липня була розбита група ВП, упало 11 вояків. Бої біля Долобичева мали місце 10 і 16 серпня 1947 року. ВП зазнало в обох значних людських втрат. Усіма боями командував Л. Лапінський – «Зенон».

й не мали кого, крім себе, боронити. А себе найкраще було боронити в смертельному наступі. В добре підготованій засідці на шосі Верещин – Мірче знову гине багато вояків ВП¹²¹. Ночами всюди горіли наші порожні села. Стали появлятися польські колоністи, які, проте, відносилися до нас ще дуже добре, очевидно, зі страху. Десь 20 серпня натрапили ми на групу поляків у Жерниках. Ми підійшли тихо й почули, як нараджувалися: виїжджати чи не виїжджати. Як ми вийшли з засідки, стали просити, щоб їх не палити, бо вони не поселенці, а тутешні. Ми пояснили, що палимо тільки там, де до нас стріляють або лізуть не на своє. Люди відразу успокоїлися, винесли молока й хліба та просили не відходити. Однак нам не було до балачок. Треба було взяти пошту від «Дальничного». Ми це зробили й стали іти в напрямку Посадівського лісу. Раптом заднє забезпечення донесло про групу незнаного війська. Ми скочили на боки (була ніч) й чекали. Ішла якась колона. Ішли тихо, але таки почув я голос командира приспішити марш. Це говорив командир «Дуда»¹²². Я досить голосно крикнув «„Дуда“! То ти?!» й почув питання «хто там?». Відповів і колона відразу затрималася. «Дуда» сказав, що ззаду йде «Зенон». Ми долучили до «Зенона» й пішли далі вже разом. Провідник дуже зрадів поштою від «Дальничного». Уранці дійшли ми до угринівських піль, коли наша шпіца напоролася на засідку, звернену, проте, на Угринівський ліс. Тут «Зенон» відразу скомандував «колона в розстрільну! Наступати на засідку!», щоб відтяти цю заставу від решти поляків в Угринові. Хлопці «Дуди» миттю виконали наказ, поляки знайшлися в оточенні. «Дуда» крикнув їм піддатися, але польський офіцер криком відповів, що польський вояк не піддається й випалив угору червону ракету. Однак оборона їхня не витримала наступу. Стрілянина вийшла дуже коротка. По хвилині залишилося в придорожньому рові 11 трупів з поручником на чолі.

---

¹²¹ Засідка мала місце 22 серпня 1947 року. Командував нею, як і попередніми, надрайонний референт СБ пор. Л. Лапінський – «Зенон». Втрати ворога: біля 60 убитих вояків. У цьому бою смертельно ранним упав командир сотні «Вовки II» «Дуда».

¹²² Автор згадує тут подію, що мала місце ще перед арештом «Дальничного» (16 вересня) та смертю «Дуди» (22 серпня).

Перейшли ми кількасот метрів далі. Знову така ж сама засідка, проте тут вдалося полякам переважно втекти. Розвиднилося. Наши підібрали два здобуті кулемети й іншу зброю, торбу молодого поручника з мапами й листами від жінки з Варшави. На її адресу написали ми, що поручник непотрібно пішов шукати долі не на своїй, а нашій українській землі. Ми перепрошуюмо за трагічну його смерть, проте вина тут на стороні тих, хто його на цю певну смерть послав. А поручник наче її сподівався, бо в недокінченому листі до жінки писав, що доїхав з Варшави щасливо, але тут, на місці, страх небезпечно, кожен кущ стріляє.

Уже зовсім видніло, як зайняли ми оборонні становища в густому Угринівському лісі. Усі падали з ніг, бо перейшли за одну ніч відстані з-під Томашева під Угринів та звели два бої. Стежа за якийсь час донесла про совітських пограничників на північній стороні від лісу, натомість від півдня малими групками запускалися в ліс поляки, пробуючи встановити з нами контакт. В страшній напрузі витримали ми цілий день. Боже! який то був довгий день! Увечорі отримали по куску сухого хліба й солонини, такої соленої, що їсти не далося. Поволі жував я розмочений слиною хліб. Води бракувало в тілі навіть на слину, а що було б, якби з'їв солену солонину? А як міцно обезсилює людину спрага!.. Стрільці навколо мене вже копали ямки в землі, щоб мати хоч трохи вологости, декому пощастило видушити з землі трохи води. Увечорі ми таки віджили. По лінії прийшов приказ «збірка!». Завдання: одна група під командою «Борсуга» перейде в Верешинський ліс по вибухові матеріяли, потрібні замінувати шосу, а стежі й забезпечення підуть на свої завдання. Колона рушила вперед. «Борсук» по двох godинах приніс матеріяли й ми всі наблизилися до шоси Верешин – Мірче (з Верешина залишилися руїни). Шикувалася засідка проти ВП.

Мінери на чолі з «Борсуком» пішли працювати: мінували десь 500 метрів шоси. Кілофами підносили каміння та закладали під них міни й артилерійські ядра, сполучували їх електричними каблями. Потім провели кабель від шоси до малого лісу й сполучили з сильним акумулятором. Праця тривала майже аж до наступного ранку. Правда, залишилося ще трохи відпочинку. Хтось приніс трохи яблук – це був раритет для спраглих губ вояків.

Уранці ми прокинулися й зайняли визначені місця до засідки. Відділ «Дуди» й боївки – то була гарна сила. Ми залягли на краю лісу, уставили кулемети. До шосе було досить близько. У таборі залишилася мала резерва, хворі й члени цивільної сітки з терену. Був з нами шеф пропаганди III надрайону «Дунайський». На шосі спокій. Хлопці вже стали денервуватися. Однак трохи по 10-ій обсерватор доніс про колону машин. Їдуть, чути спів, вояки співають „Wyganiała Handzia wołki”. З горбка скотилася легкова машина (виявилося – офіцерська), а досить далеко за нею їхала наступна, вантажна, повна війська. Іде наказ пустити першу вільно до моменту, коли обидві знайдуться на міновому полі. Як машини в'їхали, «Борсук» потягнув за ручку акумулятора – на дорозі все на мить піднеслося вгору, а потім опало вниз. Пекло! Урвався спів, заклекотіли кулемети так голосно, що не проривався крізь них голос команди. Вибух тривав наче в сповільненному фільмі. Очі бачили, як опадають вниз порозривані фрагменти машин, людських тіл на дорогу, по полі. Перша машина, проте, вціліла, переїхала таки замінований фрагмент шоси. Офіцери вискочили до рову й відкрили вогонь. Друге авто мовчало, звідти не було ніякого опору. Зліквідувати оборону з першого авта, «Зенон» послав резерву, бо їм було близьче. Підсунувшись лісом до віддаленого від наших становищ авта, вона почала обстрілювати поляків. Справа виявилася тяжкою. Боронилися там фронтові офіцери, мали дуже добре становище в придорожньому рові й боронилися знаменито. «Дуда», бачучи, як воно довго тягнеться, скочив туди сам. Підтягнувся близько й кинув гранату. У цей же момент з рову також вискочила вгору граната – «Дуда» впав смертельно поранений. Однак вибух його гранати зробив своє. Офіцерів наші розбили. Один з них згинув на місці. Наші хлопці (у наступі на офіцерів брав участь також мій брат «Нетяга II») підібрали раненого «Дуду» й відійшли з поля бою. Командир помер незабаром в лісі між М'яким і Сагринем. Крім «Дуди» втрат ми не мали. Польська погоня, яку ми бачили ще за собою на дорозі, вишикована з авт, що вже по бою виїхали з-за гори, нічого не могла вже нам зробити. Не досягла навіть залишених в задньому забезпеченні наших кулеметних застав.

Ще цієї ж ночі відділи розійшлися у свої сторони, а я з частиною боївки вернувся на старе місце Ульгівок – Лашів – ліс Буківець – Гопків. То не було безпечне місце перебування, ми часто змінювали місце постою. По якомусь часі від вдалої засідки на шосі й тих перед нею, наказав усім, хто блукався по терені без зв'язку з відділами чи боївками, а також цивільним членам сітки ОУН, зібратися в околиці Потуржин – Долобичів. Там зустрів я свого брата Михайла – «Сергія». Він вернувся з Володавщини й зараз разом з трьома іншими хлопцями відійшов на Переходів. На полях коло Ощева налізли на засідку, Михайло отримав кулю в руку. А ми пішли відпочивати в лісі між Сагринем і М'яким. Не було що їсти, але по лісах було дуже багато грибів, тож «перебивались» ми грибовою зупою. Щоб зберегти людей, до кінця серпня ми часто робили рейди в Замостянські ліси, доходячи під Краснобрід, Комарів, Буківець, часом за шосу Томашів – Замостя, вечеряючи аж у Антонівці чи Криниці. Там люди не знали хто ми, зокрема ж, коли говорили між собою польською мовою та представлялися за віновців. На самих правдивих членів ВіН ми якось ніколи не наткнулися. Тільки раз, коло Городка або Поледова в Томашівщині, розвідка донесла про людей в рогативках, які на одному городі в селі пораються біля свині. Ми зараз город обскочили, а «Клен» – Юрків з чвіркою інших сміло пішов до місця, де горів вогонь. „Panowie, trochę pospieszyliście się, jeszcze nie gotowe” – сказали поляки. «Клен» відразу зрозумів користь з їхньої помилки (був у польському мундирі) й зараз відповів: «nic się nie stało, trochę weźmiemy, a po reszcie przyjdziemy później». Наші набрали, скільки могли, подякували й пішли. Несли ми цей «дар» аж до Липовецького лісу, хоч трохи ніяк було, що несемо не своє. Однак колись були ми з віновцями друзями, разом не раз частвуvalisya, то й тепер можна було це якось собі виправдати.

У серпні ми часто зустрічалися з командиром «Орестом», який тоді перебував переважно в околицях Ріплина й Сагриня. На схід від цих місцевостей ще діяли добре відділи з куреня «Беркута», був «Прірва», сильна боївка «Ясеня», слабша «Хоми». Часто доходило до конфронтацій з військом, яке щоразу сміливіше опановувало терен. Перестав працювати зв'язок зі «Стягом», на почат-

ку вересня обірвався зв'язок з «Дальничем». Я пробував вивідувати ситуацію в терені, посылав зв'язкових, випитував зустрінутих вояків, але ніхто нічого конкретного не міг сказати. Розповідали про трагедію Вербиці й інші події на терені надрайону «Бастіон», але то не було те, про що мені йшлося. Щойно десь 25 вересня зустрів я одного вояка, що розповів про відкриття криївки «Дальнича». Дехто казав про смерть «Стяга». Однак правди, певної правди ніхто не знав.

Така непевність нашої ситуації тривала аж до жовтня. А тим часом ішли важкі серпневі дощі. Сонце лякалося визирати з-за хмар на страшне побоїще, на страдальну землю, вкриту руїнами й трупами безіменних людей. Тяжко нам було, голодно й холодно. Однак ми виконували всі завдання. Велися тяжкі бої, вичерпувалася амуніція й змагазиновані запаси, падали люди. Ми жили, вмиралі – і не здавалися.

Вриваються зв'язки

На початку серпня отримав я наказ піти до Жнятина, де в старій гуральні чи іншій фабриці в криївці мали ми змагазиновані харчі й мапи. Було там багато солонини, але ні крихти хліба. Правда, застукало нас в тій гуральні військо, але вдалося підслушати їхню кличку й безпечно минути застави.

По кількох днях «Орест» дав наказ заново шукати зв'язку зі «Стягом» і «Дальничем» у околиці Ульгівка – Угнівського лісу – Вербиці. Крім цього, в Угнівському лісі знаходилися в криївках чисті бланки до посвідок про особу та відповідні печатки. Походили з угнівської гміни. Ці речі та й інші могли нам придатися. Узявши частину боївки «Хоми» й «Богдана», «Максима», «Самбо» й ще одного з охорони «Ореста», «Кріса», Михайла Табаку та ще кількох, вирушив я в дорогу. Вийшли ми з Тишівецького лісу, перейшли річку Гучву, вузькоколійку, минули Лашів та торфовисько на північ від Жерник. Відпочили.

В Угринівський ліс відійшли два стрільці з невідомим мені завданням від, здається, «Ясеня». Відтак безпечно добралися до Угнівського лісу й віднайшли криївку. Ніде ні сліду «Стяга» чи

«Дальнича». Зате зустрілися з якимсь хлопцем з Угнова, що готувався перейти на Україну. Були з ним і інші. Розповіли про трагедію відділів Любачівщини й ситуацію в терені. Там перебули мі кілька днів. Щасливо перечекали одну облаву. Чекали на зв'язок з II надрайону. На річицькій колонії спіtkалися з кількома хлопцями, між іншим карівцем Дмитром Чайчуком – «Мітъкою», який розповів про стан околиці. Не дочекавшись зв'язку, дав я команду вертатися, бо наблизився час зустрічі з «Орестом» і «Зеноном».

Передавши їм невеселі інформації, я, «Зенон» та «Ясень» перейшли в Теребінський ліс, де поділилися на дві групи. Одна пішла на схід, щоб сконтактуватися з «Прірвою», який мав там ще оперувати. Я й «Зенон» залишилися в малому ліску під Стенятином для зв'язку з «Дальнічим», хоч пішли вже чутки про його смерть. Однак це (ще) не була правда. Сконтактувались ми зі «Щиглом». «Зенон» отримав пошту від «Дальнича». Зараз потім прийшов наш стійковий і повідомив про чоловіка й жінку, зловлених в лісі. Вони посилаються на якогось Кухарчука з Ульгівка й просяють їх звільнити. «Зенон» усміхнувся й сказав, щоб я до них пішов, але перетримав до вечора, поки не відійдемо. Чекав на мене поляк з колонії Посадів, якого брат Стах Ярузаль співпрацював з нами (постачав потрібні товари). Я старався розвіяти їх страх, радив спокійно до вечора збирати гриби. Гриби ніяк їм не збиралися, однак вечір застав нас при спільній вечері в їхній хаті. Їли ми давно забути страву: макарон на молоці, усе гаряче! Ми залишили їм трохи непотрібної шкіри на підошви й попрощалися з гостинними поляками, яких на вечерю зійшлося десь з 30 осіб. Зараз розіслали розвідку на всі сторони, щоб вивідати про військо. Потім ще не раз помагала нам ця гостинна родина, яка думала, що не вийде живою з того „grzybobrania”. Ще смішніше було те, що як зібрались ми до відходу, то побачили на романсі моого брата й «Володара» – Титара Романа з господаревими дочками. Ніяка війна не заважала романам, навіть мішаним національно.

Відійшовши з колоній, зайшли в Тишівецький ліс на злуку з групою «Ореста». Разом відійшли за шосу Томашів – Замостя, де відпочивали, чистячи зброю, обсервуючи забави вивірок та їдячи п'янливу (як виявилося) бучину. Увечорі зайшли щось з'їсти

в польські села, а вернувшись, розпалили стіг дерева – під нічліг. Як воно згоріло, наносили ми на те місце смерекових гілок та й полягали спати. Пізно вранці я прокинувся – у плащі щось міцно мене пекло. Роздягнувшись, дивлюся: у плащі й одязі перепалена діра. Довго витримував я, зморений важким сном, біль, аж до того, що пішла від вогню рана. «Орест» спав коло мне, мав припалений плащ, бо і при ньому віджила якась іскра.

Наша група вернулася в Теребінські ліси. По кількох днях відійшли з неї на Західні Землі ті, що не були зв'язані з УПА й мали там родини. Пішов мій брат «Нетяга II», Марія Адамчук – «Галя» (родом з Мірча), Роман Біда та інші. Відійти куди захоче міг кожен.

Наприкінці серпня я зустрівся також на жерницьких ставах з «Зеноном». Він на чолі своїх боївок ішов рейдом на Замостянщину. А оскільки я, відпустивши цивілів, був уже сам («Орест» десь собі «маневрував»), долучив до них і 31 серпня знайшовся за шосою Томашів–Замостя. Переходячи залізничну лінію Белзець–Замостя, натрапили ми на залізничника. З розмови вийшло, що знайдені при ньому петарди служать до стримування потягів перед якимсь пошкодженим фрагментом залізниці. Паровіз наїжджав на петарду й затримується. «Зенон» затримав залізничника. Знайшли ми відповідне до засідки місце, де залізничник заложив петарду. Якраз мав їхати потяг з Белзця до Любліна. Стався вибух, аж трусячись від гальмування, потяг став. Наші зараз його обступили й стали виганяти пасажирів, між якими було якихось 40 добре озброєних міліціянтів (мали чеські скоростріли). Під лавкою знайшовся ще капітан ВП, кур'єр Міністерства Оборони, який вертався зі штабу ген. Моссора¹²³ з Ряшева. Забрали ми зброю в міліціянтів та капітана-кур'єра. Все відбувалося без одного стрілу, швидко й справно. У поїзді переважала молодь, що їхала до школ. Вона була нами явно захоплена. Видно, узяла за своїх, навіть махали хустинками й бажали щасливої дороги. Капітана по переслуханнях «Зенон» звільнив. Віддали ми його полякам у гміні в Красноброді за посвідченням. Ескортував його я, «Сергій»,

---

¹²³ Стефан Моссор – генерал, заступник шефа Генерального Штабу ВП, у квітні 1947 року призначений командиром військ, що здійснювали акцію «Вісла».

«Левко» (Баталія) та ще один стрілець. Завдання ми виконали, проте в дорозі назад заскочили нас убеки двома панцирними «возами». Тяжко поранили «Левка», який зараз і помер. Натомість зі здобутою зброєю «Ясеня» мав потім рейд на Ольштинські землі, де звів кілька боїв та нарешті й впав під Мронговом, коли вичерпалася амуніція.

А ми вернулися тепер на свої старі місця. Була вже половина вересня. «Орест» зі своєю групою перебував в незнаних нам місцях, контакту не було. Часом зустрічались ми з його розвідниками «Богданом», «Максимом» і «Самбо», посыланими на терен відтинка «Бастіон» розвідувати про долю «Стяга». Перебували ми на ставах коло Жерник, Лашева й лісу Гопків. Там 15 вересня мали коротку сутичку з ВП, але швидко відступили.

Зустріч з «Орестом» відбулася аж 29 вересня в Ріплинському лісі. Разом з ним чекали на нас «Громовий»¹²⁴, «Беркут»¹²⁵, «Максим», «Борсук» і провідник «А»¹²⁶ (Антон) та й інші, яких не запам'ятаєш.

По короткій нараді ще цієї ж ночі ми подалися до Тишівецького лісу на зв'язковий пункт «Зенона», аби з ним сконтактуватися. На пункті застали лише «Ясеня» з частиною бойки. «Зенон» мав прибути. Незабаром надійшла друга частина бойки «Ясеня», яка попереднього дня звела бій з ВП у Тишівецькому лісі й мала раненого, здається, «Мішу». Наступного дня, тобто 31 жовтня, «Орест», не чекаючи на «Зенона», а лише в порозумінні з «Беркутом» назначив групу до мандрівки на Захід. Наскільки мені відомо, йшли ті, що хотіли, не було розказу. Зібралися в цій групі: «Беркут», «Зірка», «Сокіл», мій брат Михайло – «Сергій», «Лев», «Остапенко», «Недобитий» і провідник «А». Вони й відійшли.

---

¹²⁴ «Громовий» – Дмитро Лагода, член командного складу УПА на Закерзонні.

¹²⁵ «Беркут» – Володимир Сорочак, командир куреня та 28 Тактичного Відтинку УПА «Данилів».

¹²⁶ «Максим», «Борсук», «А» – персональні дані й функції невідомі.

Потім прийшов «Зенон» разом з провідником III надрайону «Данилів»* «Шахом»¹²⁷ та «Фараоном»¹²⁸ і іншими цивільними членами сітки ОУН.

«Зенон» розповів, що, згідно з інструкціями, він уже вислав своїх людей на Україну. На Західній Землі висилає «Ясеня» і «Романа». Я зголосив вісті від припадково зустрінутого між Посадовом і Ульгівком стрільця «Соломки»: «Стяг»¹²⁹, «Дальнич»¹³⁰, «Заруба»¹³¹, «Шрам»¹³², «Чубчик»¹³³ забиті, але нема на це ніяких докладних даних.

Маючи такі вступні інформації, «Орест» послав мене в терен біля Ульгівка – Річиці – Угнівського лісу – Вербиці зібрати можливо докладні й широкі матеріали про останні події, зокрема ж справу смерті «Стяга» й «Дальнич», а також вивідати ситуацію на терені надрайону «Бастіон». Пішов зі мною «Хома» з кількома своїми хлопцями, а «Орест» виділив від себе трьох охоронців, прилучився ще «Кріс» і два інші, так що всього пішло нас 16 чоловік. Вирушили 1 жовтня й швидко подолали 25 кілометрів з Тишівецького лісу на південний. Минули Лашів і вийшли на добре знаний терен жерницьких торфовисък і ставів, де відпочили. Тут відлучилися від нас «Хома» з двома своїми стрільцями, щоб втримати зв'язок з його

---

* Як тут, так і раніше, автор на означення округів ОУН чи Тактичних Відтинків УПА вживає слово надрайон.

¹²⁷ «Шах» – Степан Грondзаль – провідник ОУН в II районі надрайону «Лиман» в III окрузі Закерзонського Краю.

¹²⁸ «Фараон» – Михайло Мацієвський – родом з Угринова, господарник II району надрайону «Лиман» (від VIII 1946 по IX 1947).

¹²⁹ Крайовий провідник ОУН Закерзоння загинув у бою з ВП 17 вересня 1947 року неподалік села Монастиря Любачівського повіту.

¹³⁰ «Дальнич» був після бою полонений 16 вересня 1947 року у своїй криївці, а відтак засуджений польським правосуддям на смерть.

¹³¹ «Заруба» – Федір Рембіш – у 1945–1947 роках провідник V району II округи ОУН; згинув у вересні 1947 року в бою з ВП біля Річиці.

¹³² «Шрам» – Василь Фединський – референт СБ II округи ОУН.

¹³³ «Чубчик» – комендант боївки СБ II округи ОУН.

стрільцем «Козаком»¹³⁴, «Дошовим» і ще одним. Визначили ми зв'язковий пункт під хрестом на роздоріжжі між Ріплином, Кривицею і Щеп'ятином. За три дні мали ми всі тут зійтися. За кілька днів щасливо зустрілися з «Хомою» на нашему пункті – коло мосту в Ульгівку. «Хома» сказав, що вже три рази ходив на зв'язок з «Козаком», але не зміг його віднайти.

Вирішив тепер піти заново, до Кривиці, щоб у знайомого поляка Лати щось довідатися про «Козака» та його завдання. Я погодився пождати на нього один день на торфовисъках біля Жерник. Трохи перечекавши, над самим ранком пішли до корча, де був постійний пункт зв'язку з «Хомою». Однак знайшли там лише побиту пляшку з молоком, куски хліба й розкинену цибулю. Видно стало голим оком, що тут щось недобре відбулося. До того й корч поломаний. Залишаємо той корч, але далеко відійти не сила, бо дніє, а ніде нема лісів, натомість всюди повно ворожого війська. Фосами трохи перейшли, вмістилися під гарним кущем, думаючи перечекати день, але так не сталося. Я скинув чоботи, щоб ноги помочити, «Самбо» пішов вартувати. Раптом почув я звук заліза. Розхилив кущ: військо при зв'язковому кущі! Друга група обскакує наш кущ! На щастя, тільки з одного боку – з другого вода. «Самбо» обережно прокинув «Кріса», потім решту. Хотіли ми очертами відступити в поля. Однак хоч і обережно, розбуркані хлопці спросоння таки нарobili й трохи шуму, «Максим» упав у воду, «Богдан» його витягнув. Це зааллярмувало ворога. Поляки скоро обскочили кущ і закрили дорогу мені й «Самбо». Ми як один попустили по них з автоматів. Офіцер і кулеметник з дегтяром упали й відкрили вогонь, але ми вже відскочили вбік і залягли в рові. Від ворога кілька метрів! Закриває нас очерет... чекаємо..., а поляки б'ють по тих, що відступають! На щастя, відійшли ціло. Наша пара мала велике щастя, поляки перебігли коло нас, займали позиції, стріляли. Я витягнув ґранату, відбезпечив і моргнув

---

¹³⁴ «Козак» – Володимир Галамушка – стрілець боївки СБ III району надрайону «Лиман», двічі суджений і в'язнений: відбув покарання в Сибіру, а по поверненні також у Польщі. З в'язниці вийшов на початку 80-х років, будучи чи не останнім вояком УПА, що вийшов на волю з польських тюрьм.

«Самбо», що як кину, то скачемо між поляків і хода в очерет. За п'ять секунд граната розірвалася між ворогом! Ми проклали собі дорогу серіями з автоматів, а вороги, думаючи, що вже давно тут нікого нема, розбіглися, наче перед чортами! Відскочили ми з 300 метрів. При корчі стрілянина затихла, зате вдарили по нас ті від куща. Бачив я, як відважно відстрілювався добрий вояк «Самбо». Лягав, стріляв, зривався й по кільканадцяти метрах падав знову, прямуючи до малого ліску. Я вибрал дорогу за залізницю, а «Самбо» мусів подолати невелику, але відкриту сіножать. Там і досягла його ворожа куля. Упав це один відважний і добрий вояк УПА. Забрали його поляки до Ульгівка, де місцеві пізнали в ньому моого брата Михайла. Натомість я подався поза тором до Посадівського лісу, тягнучи за собою всю погоню. На полі побачив кілька жінок, збиравши картоплю. Пішов на них, думаючи, що в людей жовніри стріляти не будуть. Однак стріли падали далі. Жінки попадали на землю. Як я пробігав, крикнули: „Panie! Na miłość Boga nie uciekaj na Posadów i Ulhówek, bo tam pełno wojska!”. Від добрих польських жінок скрутлив я на Стенятинський лісок. Я встиг перед ворогом дістатися на його край, перебіг і далі зарився в бур'яни, але в далековиді побачив, як дорогу з Посадова до Ульгівка займають жовніри. Їхали фірманками. Стрілянина затихла за моєю спиною, бо поляки обскочили лісок, думаючи мене в ньому знайти. Зате полетіли з дороги червоні ракети й кількох кіннотників звернулося кіньми в моєму напрямку. Я тим часом біг уже до Посадівського лісу. Босоніж, бо чоботи залишилися на торфовиську. І тепер я був перший. Сфорсувавши в високу порослу колючим терном кручу, скривавлений, дійшов берегом лісу до колонії Посадів. Закрився в одній неспаленій стодолі й згори побачив, що ворог обскакує лісок, де нещодавно я перебував. То не жарти. Вискочив другою брамою й подався на Жулицький ліс, що на північ і захід від Посадова. Страшно хочеться пити, сили не стає бігти. Погоня притихла, здавалося, що вже загубив її та присів на землі відпочити. І відразу чую: засипляю, а не можу спати. Скоро на ноги. І бачу, що стодола, звідки вискочив – горить! Поволікся далі, маючи надію напитися води в двох криничках на краю Жулицького лісу. По дорозі на сіножатах бачу косарів. Не можу їх обминути, тож підходжу

й поздоровляю по-польському. Питаю про кринички, але вони по-польському відповідають, що джерело висохло. Це поляки. Один з них несе дзбанок з чимсь напитися. Не даю йому підійти, а наказую поставити кілька метрів переді мною та відійти. „Panie, niech się pan nie boi, my wszystkie swoje”. Видно, узяв мене за віновця. Напився молока й пішов далі. Вернулося трохи сили. Далековид не виявив уже погоні, затихли й стріли. Пішов трохи лісом, потім бур'яністим полем, хотячи між Посадовом і Телятином дійти до теренів коло Кривиці й Ріплина. Туди попередньої ночі пішов «Хома» й мав я шанс його зустріти. Недалеко від Жулич почув раптом не наш спів. Який чорт? Дорога йшла там глибокими ярами. Беру гранату в руку й відбезпечую емпі, де маю всього кільканадцять набоїв, бо два магазинки пішли під Жерниками. Заліг на високій скарпі біля дороги. Іде військо фірманками, співає. Переїхали. З'їхавши з високої бурти, перейшов дорогу. Подолав кручу з другої сторони й відразу побачив під Посадовом на пасовищах збірку війська. Багато їх. Могло бути погано, але військо не йшло на облаву, а радше збиралося по ній. На колінах перейшов я поле перед цим військом, щоб мене не побачили. Опинився на руїнах спаленого села Лагівці. Спалили його поляки. Іду селом, переді мною пласт якби виляглої крапиви, іду і раптом падаю вниз. Завішуваюся за зруб – криниці! – рукою і автоматом. Дальше не падаю, але не маю сили відразу піднятися вище. Криниця рівна з землею, хтось зняв верхній круг. Уже починають боліти рука й карк. Шарпаюся вгору раз і другий, нарешті перевисаю боком через край криниці й сантиметр по сантиметрі вилізаю далі. Виліз і заляг коло криниці. Відпочиваю, якщо ще маю силу відпочивати. Знову шарпаюся і вповзаю під густу крапиву коло криниці. І відразу чую біль під коліном, маярю – кров. Перекручуваюся й бачу рану, неглибоку, від гранатного осколка, що не дійшов до кості. Рву кавалок сорочки й обв'язую ним рану. І чую недалеко стріли й голоси. Я подумав, щоб, дай Боже, ця облава не мала нічого спільногого зі мною. Якось усе затихло... і заснув я глибоким сном.

Як прокинувся по добі чи двох – не знати – ішов дрібний дощ. Гарячка, біль голови, пече рана на нозі. Виходжу з крапиви під

холодний вітер, який гарно мене пропікає. Став на рівній починаю повільно ходою прямувати на Ріплин. На тамтешній колонії думав зайти до Івана Павлини або Петра Сікори напитися води. Мрії не збулися – на першому подвір'ї засідка, другу обминув зі ще більшої відстані й пішов на Кривицю. Задумав зайти до Лати, міг там бути блукалець «Хома», але вже наставав день. Кортіло дійти до сухого кривицького озера, але по дорозі заманили мене копиці сіна на луці. Заліз у одну з чотирьох і заснув.

На щастя, це була остання від дороги, бо якби не те, то було б погано. Прокинув мене досить голосний спів якоїсь польської пісні й туркіт фірманок. Розхиливши трохи сіно над головою, побачив польських вояків, що під'їхали двома фірманками... по сіно. У мене все дригнуло, бо не дають сукінсини спокійно відпочити, але зараз ухопився за емпі, бо вони рушили до самих копиць. Два вояки підходять до першої, мають і йдуть до другої, потім до третьої. Усе в мені завмерло – то мав би статися мій, може, останній бій. На щастя, вояки почали розтягати третю копицю й понесли до фірманок. Затяли коней і поїхали. До вечора добув я вже зовсім спокійно.

Увечорі доволікся до православного цвинтаря в Ріплині, за яким було спалене господарство, а в господарстві старий зв'язковий пункт з «Орестом». Там вдалося спіткати моїх друзів, розбитих під Жерниками. Радість була велика, лише смерть «Самбо» наводила смуток. Я з'їв трохи хліба та яблук, але на ноги вже встали не міг. Не давала гарячка. Хлопці взяли мене попід руки й повели. Потім Василь Юрків – «Клен» зробив з ременів і ліщини ноші. Цієї ночі вісімох бездомних бродяг добилося до лісу недалеко від колонії Турковичі, де мешкав шеф грубешівської округи ВіН Голембевський – «Ірка». Польські родини прийняли нас гарно, дали їсти й поінформували про ситуацію. День перебули в лісі, а ввечорі з трудом сфорсували Гучву біля Туркович. Уранці прибули до Тишівецького лісу на пункт зв'язку з «Орестом», але «Ореста» не застали. Правда, виявилося, що на нас чекав, але як назначений час минув, він, зібралиши свою групу, разом з «Зеноном» відійшов до Грабовецького лісу. Приготовляли там фальшиві документи й розпускали боївки. Так розповіли нам залишенні «Орестом» зв'язкові.

Перебувши день на місці, увечорі поволі пішли ми далі, бо я ще хворів і не міг підносити з болота важких гумових підошов. Дійшли ми до малого ліску Божий Дар коло Котлиць. Тут «Кріс» і «Клен» залишилися коло мене, а решта пішла шукати «Ореста», якому я передав звіт з останнього рейду. По двох днях прийшов до нас «Зенон» з двома хлопцями й «Хомою». Усі перейшли ми в Грабовецький ліс. Шикувався рейд «Чавса» на Підляшшя, але я не зміг з ним піти. На другий день «Чавс», «Громовий» і «Квітка» відійшли. Зараз за ними пішла в напрямку Холма інша група. «Борсук» робив знімки й носив до знайомого фотографа в Комарові. Робили ми фальшиві документи.

Десь 15 жовтня «Зенон», «Шах» і «Богдан» пішли на зв'язок з «Дунайським» на східній берег Гучви. По двох ночах вернулися з нічим.

«Хома» склав звіт зі свого зв'язку з «Козаком». І тут зв'язок не відбувся. Поляк Лата з колонії Кривиця сказав йому, що «Козак» з двома стрільцями заходив до нього, але потім перестав. «Хома»уважав, що або щось погане з ними сталося, або відійшли на власну руку. Як виявилося по роках, «Козак», «Дощовий» та Мігус перейшли совітський кордон і на Львівщині попалися НКВД. У 1956 році вернувся до Польщі «Козак» з підозрою, що зв'язок не відбувся з причини зради «Хоми» й моєї. Цю справу я з ним вияснював особисто, проте не думаю, що «Козак» переконав. «Хома» чекав на нього три ночі, а я чекав на «Хому» й мало того життя не переплатив. Життя віддав, чекаючи на нього, «Самбо». Не залишили ми «Козака», а чекали на нього. Ми чекали навіть у Грабівецькому лісі. «Хома», «Горлай» і «Кріс» відійшли перед-останні, а я до родини прибув аж у грудні. Узагалі, тоді багато зв'язків не могло відбутися й не відбулося.

А поки що одна за одною відходили з Тишівецьких і Грабовецьких лісів наші групи. Одні на схід, другі на захід, треті на Пруссію, четверті на Підляшшя. Залишилися ще командир «Орест», «Богдан», «Зенон», «Борсук», «Шах», «Фараон» і я – «Буревій». Якийсь час блукали ми по лісах Замостянщини й Грубешівщини. Я втрачав сили, тож завели мене до Княжополя до поляка Юзефа Бухали. Він був знайомим «Борсуга», разом з ним учився, потім воював в АК.

Його мати доглядала нас усіх сімох, маючи майже за своїх синів, а найбільше, певно, мене, бо я хворів. Друзі часто виходили в терен, а як уже все було готове до відходу, зійшлися ми в Княжостанах десь 30 жовтня 1947 року. На нараді обговорили ми пляни перебути зиму, а весною зійтися знову в Теребінському лісі коло Грубешова в старій гаївці. Мало це статися між 15–30 травня 1948 року. Встановили ми кличку: „Czy cukrownia w Kętrzynie potrzebuje robotników?”. Якщо ситуація була сприятлива, відповідь мала звучати просто – так, а якби було погано, то мали відповідати, що ні, не треба. Головний зв'язок мав бути в мене. Ми сердечно попрощалися. Першим поїздом з Печина від'їхав «Богдан». Окремо залишилися «Орест», «Зенон» і «Борсук», а окремо я, «Шах» і «Фараон». Перші не знали, чи ми вийдемо, чи підемо й коли це станеться. Ми відійшли 30 листопада, прямуючи на Пруссію.

Рейдом у Пруссію

Покинувши скромну, але гостинну хату Бухалову, тихцем заглибились ми в ніч та в незнаний нам шлях на Пруссію. Ще цього ж вечора зайдли в село Божий Дар, хоча в тамтешній крамниці щось собі купити, щоб в заплянованому покищо на Підляшшя рейді не заходити зачасто до сіл. Крамниця була зачинена, крамничник мав якусь домашню вроčистість. Якась «панянка» зараз по нього побігла, так що ми купили все потрібне, а потім, потрактовані за своїх, отримали запрошення за господаревий стіл. У його хаті сиділо багато гостей, веселих, підпитих. Кремезний старий пан з вусами виспівував «Помаленьку, Грицю, грай», «Гандзю» та інші українські пісні, нахвалиючись, що між українцями його б ніхто не взяв не за свого. Він і майже вся решта гостей походили з Волині. Про українців нічого злого не розповідали. Ми говорили мало, бо наша польська мова не в усьому була добра. Усе тут узяв на себе «Шах», будучи вчителем, знав польську мову краще.

І рушили ми далі. Обійшли М'ячин, пройшли М'ячинський ліс, потім поміж ставами на захід від Грабівця йшли аж до самого ранку. День застав нас у малій стайні. Стояв там коник, який, як виникало з підслуханої розмови двох старших панночок – учите-

льок, зараз мав тягти воза до Лабунь. Ми швидко вилізли зі стайні на вулицю й зайшли «оффіціяльно». Панни зараз погодилися нас підвезти, що здається, зробили не лише зі страху перед зброєю. По дорозі «Шах» шахував їх милими словами, панночки щебетали, а ми обіцяли напевно ще раз до них зайти. Як зйшли з воза, ще довго бачили дві хустинки в повітрі. Полями й чагарниками підійшли ми під Високе, знане мені ще з 1943 року. З Високого через Скоморохи й Тучапи, наблизилися до Войславич. Не стрічаючись з людьми, спокійно прямували до ріки Вепра. Трохи йшли понад берегом, шукаючи способу перейти річку. Вийшло так, що знайшлися коло Рейовця, де пересиділи день у кущах. Трохи змокли від дрібного дощу. Переконалися, що втратили час і пам'ять назв терену. Залишилося тільки головне. Між Рейовцем і Холмом перейшли залізницю, а потім витік нам перед носом Вепр, ідучи понад яким досягли Острова Любельського. За нами залишилася Ленчна. З Острова пішли на північ. Кілька днів відпочивали в лісах на захід від Парчева. Відтак – на Радзинь Підляський. Ліси тамтешні мали страшний вигляд після великих партизанських боїв поляків з німцями. З-під Радзиня вибралися в напрямку на Сільці й Соколів. Десять там в бідній хатині зварили нам з нашого сала вечерю. Бабуся розповіла нам про якихось бандитів у околиці Дорогичина. То були відділи, а радше групи «Чавса» й «Прірви», що за ними вже ганялася міліція та військо.

Соколів виявився маленьким містечком. На його краю зайняли ми одну хату. Правда, відчинив нам її досить відважно господар і зараз запропонував щось з'їсти. По якомусь часі запропонував піти до гміги й піддатися, а влада подарує минуле... Казав, що ми молоді, що чекає на нас Польща, а дальнє воювати немає сенсу. Ми посиділи й пішли далі. Недалеко плів Буг. Перш ніж його форсувати зайдли ми до крамниці в якомусь селі. Хлопів, що там були, поставили під стіну, а самі купили шинки й хліба. Недалеко мав бути міст на Бузі, який тут плів вже в західному напрямку територією Польщі. Обсервація мосту показала на ньому сторожу, проте вона не все тривала. Тож наступного вечора міст знайшовся поза нами. Удень залізли в якусь стодолу повну сіна. Господар часто приходив по сіно, але воно було високо уложене, а ми,

очевидно, на самій горі, тож нічого про нас не міг знати, так само як і військо на поблизькому фільварку. Відпочивали ми на тому сіні кілька днів.

Відпочилі й підбадьорені рушили на Цехановець. Минати містечко якось не мали охоти, тож вирішили форсувати його вулицями. Минули будинок з написом «постерунок МО», відпочили перед костелом у тіні великих дерев. Минули нас два озброєні чоловіки, ввійшли на постерунок, а ми спокійно забралися з-під костела геть. І йшли далі на «обіцяні землі». Над раном опинилися в ліску, звели там собі з соснових гілок гніздо й день передрімали, змішуючи запах торфовиськ з рідних земель з запахом соснини.

За Цехановцем чекала нас річка Нурець, позірно спокійна й неширова. Однак глибока. Мосту не було, човен мав один рибак, що погодився нас перевезти аж тоді, коли побачив перед носом дуло автомата. Наступного вечора зайшли в якесь досить велике село. У крамниці лежав бочок. Ми попросили кавалок, а крамничник відразу взяв нас за своїх та попросив до хати. Господиня зробила гарну вечерю, ще й на дорогу дала. Гарно по-польському подякувавши, вирушили ми в напрямку Високого Мазовецького й Замброва. Терен лісистий. На якомусь горбку знайшли поляну й трохи погрілися в сонці. Благодать відпочинку. З горбка бачили околицю Нарви й Ломжи. Ще за дня підійшли ми на край ліску, де натрапили на якесь підозріле господарство. Чулися співи, горіла нафтова лямпа. Спіткані ближче хати жінка сказала, що господар справляє святий обід. Ми нерішуче переступили з ноги на ногу, але жінка сказала, що воно була б образа не зайти на святий обід. Виявилося, що це просто поминки по померлому. У хаті сиділо багато людей, усе вкривав спів релігійних пісень та махорковий дим. Ми не могли розпізнати навіть облич. Знайшовсь перед нами стіл, потім миска добре окрашеної капусти, пляшка горілки. Попивши-поївши відійшли, подумки дякуючи померлому й живому та просячи в святих більше таких святих обідів по дорозі.

Перейшли залізницею Остроленка – Білостік. Попід нею наблизилися до Ломжи. Місто залишили з правого боку, а потім коло Новогруду шукали способу дістатися на той берег річки Нарви. Людські язики підповіли про пором та перевізника. У сторожовій

будці спав вояк з крісом між ногами. Це був перший зустрінутий по дорозі «богатер» в військовому мундирі. П'яний. Кріса без набоїв положили йому назад між ноги, а самі пішли до хати перевізника. І там було темно від диму, крутилося в ньому також кількох військових. Господаря викликали перед хату, представилися по службовому. Військовим заголосили про п'яного вояка, нараженого на напад бандитів. Узявиши карабін, п'яного, ми всі дружньо рушили на пором. Щасливо опинилися на тому березі річки Нарви. Плянували заночувати в ліску, але капраль сказав про відділ війська, розташований у ньому. Навіть запросив туди в гості, але ми послалися на службові обов'язки й рушили далі.

Незабаром виросла перед нами курпівська хата повна жінок, а ці різали капусту до великих бочок. Узяли нас за своїх, поставили пляшку горілки й стали розповідати. По недовгому часі ми знали хто з села ще в лісі, хто здався, хто співпрацює з МО тощо. Країна курпів була бідна. Люди добрі, гостинні. Всюди співи й танці. По лісах сильні відділи «Млота» й «Лупашки». Наближалася стара польсько-німецька границя й... Різдво. Перша декада грудня поволі минала. Границю перейшли легко. Почалися великі ліси й будинки з червоної цегли. В одному з них молода дівчина, перелякана і старший чоловік, який довго розповідав нам, як ждав на «капут» Гітлера, діждався, але москалі кілька разів гвалтували його жінку й доночку. І тепер не давали йому, мазурові, спокою поляки, приїжджали з Польщі й грабували. Старий розкрив серце. Сказав, що тут розселяють українців, наказав дочці заопікуватися нами.

Вечором вирушили ми з їхньої стодоли. Ішов сніг, а ми йшли, лишаючи сліди за собою. Ішли шосою через Піську пущу. Почався концерт вовків, наперед здалека, а потім близенько. Вовки стали перебігати коло нас з усіх боків. На щастя, стріляти не довелося, бо відлякувало їх світло ліхтарика. Вони залишилися там, де ліс кінчався, а ми пішли далі. Минули тартак і в наступному лісі розвели малий вогонь. Раптом щось біля нас тріснуло. Зірвалися на ноги, аж тут з кущів виткнулася велика звіряча голова. Лось! Гість швидко забрався геть, а ми відпочивали далі.

Згодом наткнулися на величезний і порожній німецький палац. Палацами вітала нас земля старих прусів. А нам було не до

палаців, замість прусів чи німців чекали на нас убеки й жовніри. Уранці ствердили ми, що палац має страшенно укріплений вигляд, на мурах колючі дроти. Як здивувалися, побачивши при огорожі й брамі напис «міни!». А ми ж учора якраз цими місцями переходили! Між життям і смертю... Виходимо, стараючись іти старою стежкою. Перший іде «Шах». Вдалося!

Минули Руцяне, Укту й попри велике озеро дійшли до Міколайок. Іти через міст серед вод небезпечно – ніде відступити в випадку небезпеки. Звернули вліво, на захід і по якомусь часі попросили за гостину в якісь хаті. Мешкав у ній переселенець з Ломжи, очевидно, добровільний. Виявилося, що має дві дочки, а ні одного зятя. Голосно сказав про потребу одружити хоч одну з дочок, проте це була пропозиція радше для рільників, а ними ні один з нас тоді не був. Подякувавши й пообіцявши ще прийти, подались ми далі. Місцевість П'яски. День пробули в лісі й подумали шукати наших переселенців з Угринова. Мали бути, за даними нашої розвідки, у околицях Мронгова. Почали від Мочар або Мокрого. Там мешкала одна родина з сином Адамом, який перейшов туди з Угринівського лісу. Десь тут, у Бобентах, мала мешкати родина «Фараона». Дістали підставові інформації про ситуацію в терені, а відтак пішли до Рибного й Грабова. Там відпочили в родині угринівського дяка Сави. Його молодий син приносив нам вареники. Крім Сави, мешкали тут, у Грабові, Вербівські й інші угринівські родини. Далі дійшли ми до Сарквіт, перейшли шосу Мронгово – Ольштин і дісталися до колонії Єміолі. Там мешкав угринівець Методій Солома, а його хата була нам гостинна. Сказав про групи «Прірви» та «Ясеня», їхні бої з польським військом, але нічого докладнішого наш господар не міг сказати.

Потім знайшлися ми в Шиманівці, де мешкала жінка загиблого в Осердові під час ліквідації видавничого осередка «Чмеліка»¹³⁵. Жінка звалася Ганя Вербівська. У Бошині відвідали ми родину Федейків й Голяра. Набрали трохи сили й вирішили шукати мою родину, яка мала бути десь коло Кентшина. Адресу я знов, але все

---

¹³⁵ Ідеться про видавничий осередок ОУН-УПА «Перемога».

ж могло статися. Однак ми почувалися досить добре, наші люди приймали нас прекрасно, хоч я чув, що тут не рідні землі, а лише рідні люди. І цього було таки багато. «Фараон» залишився коло Мронгова, у Бобентах, де потім слід по ньому якось пропав. Залишились я і «Шах». Біля Святої Ліпки мали ми зустріч з ОРМО, яке хотіло нас затримати. Це закінчилося дуже скоро, але без проливу крові. Біля Пецкова застав нас ранок. Знайшли недокінчену муровану хату й в ній переднювали, а господар і не додумувався, що має гостей.

Вечором минули залізницю Коршев – Кентшин. У одній хаті запиталися за переселені родини. Дістали відповідь, що такі є, проте найкраще скажуть у ПУР-і¹³⁶. Рушили на Кентшин, хоч не до ПУР-у. Якимсь корчами, багнами дійшли поза місто, до села Юрів. Потім добралися до шоси на Барцяні. Дороговказ показував також Стару Ружанку, а ми хотіли до Нової. Цієї ночі дійти до неї не вдалося. Над раном влізли до сіна й заснули. Прокинулися, почувши голоси. Жінки розмовляли українською мовою! Біда в тім, що то не була мова з наших околиць (потім дізналися, що жінки походили з Володави). Увечорі зайшли до поблизької хати, там стали нас лякати тифом, тож подалися відразу шукати Нової Ружанки. Тим часом мені в голові переставилося з Нової Ружанки на Новоружанку, тож до Нової не пішли. Якась стара німкеня сказала, що українські родини поселені в Борках і Шатині. Ми туди. Трохи покрутилися, налізли на якусь обгорожену дротом хату повну військових, відійшли й нарешті з західньої сторони ввійшли в понімецький парк у Борках. Перед нами стояв великий дім, у вікні побачили незнану жінку (Яремиху з Дениськ). Обійшли дім з другого боку. Раптом я здригнувся – почув голос сусідки з Ульгівка. Застукавши легко в вікно, я сказав про себе. Вибігли до мене всі, сусідка, але й... моя родина, бо мешкали разом. Розмовляли ми надворі, потім над стайнєю. Дітей побачив наступного

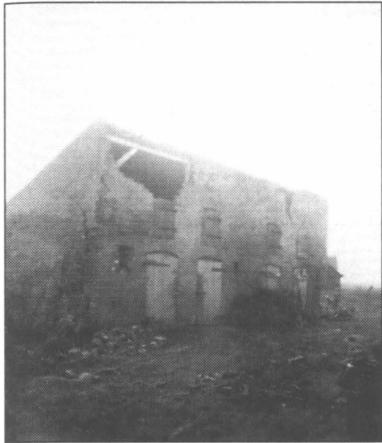
¹³⁶ ПУР (скорочено від поль. Państwowy Urząd Repatriacyjny, тобто репатріаційна управа) – створена в 1945 році державна установа, що її завданням була опіка над польськими переселенцями зі Сходу, згодом займалася також справами українських переселенців з акції «Вієсла».

дня. Родина казала, що тут нам перебувати буде небезпечно, тривають ревізії й підслуховування попід вікнами.

Вирішили ми з «Шахом» покищо переховуватися над стайнєю. За кілька днів Степан поїхав до своєї братової до Семпополя. Я вирішив показатися надворі. Співмешканцям хати родина сказала про новоприбулого від Щеціна вуйка. Вуйком став я також для дворічного сина, тільки старший, Ярослав, знат, що я його батько, хоч і кликав як треба: вуйко...

Кінчався 1947 рік. Нога переставала боліти. Разом з братом Іваном зробили собі непогану криївку на стрижу. Думали перебути зиму, а далі буде видно, як жити й як робити. Доля не так судила, хоч нам так хотілося мати її для себе ласковою.

Десь у половині січня 1948 року разом з батьком поїхали ми возом до Боброва, до жінчиної мами. В цій віддаленій 25 км від Молтайна місцевості застав я непогані умови до відстороненого життя. Хата за селом, самітні люди, окрема кімната. Вернувшись, зголосив урядові в Молтайнах про переносини до вуйка в Боброві. Очевидно, показав там фальшиві документи. Урядники все оглянули й нічого не додумалися. Став я спокійно жити в Боброві, але так потрібний мені спокій досить скоро скінчився. Одного січневого ранку на сусідній колонії заїхало авто з відділом убовців. Забравши сусіда, від'їхали. Виявилося, що попереднього дня завітала до нього група озброєних людей. Попросили їсти, а господаря ніде не випускали. Увечорі пішли собі далі. Група нараховувала кілька осіб, між ними – одна жінка в зеленому плащі. У терені зараз потім зробився великий шум, всі говорили про грізну банду УПА. Військо й МО перечісували терен, провіряли документи, часто заходили до українських родин явно або під виглядом різних «випадкових» гостей. Посипалися й арешти. Щоб не стягнути на жінчиних батьків нещастия свою особою, я вирішив перенестися до своїх батьків до Борків. Там довідався про смерть у Гудоках одного нашого партизана (самогубство) та невдале самогубство другого. Покінчив з собою Василь Порохнюк – «Субота» з Вербіжа, а другий, Титар, походив чи не з Белза, мав псевдо «Володар». Арештовані були Цьона Павло – «Левко» з Русиня коло Варяжа й Василь Юрків – «Клен» з Підкарпаття, син священика. Ареш-

Місце повстанської трагедії в Пруссії: понімецька стодола в селі Іудо-ки – Гузіки біля Кентшина

іншим, з'явилася й Ася Пшепорська від арештованого в Варшаві її брата, 19 січня арештована в матері в Срокові. І от, раптом ще й хвороба. 23 довідався про арешт Аси, а 27 січня прийшла наша знайома Марія Адамчук – «Галля», холмщанка. У розмові брав участь також брат Іван. Увечорі він пішов до криївки, а мене здоров'я спати туди не пустило. Думав, що посплю трохи, а вранці піду таки до криївки. Доля казала інакше.

Десь коло 3-ої години ранку хтось голосно застукав у двері. Зараз потім у хаті з'явилося з 10 мужчин у мундирах і по-цивільному. Застали мене в ліжку, хворого. Ні на який маневр не було часу, можливості. Провіривши всім документи, наказали мені збиратися. Разом зі мною вели Марушака з Дениськ і «Вацка» з цього ж села, які якраз перебували у своїх родин у селі. Узяли й «Галлю». По ревізії в хаті, 28 січня нашу чвірку посадили на машину. Ввіпхнули туди ще й Мощанську з Ярославщини. Не залишився мій страшенно скатований батько, а лише брат Іван і мати. Жінка й діти плакали. Убеки навіть не знали, що мають мене в руках. Я представився знайомим на нічлігу, мав вертатися з Кентшина. Родина відпиралася від мене, очевидно, навмисне. Однак мати плакала. Трагедія її синів та народу тривала далі. На дорогу

тovаний був господар, де вони перебували. Звався Огородник, а з ним і його син Євген. У іншому селі арештовані були сестри Параска і Ева Ключковські з Річиці. Пішли масові арешти по інших селах.

Отже, у таких умовах не було мови про спокій. Крім цього, треба було чимскоріше вистаратися за реєстрацію у військовій команді в Кентшині. Одного дня я сміло туди ввійшов, маючи добре папери чувся безпечно. І вдалося. Стало заходити до мене родини вояків УПА, аби довідатися про їхню долю. Між

вийшли люди. Вояки глузували. Потім дві вантажівки й таксівка рушили в дорогу. Я тим часом зважував можливості втечі – нема ніяких. Слідство витримаю, це знов, аби тільки не поставили когось перед очі. Тоді неминучі смерті не вирвуся. Трохи дивно було дивитися, як убівці vezуть нас навіть нескутими. Думали, що незабаром треба буде нас усіх випустити, бо нема між арештованими тих, кого шукали.

Кентшин. Будинок УБ, доволі новий і гарний серед навколоишньої руїни. Мене, батька, «Галю» й Марущака як маловажних залишили на коридорі. На переслухання першою пішла «Галля», потім решта. Посписували протоколи, усе без шуму й терору. Ночували у світлиці. «Галю» вже звільнили. Однак зараз потім зробили за нею великий рух. Запізно, але не цілком: по якомусь часі таки арештували її заново й засудили на 10 років. Я тим часом заспокоював батька, хоч сам не вірив у щасливий кінець справи. Якось передрімали ніч.

Уранці підійшов я до вікна й став вивчати подвір'я убівської «хати», а також видні частини міста. У голові зародилася думка утікати поки ще є час. Однак тепер це було неможливе. На підлозі побачив плями крові. Ввійшла німка спрятувати. Про плями сказала, що це від молодого українця, який тут покінчив життя. Привезли недостріленим, сам стрілявся. Не міг говорити, куля пішла через гортань. Убовці його копали (міг це бути «Володар»). Перед моїми очима відразу перелетів образ незнаного молодого хлопця, замученого в далекій землі за Україну, а потім усі пожежі, конання й нещастия на Холмщині. Це зробило мене якимсь байдужим до всього, що мало діятися у наступні години й дні. Потім мое нутро поділилося на два голоси. Один підповідав, якби мене виявили, усе їм вигорнути в очі й покінчити з собою. Другий питався за родину, її долю по моїй смерті. «Кріпісь і вмій терпіти» – це був висновок з боротьби голосів. Вирішив я пережити.

Узяли на переслухання моого батька, потім Марущака. З коридору долетіли до мене голоси страшно катованої людини. То голос батька! Старий спрацьований чоловік не зробив їм найменшої кривди, примушували його видавати синів. Однак не на те він видав їх на світ, щоб їх катам продавати! I привели його. Не мав

Родина Кухарчуків, Борки 1957. Сидить Кирило Кухарчук, стоять зліва направо: Ярослав Кухарчук (син автора спомину), Анна Кухарчук, Петро Кухарчук (син) та автор спомину

сили в ногах,увесь облитий водою. Як вийшли вартові, батько сказав, що питали його за мною і молодшим братом. Найгірше було те, що він побачив на коридорі знайомого, колишнього стрільця УПА «Крука». Це могло означати нам кінець. У світлиці з'явилася Оля Пліхота, а також одна з Ключковських.

Під вечір узяли мене на переслухання. Уже стало гостріше, ніж учора. Дістав кілька разів в лиці. Один з них – це поручник Ян Патик, садист та й годі. Другого прізвища не пам'ятаю. Однак нічого, випустили. Така сама ситуація панувала по кількох наступних днях. Батька тортурували вдень і вночі. Не знали, що одного з Кухарчукових синів уже мають в руках!

Настало 2 лютого, день трохи морозний. Латинська Громнічна. Люди йдуть до костела, якась пара іде вінчатися. Раптом бачу маму жінки. Махаю, щоб відійшла, бо заарештують. Прийшла й жінка, але лише передала окуляри, які я зараз віддав батькові, бо якби убівці побачили в мене окуляри, то це могло б допомогти розкрити мене.

Наступного дня справи погіршали. Знайшлися люди, що видали мое прізвище. Зараз відлучили батька, кажучи йому, що мають його сина «Буревія». Батько заперечив, а убівці знову виволокли його на тортури. Мене взяли до окремої кімнати на переслухання. Там чекав на мене убовець і якийсь наш дядько з Сокальщини (пізнав я по одязі), арештований, певно, коло Гудоків чи Краскова. Один з 42 арештованих тоді осіб. Убовець кілька разів мене вдарив, а потім запитався в дядька, чи мене пізнає. Дядько зам'явся, потім сказав, начебто я є подібний до одного з двох, що до нього зайшли й питали про Зелінського. Я відразу заперечив. Дядько просто фальшиво зізнавав, але чому? Так чи сяк, але вже мене збили добре й кинули назад до світлиці. Я зрозумів, що між убовцями погана комунікація, бо ці останні ще не знали моє прізвища, а інші його мали. Зараз узяли мене ті другі й довго водилися по кімнатах. Нічого страшного це не означало, однак справжній удар прийшов від батька. Вернувшись, він сказав: «усе пропало, усе про мене знають що і як, хтось всипав!». Знову зустрів Михайла Дудка – «Крука», він ніс дегтяра в руках. Це було нам дуже підозріле.

Настало 5 лютого 1948 року. Хмарі й дощ. Усі мої думки спрямовані на втечу. Увечорі слідство. Питають за якогось Петра Сороку, псевдонім «Богдан». Ходив з «Орестом», навіть фотографію показали. Я близче його не знав, хоч в дальшому слідстві переконався, що йдеться про того ж «Богдана» з почоту «Ореста». Я їх залишив коло Замостя восени минулого року й пішов з «Шахом» і «Фараоном» на північ. Сорока мав до мене листа від «Ореста», де він питався, чи в мене є місце, щоб він міг приїхати на якийсь час, бо в нього бути не можна. Цей лист убівці дали мені прочитати. Почерк був «Ореста». Щойно потім виявилося, що їх обох всипав у Вроцлаві «Зенон». При Сороці була моя адреса. УБЗ Кентшина потім застало мене в хаті, хоч і не знато ще, кого ловить. Тепер відразу взяли мене до підвалу. Замір утечі можна було вже похоронити. А якби ще одна ніч – я б утік, уже все підготував.

Тепер вивчав свою келію. Ліжко без сінника, стіни, стіл, віконце вгорі. Під ліжком був якийсь пил. Це мене заінтересувало. Виявилося, що дно ліжка виложене цеглами! Хтось готовував тут переді

мною втечу! За щитом ліжка була вже добре пошкоджена стіна... Вступила в мене надія, але покищо треба було вивчити працю вартових. Крім цього, мав я зв'язані дротом руки. Поволі оглядав я ліжко. Нарешті під одною дошкою знайшов металеву ложку. Крізь «юдаша» у дверях обсерував мене щоразу сторожовий. Я вдавав, що читаю написи на стінах, але як він зникав, зараз робив своє. По якомусь часі виявив дірку в стіні келії. Заглянув – сидить Оля Пліхота й котрась з Ключковських. Не відповіли на мої проби розмови, боялися провокації. Тоді, хоч безсилій та збитий, почав я співати, щоб додати їм сили. Вдалося. Дівчата вслід за мною, спочатку слабо, а потім щораз відважніше, заспівали «Видиш, брате мій», «Vi жерово в бою», «Реве та стогне» та інші. Тим часом у двері келії хтось застукав. Убовці, грозили успокоїти мене, якщо не перестану. Не відразу, та перестав я, не хотячи їх дарма роздразнювати.

Під вечір таки вдалося порозмовляти з дівчатами. Перед наступним викликом на допит, я ще встиг попросити їх передати родині про побачення зі мною. А на допиті я призвався до свого прізвища, бо скриватися далі не було причин, принаймні батькові поміг я позбутися катів. В туалеті зустрів, випадково, батька й попросив його не затаювати мого прізвища. Старався потішити його скромними даними УБ про мене, але чи це вдалося? Мабуть, ні, бо слізоза сльозою капали йому з очей.

Уночі 8 лютого наступний удар. Звели мене на очі з «Галею». Вона весь час свідчила про моє фальшиве прізвище. Слідчий заново запитав в ній про моє прізвище, але я голосно сказав, що вона правдивого не знає, а лише неправдиве, сільську кличку. «Галля» миттю вгадала справу й підтвердила мої слова. Вона, така молода, трималася дуже гарно.

Уранці 8 лютого взяли мої речі в депозит. Отже, йшло до довшого перебування в убівських руках. Слідчий при нагоді сказав: „Nie chcesz u nas gadać, ale tam, gdzie będziesz – zaśpiewasz, jeszcze za Kętrzynem będziesz płakał!“. Наступного дня вранці я добре замаскував діру за ліжком, сподівався, що використає її інший в'язень (так і сталося потім). До відходу збиралася в сусідній келії Оля Пліхота. Мабуть, мали ми їхати до Ольштина. До мене впало

6-ох сторожів, назвавши бандитом, викрутили руки взад і зв'язали їх телефонним дротом. Повели до виходу. Всадили в машину, де сиділи в'язні, арештовані коло Венгожева: Вальницький Іван, Вальницький Михайло, Курдупель Іван і, здається, Фецьо Микола. Усі стали потім моїми друзями у в'язниці. Всадили й Олю. В'язні вже встигли посиніти з морозу, ми ще трохи чули тепла, але скоро й ми уподібнилися до решти. Обсаджені убівцями, рушили ми вперед, але зараз на розі машина затрималася. Люди з шоферки пішли собі на обід, а ми стали від болю й морозу втрачати людську подобу. Потім таки рушили надобре. Заїхали до Мронгова по наступних в'язнів. Вивели з УБ старшу й дуже молоду жінки, обидві страшенно плакали. Конвоенти сміялися з них і додавали жалю гіркими словами, лайкою. Відтак доброю німецькою шосою, між шпалерами старих лип, повезли нас до Ольштина.

Слідство

Минувши обмерзлу в'язничну браму, в'їхали на площеу. Недалеко стояв будинок УБ, куди нас зараз і повели. Вразила гробова тиша вистелених м'якими килимами коридорів. Мене затримали в сінях слідчого покою разом з якоюсь дівчиною. У дверях поставили вартового. Успокоївшись, сказав я вартовому розв'язати мені руки. Він приніс з сусідньої кімнати американські кайданки та пакуночок з харчами. Подав їх швидким рухом, кажучи істи, доки є можливість. Офіцери тим часом пішли на вечерю. Вартовим доброї вдачі був молодий хлопець, десь 22-річний блондин.

Як настала година 22-а, покликали мене на слідство. За столом сиділи два офіцери, як згодом виявилося, одним з них був Трибус, шеф воєвідського УБ, а другим, в уніформі т. зв. «спец», Просняк. Третім застав я мого майбутнього слідчого Боніфація Казімерчука, людину досить інтелігентну як на словах, так і діях щодо мене. Сидів ще й четвертий чоловік, десь 50-річний майор ВП, який російською мовою представився за прокурора. Списавши дані, запиталися про моїх синів, а згодом про те, чому не признаюся до своїх вчинків, добре відомих слідчим насамперед від «Богдана».

Порадили до всього признатися, хоч вирок і так дадуть на основі зізнань свідків. Попередили, що повезуть мене на терен, де я діяв, щоб від людей довідатися ще «гірших» речей. Не повинен я погано думати про народну владу – збили мене до чорного тому, що не признавався. Очевидно, невдовзі можу вийти звідси вільною й очищеною з провин людиною, якщо покаюся з провин проти демократії й все виявлю, а також покінчу з усім старим. Доказом моєї доброї мислі у представлених справах буде моя згода написати листа до моїх знайомих і незнайомих членів організації з закликом не скриватися далі, а добровільно зголосуватися до УБ чи прокуратури. Нічого їм не станеться, вільно підуть до праці. Це єдина дорога до волі, усі інші закінчаться шнурком.

Я відповів, що з УПА нічого спільногого не маю, свідки зізнавали неправдиво під примусом, а самого листа написати не зумію. Відкинув їхню пропозицію також і другий раз, хоч зараз мав вийти на волю, як тільки напишу листа. Тоді наказали мені роздягнутися. Стали оглядати моє тіло, зокрема під пахвами й стопами – шукали слідів членства в СС¹³⁷. Нарешті знайшли близну на нозі, кинулися розпитувати, коли й де мене поранило. Я трохи відповідав, нарешті, як не вірили, що це подряпина, а не рана, замовк. Трибус цим поденервувався, кричав, що навчить мене відповідати, аж прокурор стримав його. Замість бити узяли в перехресні питання. Поставили їх так багато, що я зоріентувався: хтось про мене докладно поінформував, до дрібничок (очевидно, що не знов про всю роботу «Зенона»¹³⁸ проти всіх нас).

Однак далі я вже не витримав довгого стояння перед слідчими, високої температури в кімнаті та й власної втоми – зомлів. Трибус і спец віддали мене до келії. По дорозі чув гуркіт перших ранкових трамваїв, на коридорах стояла тиша, а в мені якийсь неописаний

---

¹³⁷ СС (скорочено від нім. *Die Schutztaffeln der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*) – спершу охоронні відділи НСДАП, згодом могутня гітлерівська установа, відповідальна за внутрішній лад III Райху).

¹³⁸ Восени 1947 року колишній референт СБ надрайону «Лиман» Леонід Лапінський – «Зенон» став агентом СБ, доводячи до численних арештувань членів УПА й цивільних людей на терені Поліції та співпрацюючи в розгромі ним же створеної сітки ОУН.

сум. До келії № 5 ввійшов я без особистих речей, а навіть гудзиків при штанах. У келії сиділо 11 чоловік. Спец одного викликав, хвилину з ним поговорив, а я тим часом роздягався, роздивлявся. Під стіною кіbel' i одна прича, з червоної цегли підлога, у повітрі запах тухлини. На причі 9 в'язнів, на піdlозі решта. Привітавшись з товариством, поклав пакуничок з харчами (ще з Кентшина, від родини) на вікно. В'язні зараз мене обсили й стали випитувати про слідство. Військові мундири показували, що маю справу з бувшими вояками. Виявилося, що це самі бувші працівники УБ, посаджені за різні провини. Дивне було моє призначення до них, видно, тут був ще якийсь агент УБ згори. З розмови виходило, що вони не отримують ніяких передач. Я зараз поділив свій хліб i шинку на рівні частини й запросив усіх їсти. Вони трохи зніяковили, але один старший нарешті протягнув руку, кажучи, що я, видно, ще передвоєнний в'язень, бо це тут перший випадок, коли хтось ділиться харчами з усіма, хоч сам уранці не матиме чим поснідати. Трохи поговоривши між собою, вони дійшли до такого: один в'язень зліз з причини на землю, а мені зробили місце на дошках. Я відмовився, кажучи, що я свіжий між ними, не маю права. Таки не погодилися залишити мене на цеглах. Один, найменший, зробив колишнім аківцем, мав псевдонім «Аньол», вкрутився до УБ, але виявилося й тепер відкрутитися не може.

Побудка. Виставили кіbel' на коридор, відро на воду. На сніданок пайки хліба по 400 г на особу. Принесли чисту воду й порожній кіbel', а також брудну воду, звали її кавою. Зробили мі порядок та й далі розмовляли. Хорунжий УБ Вечоркевич з Оструди попав за лапівку*, знав багато українців. Капраль УБ з Лідзбарка пішов сидіти за недоліки в магазинах, узяли його напередодні шлюбу. Кількох з венгожівського УБ сиділо за напад на крамницю. Більшість цих людей була здеморалізована, хоч і яка молода. Любувалися в сексуальних і злодійських оповіданнях, вигадували все нові огидні забави, які видовжували мені час у нескінчене.

---

* Лапівка (з поль.) – хабар.

Слідство вів поручник Казімерчак. Як сказав, не любить шуму під час праці, тобто не буде мене бити, уважаючи, що в нашому інтересі лежить не завдавати собі взаємно важкої праці. Як не захочу говорити правди, то перейду в інші руки, а там буде «шум». Це був вступ до слідства. Змінили мені келію на № 6, де сиділи самі поляки, м. ін. інспектор надлісництва Ецке, інженер Богдан Бужинський, хлопець Юзеф Крисяк з Курпівщини та інші, переважно багаті люди, які мали харч і одяг. По кількох днях узяли мене заново на слідство, хоч ще встиг я познайомитися з Миколою Кузьм'яком, нашим хлопцем-упістом з гірських теренів.

На слідстві мене звинувачують як активного члена ОУН та командира в УПА. Я заперечую, кажучи, що лише поставав УПА різні товари. Випустили, а ввечорі взяли заново, але вже до канцелярії шефа УБ, полковника. Чекали на мене: згаданий полковник, представник УБ з Варшави, звався Врублевський, походив чи не з Волині, бо говорив українською мовою з волинським акцентом. А біля дверей сиділи мої знайомі: Михайло Дудко – «Крук» і Василь Юрків – «Клен». Майор з міністерства відразу приступив до мене й українською мовою запропонував сказати все про себе та те, де тепер знаходяться «Прірва» й «Зенон». «Я чув про такі псевдоніми, проте описати їх не вмію, бо особисто їх не знаю», – відповів я, спостерігши заразом, як «Клен» ледь усміхнувся, а «Крук» чомусь почервонів. До майора прилучився полковник, кажучи: „My i tak wszystko wiemy, lecz chcemy wiedzieć, co ty nam powiesz, to leży w twoim interesie, masz przecież żonę i dzieci. Mamy świadków, którzy powiedzieli o twej działalności w UPA. Czy to nie ty spotykałeś się z «Prirwą» w Żniatynie, a z «Zenonem» w Hilcu na odprawach służbowych?”. Я відповів, що то були зустрічі в торговельних справах, а не службових. Жадного з тих людей не знаю. Тоді майор звернувся до одного з моїх друзів: – «Клен», скажи йому, як виглядав «Прірва» і «Зенон». «Клен» заперечив, кажучи, що їх не знає. «Ви обидва відмовляєтесь, зате „Крук” нам докладно скаже, опише „Прірву” й „Зенона”», – сказав майор та заразом почастував нас папіросами. Я відмовився, «Клен» взяв одного, а «Крук» кинувся на куриво, як кіт на сало – узяв цілу жменю. Я засоромився, побачивши, як офіцери УБ зглянулися між

собою. Закутивши, «Крук» став докладно розповідати про всякі справи «Прірви», «Зенона» та й не лише їхні. Майор вдоволено сказав до мене: – «Бачиш? „Крук” на цьому погано не вийде, він знає що робить». Підійшов до стола, витягнув з шухляди новенького мавзерка. – «Бачиш? Це пістоль „Прірви”, а він сам у нас в підвалі», – сказав майор. Я не повірив, додумуючись підступу, щоб зломити мене. Трохи відчекавши й нічого не діждавшись, слідчі передали мене спецові. Він запровадив мене вже не до старої келії № 6, а до карцеру.

Він був такий малий, що, присівши, я впирався спиною в стіну, а колінами в залиznі двері. За півгодини прийшов «Марабут» (так звали дижурного*) й наказав мені роздягнутися до голого тіла. Я не захотів цього зробити, то він за хвилину вилив на мене два відра зимної води. Ні то стоячи, ні то спираючись на стіни, дочекав я ранку й відчув, що починається гарячка. «Марабута» замінив інший дижурний, «Варшав’як», молодий і приємний. Відчинивши дверцята, запитав хто сидить у карцері і хто мене до нього посадив. Я щось там сказав, а він зараз побіг по гарячу каву, оселедця й кавалок хліба. Стало мені краще. «Варшав’як» перевів мене під порожню келію. Я викрутів одяг, зробив гімнастику, трохи потепліло, хоч не міг випрямити спини й ніг. Раптом від келії № 1 почув голос, щоб наблизитися. То був жіночий голос, який за хвилину розповів про його власницю, польку від Вільна, яка сиділа недавно з українками Євгенією Соломою та Стефанією Матвійчук. Навчилася від них співати пісень й зараз заспівала мені «Човен хитається серед води» й «Ніч така місячна». Полегшало мені більше, ніж від гімнастики. Вона мене пізнала крізь шпару у дверях, бо їхала разом зі мною автом з Мронгова. Тримали її за ВіН, як міг, я потішав її, що швидко вийде, аби лиш витримала слідство. Мала 16 років. Вона успокоїлася й запропонувала, що за хвилину, як вийде по воду до туалету, то залишить там для мене трохи харчів. Так і сталося. Сидячи в келії № 2 я міг з нею ще поговорити й так день добіг кінця. Увечорі прийшов дижурний і знову посадив

---

* Дижурний (з поль.) – черговий.

мене до карцеру, попередивши нікому не говорити, що цілий день тримав мене не в карцері, а в келії. Ніч в нестерпному холоді. У ніздрі бив страшений сморід з якихось рур у підлозі. Однак це все ніщо супроти наступних днів.

Уранці слідство. Слідчий здивувався, чому я такий брудний, удавав, нібіто нічого про карцер не знає. На його питання відповідав у старому стилі, тож прийшов спец і ще один та й побили мене дротом і ніжками від стільців. Потім оформили наказ тимчасового арешту на 3 місяці й завели до келії № 8, так званого «родинного гробу», довгого на 4 метри й широкого десь на два. Цей гріб не мав вікон, а лише сильну жарівку, що не давала в'язням спати. На стінах потоки води, повітря тяжке. Людині відразу недобре ставало на душі. У гробі сиділо 10 в'язнів, з чого один на страшенно вологій підлозі. Очевидно, для кожного нового місця на причі не знаходилося, мусів ждати на зміну в'язнів. На відміну від келії убовців, тут панувала культура й приємні відносини між в'язнями.

Наступної ночі надворі пішли дощі, а по нашій підлозі потекли малі струмки води. В'язні з підлоги встали й збирали воду. Наступний день минув ще спокійно, але потім уже кожної ночі й кожного дня велося слідство. По-різному бувало, бо убовці змінювалися, одні питалися спокійно, інші помагали собі биттям. Після тижня перестав я відрізняти день від ночі. Одного дня слідчий Казімерчак викликав мене до себе й сказав, що має всілякі матеріали в мою некористь. Дальший опір лише пошкодив би мені, крім цього, варто берегти здоров'я. Щось там під носом прочитав, нібіто зізнання Францішка Пекного з Ульгівка, а відтак сів сам, посадив і мене, витягнув книжку й цілу ніч читав. Над раном замість про слідство почав питатися про наші звичаї, передвоєнні стосунки з поляками тощо. Найбільше зацікавили його наші кривди на Холмщині, до того, що нарешті сказав: „Jak to mogło być?! Przecież był jakiś rząd do cholery! Pozwolił, żeby w państwie działały się takie krzywdy?!”. А як став я розповідати про напади з часу війни, між іншим про Бересть, Сагринь, Теребінь, то він все зрозумів і підсумував: „Nic dziwnego, że chwyciliście za broń!”. Потім сказав, що за народної Польщі польсько-українські стосунки стануть кращими. Покищо в терені ще всякі банди, але потім з ними буде кінець, в'язням настане амністія

й всі зможуть спокійно працювати. Отак слідство закінчилося цього разу.

За кілька днів з карцеру почули ми придушений крик. На коридорі бігало багато людей, потім лилася вода. Успокоїлося щойно вранці. Аж у Барчеві я довідався, що це так тяжко мучили професора Гнатюка з Угринова. По карцері він захворів і невдовзі помер у тюрмі.

«Марабут» приніс мені передачу, досить багату харчами, але лише з п'ятисантиметровим шматком ковбаси. А відомо було не лише мені про «Марабутову» звичку пачки обкрадати. Я накинувся на нього за ковбасу, потім ще й інші в'язні. Він таки перелякався й приніс мою ковбасу й цукор з пачки іншого в'язня.

На початку березня викликали мене до канцелярії. Там знову комплект: шеф УБ, майор з Варшави, який відразу привітався «поздоровленнями від „Ореста“». Показав якийсь протокол з фотографією. То був справді Славко! Протоколу прочитати не зміг, не мав окулярів. Славко дійсно сидів. Як командир напевно пережив більш від мене. Непокій за його долю огортає мене щораз сильніше й сильніше. Це був для мене тяжкий удар. Крім цього, можна було сподіватися, що моя дотеперішня лінія оборони на слідстві може виявитися ні до чого. Я трохи розгубився й слідство пішло в поганому для мене напрямку. Майор радів невимовно. Трохи дав мені подумати, а далі запитався, про що ми говорили з «Орестом» у селі Мазярка на Жовківщині в 1945 році. То було дуже влучне й страшне питання! Я відповів, що тоді була мобілізація до УПА, був там і я, але з огляду на хворобу пішов додому, а далі в УПА ніякої участі не брав. З «Орестом» я знайомий ще з-перед війни, говорили ми просто про товариські справи, події в наших сторонах. Я говорив одно, а думав друге: «Чи „Орест“ всипав? Таж то є подробиці, про які так направду повинні знати тільки ми два...». А «Орест» не сипав, а ще мене боронив. Виявилося це потім. Натомість сипав його зв'язковий «Богдан», хоч хтозна чи лише він сам, адже багато знатав і «Зенон».

Тепер майор показав мені листа «Ореста», адресованого до мене. Я ніколи його не отримав. УБ дістало його разом з «Богданом», який мав листа мені привезти. Тільки ж чому «Орест» писав

листа, адже все міг мені передати усно сам «Богдан», коли вже їхав до мене. Майор знову також кличку «Ореста» до мене: «Чи цукровня в Кентшині потребує робітників?».

Я мав усього досить. Слідчий став питати про мій життєпис рік за роком. Дійшов до самого арештування й запитався, чи «Орест» особисто брав участь у акціях на Посадів і Терношин. Я відповів, що під цю пору не перебував у цьому терені, тож знати відповіді не можу. Потім почув я зізнання «Богдана» про 1947 рік аж до самого відходу на Пруссію. Усе з великими подробицями, я навіть дивувався «Богдановій» пам'яті. Очевидно, уже не йшлося про мене чи «Ореста». Слідчому йшлося про тих, що ще були на волі.

Нарешті майор перейшов на волинські справи, питуючи хто, на мою думку, більше винен: українці чи поляки. У відповідь я сказав, що там я не був, суддею буде тут історія, хоч як на мене, то більше винуваті поляки, які зараз по своїй неволі накинули неволю українцям, трактували їх за худобу, а нарешті й стали вибивати, коли ті хотіли боронитися. Майор лише усміхнувся: «Усе ж не треба було того робити, прийшла б Червона Армія й все розв'язала мирним способом».

Уранці відвели мене до келії. Перед очима мав я образ моєї арештованої жінки. Адже при мені майор наказав її арештувати. «Що буде з синами? Залишиться моя мати, сама, чи випустили батька?» – думав я й не знат, що з собою робити. Насунулися сумніви, жаль рвав душу, однак треба було витримати.

По кількох днях вивели знову нагору. Там досить добре збили. То за фальшиві інформації про магазини в Теребінському лісі. А я подав деякі, порожні, думаючи, що таким способом вдастся мені поїхати на рідні землі й нібито показати наші справи, що мало б пом'якшити убовців. Тим часом вони витягнули інші справи. «Богдан» не забув сказати про зустрічі з АК в 1946 році, у яких я брав участь. Слідчі запиталися, чому дійшло до зустрічі. «Щоб уникнути проливу крові українців і поляків» – відповів я й зараз відповів ще на наступне питання: «Так, пролив крові вдалося задержати». Слідчі знали дуже багато. Про це переконався уже за хвилину, як стали розпитувати про районову СБ. Я відмовлявся, викручувався, проте це небагато давало. Вони справді знали

багато як про справи моого надрайону, так і інших. Найкраще хай свідчить те, що аж від них я довідався про крилтонім моого надрайону – «Лиман».

У залі сидів також «Клен», збитий, покривавлений, вкритий брудом і порохом. За якусь часину дійшло між ним і спецом до суперечки, хоч «Клена» цілий час майже про ніщо не питалися. А як уже запитали, то він вигорнув: – «УБ вдає демократію, однак тримає людей по тюрмах, а УПА й польські організації такого не роблять, не називають своїх ворогів бандитами й не мордують безборонних людей, так робить ще гірше ніж Гестапо саме польське УБ!». Спец зараз викликав собі допомогу й «Клена» вивели.

Вивели й мене зі слідства. Над нашою келією почув я крик жінки «мордуйте, забивайте, я невинна!». У серце щось шпигнуло, бо здавалося, що це кричить моя жінка. Це наперед мене пригнобило, а потім кинуло у гнів. Крик тим часом не замовкав, я став валити кулаками у двері, аж в'язні мене відтягнули й успокоїли. Наступного дня все вияснилося для мене з приходом пачки від жінки. Однак інша українська жінка перейшла цієї ночі страшні тортури.

Пішли одноманітні сірі дні в келії. В'язні майже не змінювалися. Нізвідki щось довідатися, на щось ждеш, але на що? Починався другий тиждень спокою. Ніде не кличуть. В'язні кажуть, що невдовзі суд і вирок, а я думаю, що убівці далі збирають матеріали. Кілька разів викликали в березні й квітні, але нічого до моєї справи не додали.

Наставала весна. Одного дня вивели мене витріпати надворі коц. У ніздрі влилося свіже повітря, у очі вдарило проміння сонця. Зазеленів перед очима каштан і так захотілося мати в руках хоч один його листок. Заразом чую, що страх мало бачу, що мої очі в келії ослабли й все в них закрите якоюсь решіткою. Нарешті в голові почався біль, зараз потім закололи очі. Я повалився на землю. Коло мене поприсідали й інші в'язні, їхні коліна не витримали свіжого повітря й сонячного проміння. Дижурний відразу наказав вертатися до келії. Знову на довго перестало нам усім світити сонце. Його власником було УБ.

По якомусь часі спец наказав мені перенестися разом з речами до канцелярії шефа УБ. Старі знайомі. Майор з усмішкою сказав, що

Анна й Микола Кухарчуки, Борки 1956, по виході Миколи з в'язниці

йду на волю. Я здenerувався й відповів, що хто попаде на УБ, то над ним, безборонним, знущаються, однак може бути, що той хто тепер під возом, то ще може бути й на возі. Майор спохмурнів, кажучи: – «кого УБ раз вкинуло під віз, той вже ніколи возу не досягне, однак ми ще з собою поговоримо пізніше». Начальство вийшло, мені зробили фотографії, зняли відбитки пальців, а коло 11-ої вночі поручник наложив кайданки, накинув на плече пелерину. Заладувавши на тягарову машину, повезли на станцію. По півночі від'їхав я з Ольштина в незнаному напрямку. Разом зі мною їхав майор з Варшави й дві жінки, а також поручник й незнаний чоловік. Жінки були випадкові, моя охорона впустила їх, бо жінкам не відмовили. По якомусь часі вони почали з жінками жартувати, а поручник навіть вийшов з одною на шпацир. Майор своєю так міцно не зацікавився, але по якомусь часі став вимагати в незнаного чоловіка, щоб вийшов з відділу, бо тут єде службово УБ. Чоловік по-польському не розумів, представився за данця, працівника данського консульства у Варшаві. Зате знав по-німецькому, я також, тож став за перекладача убівської волі. Данець

відповів, що виходити не має наміру, бо також їде службово. Почалася довша розмова, я сказав про себе, чому мене везуть, про Україну. Данець знов Україну, був там у 1942 році, нарешті почастував мене шоколядами. Дальшу розмову майор «прекратив».

Над раном приїхали ми до Варшави. Подорож кінчалася. Ідучи мостом над Віслою, поручник з конвою сказав мені, що, видно, моя особа дуже важна, коли хоче зі мною розмовляти сам міністер Радкевич¹³⁹.

X Павільйон

Без перешкод вийшли ми на вулицю Кошикову. По дорозі ніхто надто не звертав уваги на закутого в'язня в військовій пелерині, люди привикли до таких картин. На мить я забув про себе як в'язня й цікаво роздивлявся по вулицях міста. Конвоєнт дещо пояснював, якось сказав: „O, tu było getto”. Тут руїни були страшні, купа звалищ, ціла дільниця зруйнована. На думку прийшла історія жидівського народу: скільки ж близку й слави, скільки падінь і приниження! Однак вистояли жиди. Не менше згинуло й нас, українців. Гітлер недавно заплатив життям за вбивство жидів, однак хто ж покарає ворогів України?

Будинок Міністерства Громадянської Безпеки, надворі тепло, напроти будинку гарний парк, початок весни. «Може, треба буде вмерти?» – майнуло в голові. – «Аби лише діти жили спокійно й щасливо». Минули ми залізну браму УБП¹⁴⁰ й стали чекати в якійсь канцелярії на майора Врублевського. Чекали кілька годин. Протягом цього часу поручник зачаровано дивився на великий рух

---

¹³⁹ Станислав Радкевич (1903–1987) – у 1944–1954 рр. міністр безпеки Польщі, один з головних виконавців сталінської політики щодо антикомуністичного підпілля й взагалі суспільства в країні.

¹⁴⁰ На вулиці Кошиковій у Варшаві містилося Міністерство Державної Безпеки Польщі (пол. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego), натомість вжита в тексті абревіятура УБП – це від польського Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, тобто Управа Державної Безпеки, однак УБП були лише відділами МДБ, а авторові йдеться про центральну установу, тож повинно бути МДБ.

на площі перед будинком, де крутилося безліч офіцерів, конвоєнтів, в'язнів...

Десь о 13-ій годині прийшов знайомий мені з Ольштина майор. Став переглядати мої папери, а розмовляв з поручником у весь час українською мовою. Поручник відповідав йому так само, лише як хтось входив, то переходили на польську. Відтак вартівник завів мене у підвал. Там також майже не чулося польської мови, підвали МБП були інтернаціональні. Поручник на дижурці якось не міг вписати моого прізвища, мусів я це зробити сам. На коридорах тиша, вартові говорили півголосом, переважно, проте, мовчали. Мовчазна блондинка зняла мені відбитки пальців. Потім сфотографували й нарешті завели в келію.

У келії кілька осіб, прич, відро на наші потреби. В'язні поводилися дуже чимно, не розпитували, говорили притишено. Були це: капітан з дивізії Костюшка Рапапорт (жид), фармацевт, директор фабрики, юрист, кількох урядовців. Почалася розмова. Я розповів про свою справу, а тоді юрист сказав, що мій вирок буде високий, бо українці страшенно карають. Тут переді мною сидів українець Мирослав Онишкевич, недавно перевели його під дев'ятку. Мав дістати, на погляд юриста, смертну кару. Мені кров застигла. «Орест»! Тут?! Чи побачимося?

Потім прийшли спокійні дні. Я сидів під десяткою. Майор лише раз викликав мене на переслухання, але нічого нового до слідства не додав. Інтересувався нашою організаційною структурою від станичних по головний провід. Я тут майже нічого не міг йому сказати. Потім витягнув мапу з зазначеними місцями боїв УПА з ВП. Докладно знав терени Грубешівщини. Сказав навіть, що боровся в лавах УПА на Волині аж до приходу Червоної Армії, воював переважно з німцями й польськими реакційними бандами. Потім з цілим відділом мав перейти до польського війська. Нарешті витягнув перед мої очі велику організаційну схему УПА й пояснював її структури, місця перебування сотень, харчові бази тощо. У моєму районі знав усіх станичних, командирів СБ тощо. За кожним разом питався чи когось знаю, а я відповідав, що нікого не знаю, бо не мав з ними справи. Нарешті майор кинув паперами й сказав, що ще мають на мене спосіб, буду співати.

Цього ж самого дня по обіді запакували мене в таксівку й повезли під конвоєм у інший район міста. Пізнав я Мокотовську тюрму, знану ще з передвоєнних описів. Хто міг передбачити, що в ній знайдуся? Тут усі поспішали, утративши повільну «гідність» з МБП. Прийшов сержант і запровадив на подвір'я величезної тюрми. Подолали ми кілька коридорів і опинилися напроти двоповерхового блоку, славного павільйону № 10. Це була фабрика тортур, людського терпіння і страшної смерті тисяч людей. Це була ганьба ХХ століття! Підійшли до нас два вартівники, перебрали в'язня й зараз наказали мені бігти. Я відмовився, кажучи, що до смерті поспішати не буду. Один зараз прискочив і став бити кавалком дерева. Отак допровадили до діжурки, де два цивілі прилучилися штовханами й копняками до вартівника. Кричучи вписували мої дані до службової книги. Особиста ревізія в туалеті. Попороли черевики, одяг, шапку, стали обливати голе тіло холодною водою. Нарешті звалили на підлогу, копали в груди й нирки. Як втомилися, я не міг сам іти. Занесли до келії 48 десятого павільйону. Кинули на підлогу, по хвилині вкинули за мною рушник, простиравло й коц (подерту шмату).

Келія виявилася вузенькою, ліжко на день прикладалося до стін, а як розкладалося на ніч, то майже торкало другої стіни. Цементова долівка, вікно, тобто нарешті свіже повітря. Розміри келії 120 см ширини й 280 см довжини. Сиділи в ній Тадеуш Гайдик з Ряшівщини, офіцер АК, варшав'як Ілавецький або Вілявецький, третім в'язнем був Кліс, засуджений за шпигунство, людина здегенерована морально й фізично. Як мене вкинули до келії, його зараз узяли, а спів'язні попередили: Кліс це капусь*. Як вернувся, став криво оправдовуватися. Говорив марні слова, яким ніхто не вірив. Кліс мав у келії привілеї: міг лежати на причу, отримувати газети й передачі. Я почувався погано. Гайдик став мені помагати й до кінця був дуже приємний, зичливий, ділився останнім куском хліба. Він мав за собою такі тяжкі переслухання, що старався покінчити з собою. Перетяв склом жили на руці, виколов діру до

---

* Капусь (з поль.) – донощик.

серця, ледь його відрятували (потім я довідався про його смертний вирок). Його розповіді мене справді приголомшили.

По кількох днях перше мое переслухання. У залі стіл та два стільці, більш нічого. За столом сидів старший цивіль, полковник Ружанський. Коло стола стояв молодий слідчий, а третій виявився комендантом десятого павільйону майор Цирковський. Очевидно, їхні прізвища стали мені відомими щойно згодом. Уже на початку майор вдарив мене кілька разів за те, що я не замельдувався своїм зверхникам, тобто ім. Я назвав себе в'язнем, а не військовим, який може їм мельдуватися. Зараз устав полковник і сказав: „Niemieskim i upowskim oficerom oddawałeś honory, a polskim nie chcesz?!”. Потім запитався, чи я служив у польському війську. Почувши заперечення, наказав поручникові мене перешколити. Той відразу зарядив жабки й присюди. Я відмовився це робити. Вони здивувалися, перезирнулися. Я відмовився свідомо, знаючи хід подій. Волів перейти все відразу, ніж чекати й чекати на тортури. На тортури гірше чекати, ніж їх переживати. Офіцери повторили наказ, я знову ні, а тоді всі кинулися проти мене. Майор і полковник били стільцями. Як поломилися, копали. Я ще був притомний, ще бачив, як майор бере ніжку від стільця й б'є мене в голову... втратив притомність.

Прийшов до тями на мокрій підлозі коло сходів. Злили мене водою. Потім два рядовики трохи висушили розмазану водою кров рушниками й відвели до келії. В'язні чекали на мене, на такого, яким і прийшов. Відразу поклали на сінник, співчутливий Тадеуш накрив коцом. Я зараз заснув. Прокинувшись по не знати як довгому сні, вислухав порад співтоваришів: не можеш заломитися, не можеш дати себе спровокувати!

Десь коло 29 квітня 1948 року вночі прокинув мене вартовий і запровадив на переслухання. Чекали на мене: капраль і три рядовики. Наказали роздягнутися й стати на струнко. Потім відчинили вікно та двері. У вікні побачив я дощ зі снігом, зимний вітер відразу вдерся до залі. По недовгому часі відчув я дошкульний холод, потім тіло посиніло й став я відчувати, якби хтось тисячі малих гачків запихав у шкіру й вишарпував їх. Це страшно боліло! Коло півночі вартовий приніс відро води й вилив на мене. Я став ще

більше дрижати, ледве втримував рівновагу. Однак затиснув зуби й вирішив витримати. Перестояв до 8-ої ранку. Цілий час стояв коло мене вартовий і не дозволяв розтерти тіла руками. З'явився мій слідчий поручник й без слова щодо останньої ночі став списувати протокол переслухання. По годині дав прочитати, але я не був здатний читати, бо очі майже цілком запухли від зимна. Протокол мусів читати сам поручник, а вже потім я його підписав, бо не було там нічого нового. Я ще раз переконався, що майже всі переслухувані люди свідчили про мене добре. Поручник дозволив одягнутися. Яким добром видалася мені в'язнична сорочка! Довго цими відчуттями я не любувався – прийшов майор Цирковський. Подав поручникові документи нової справи. Уголос сказав про що йдеться: арештували Всеволода Пшепюрського¹⁴¹, за словами майора, шпигуна, співпрацівника французької амбасади в Варшаві.

Вістка не вплинула на мене приголомшливо, тож поручник з майором знову кинулися бити, щоб я якось призвався до цієї справи. Нічого не вийшло. Катували мене до вечора. Моя тепла сорочка цілком розлетілася. Не жаль мені биття – жаль було сорочки.

Вернувшись я до келії, добрий друг – поляк накрив мене коцом. Його доброго серця ніколи не забуду. Спокоєм довго не тішився. Скрготнув замок у дверях. Дижурний казав вставати. Ця ніч різнилася від попередньої тим, що десь дві години стояв голий, потім казали одягатися й вертатися до келії, за хвилину стягали з прича й заново роздягали в залі переслухань, потім знову до келії й за хвилину знову роздягайся й стій голий на вітрі. Удень цілий час тортури. Так це тривало кілька днів. Я цілком запух, тіло посиніло. Перестав ходити, завжди вели мене попід руки, став живим трупом. У келії якось встигли сказати, що інженер з Варшави вже збожеволів по таких самих тортурах, одну з ув'язнених сестер священика з Тенетиськ – Дацька, спаралізувало. А я покищо

---

¹⁴¹ Всеволод Пшепюрський – «Ікар» – працівник пропаганди надрайону «Лиман», втримував контакти між ОУН і посольствами західних держав у Варшаві, арештований у 1947 р. в Варшаві.

тримався, тільки часто тратив притомність. Легше переносив побої вдень, ніж вистоювання на вітрі вночі, облитий холодною водою. Болю я вже не відчував, однак холод рвав тіло й доходив до кости. Уже жалів, що не кинувся на катів, не покінчив з собою, бо не витримав цих тортур, які тривали вже третій тиждень без змін. Навіть якщо б витримав тортури, то і так ждала мене тюрма, каліцтво, наруга «переможців». Вирішив я ні словом не відзвіватися. Це довело оправців до скаженої люті. Кидали мною по стінах, по підлозі, як м'ячем, били всім, чим могли, копали й лаяли останніми словами. На 17-й день я вже перестав щонебудь пам'ятати. Як крізь туман ще побачив якусь жінку, що прийшла побачити „*„hajdamackiego bandyty”*“. Що сталося далі – не знаю...

Опритомнів, не знаючи де я. Жінка сказала, що я у в'язничній лікарні, уже четвертий день. Лікар, чех, давав ліки, сестра крізь сон годувала. Невдовзі перенесли мене до келії, кинули на підлогу. Добрий поляк Тадеуш Гайдик знову виходжував, як рідного брата. То був там єдиний поляк, що для українця став справді рідним братом. Тим часом Кліс перебив стіну, дуже тонку, за якою сиділи жінки. Гайдик їх перед ним перестеріг, проте одна зв'язкова з ВіН таки щось Клісові сказала. Наступного дня діру сторожі «знайшли», забрали Кліса, але й дівчину також.

По двох днях від виходу з лікарні взяли на ревізію. Цього ж дня, а то було 19 травня, всадили до таксівки й відвезли на Кошикову. Майор з Волині запитався, як почиваюся, чи набрав розуму. Подав стілець, конвоенти мене посадили, але я впав на землю, утративши притомність. Майор наказав чимскоріше відвезти мене до Ольштина, не хотів мати в себе трупа, краще було скинути трупа на Ольштин. Мене чимскоріше перевезли на двірець й, я певний: думали, що везуть мерця. Без перешкод перебрали мене інші вартівники. Двірець у Ольштині, вулиця до УБ, «пан» Трибус. Був кінець травня. Відвели мене до келії № 8, до старих знайомих. Однак десятий павільйон шумів мені в голові, усе боліло. Я тільки зінав, що живу, але не жив. Ніяким словом не описати мені пережитої муки!

У Ольштині дали мені спокій. Слідчі викликали, але все відбувалося в присутності прокурора Райса. На його питання, чи все

у протоколах моїх зізнань правдиве, я заперечив, кажучи, що зокрема в варшавських протоколах цілі речення, а то й сторінки ніколи не вийшли з моїх уст. Він це відповідно зазначив. Слідство кінчалося. На мій жаль, головними свідками мали бути: Сорока Петро – «Богдан» з почату «Ореста» і Дудко Михайло – «Крук», ройовий з відділу «Давида». Частину їхніх зізнань, переважно видуманих, збив уже «Орест». Зізнавали також Юрків Василь і Марія Адамчук, але їхні зізнання на хід справи не мали ніякого впливу, були заскупі.

Настав спокій перед судом. До келії привели віновця Кміцкевича. Він брав участь у вбивстві якогось професора у Вроцлаві, а потім у дикому танці на його могилі. Потім пограбував щось у Ольштині, зловили його на пристанку міліціяни. Під час транспорту з одної станиці МО на другу, ударив міліціянтер так сильно, що забив, а сам утік. Однак за кілька днів знову попав і трапив до нашої келії. Кміцкевич зараз заплянував втечу, однак ми не дали ради йому в ній помогти, бо перевели нас до т.зв. Млина, тобто ольштинської слідчо-каральної тюрми. Справами нових в'язнів, їхнім вписом тощо займався спольщений перевертень Грицюк, великий комуніст ще з передвоєнних часів. Насправді був звичайним собі анальфабетом і садистом (таких тоді не бракувало). Свої обов'язки він почав від того, що в магазині несподівано напав на мене ззаду, бив твердим предметом і копав. Якось я відіпхнув його й вискочив на коридор. Грицюк там кілька годин тримав нас лицем до стіни. Пишу нас, бо разом зі мною стояли там «Клен», «Крук», Кокоцький з Сокала. Отак Грицюк став з нас робити порядних людей. По обіді казав мені йти за ним до лазні. Там якраз купалися жінки, тож я відмовився роздягатися й входити. Грицюк зараз скочив до мене, я відступив і став роздягатися в сусідній кімнаті, а він побіг до жінок, виляяв їх останніми словами й вигнав з лазні геть. Нарешті я й решта викупалися, отримавши білизну, попрямували ми до келій. Моя келія мала номер 105. Це була вузенька одиночка. Якось глянув у шибку вікна – перелякався. Дивився на мене пожовклив труп з посивілим волоссям, чорними кружалами під очима, коростуватий і страшний. Однак виявилося, що дають у Млині кращий харч,

Батько в Х павільйоні – ждуть його два сини з дідом Кирилом Кухарчуком; світлина з 1950 року, Борки

Працівник прокуратури сквитував це так: без значення. І знову самотні дні в келії, часом розпач, потім перемога над розпачем і знову наплив безнадії, і боротьба з нею, і чекання-чекання. Позволили написати листа до родини. Я написав, а вільно було написати 12 слів, але листа родина не побачила. Отак діждавсь я липня, другого дня цього місяця дижурний завів мене до фризера, потім до канцелярії, де знаходилися й інші в'язні, м. ін. «Клен», «Крук», «Оверко» з Любачівщини, «Шавуляк», що видав в Гудоках «Клена» й інших, Євгенія Солома, «Палажка», Стефа Матвійчука і Євген Огородник. Докладно нас перевіривши й вишикувавши двома лавами повели через браму. Підіїхала машина й повезла нас до військового районного суду. Перед будинком чекало багато народу, насамперед родини ув'язнених. Це йшло до суду, я щойно тепер додумався. За хвилину, коли ми вже ввійшли до будинку, підійшов до мене оборонець Нітко з Ольштина. Натякнув на важку справу, але відповіді щодо грошей не діждався.

зупа нарешті була густа й хліба вдосталь. Всюди стояв спокій.

За кілька днів взяли на УБ. Хотіли причепити мене до Пшепюрського або навпаки. Я відмовлявся, нарешті перестав відповідати. Прийшли два цивільні убеки і міцно мене збили. Вечором злили холодною водою й кинули до клітки під сходами. Мордувався там дві доби. Потім знову слідство. Питали про «Хому» й те, де він заховав архів. Сказали навіть, де й коли ми ті архівні справи переглядали. Я додумався, що вони арештували «Хому».

Акт звинувачення отримав я 29 червня 1948 року. Його я не прийняв, не почувався винним.

Працівник прокуратури сквитував це так: без значення. І знову самотні дні в келії, часом розпач, потім перемога над розпачем і знову наплив безнадії, і боротьба з нею, і чекання-чекання. Позволили написати листа до родини. Я написав, а вільно було написати 12 слів, але листа родина не побачила. Отак діждавсь я липня, другого дня цього місяця дижурний завів мене до фризера, потім до канцелярії, де знаходилися й інші в'язні, м. ін. «Клен», «Крук», «Оверко» з Любачівщини, «Шавуляк», що видав в Гудоках «Клена» й інших, Євгенія Солома, «Палажка», Стефа Матвійчука і Євген Огородник. Докладно нас перевіривши й вишикувавши двома лавами повели через браму. Підіїхала машина й повезла нас до військового районного суду. Перед будинком чекало багато народу, насамперед родини ув'язнених. Це йшло до суду, я щойно тепер додумався. За хвилину, коли ми вже ввійшли до будинку, підійшов до мене оборонець Нітко з Ольштина. Натякнув на важку справу, але відповіді щодо грошей не діждався.

У залі суду звинувачені сиділи в першій лавці, свідки в другій, а родина в третій. Дзвінок, «суд» іде. Ввійшов голова суду в чині майора, два лавники, секретар й прокурор. Розгляд справ почався від мене, потім пішов Євген Огородник і наступні. Прокуратура хотіла мати грізну банду українців, сполучила мою справу з іншими, хоча вона ніяк до цього не пасувала. На заввагу щодо цього моого оборонця, голова суду відповів, що хоч справа нас не єднає, то ми злучені одною ненависттю до польської держави.

У ході судової розправи виявилося, що для голови суду, поляка з Тернопільщини, україножера й шовініста, став я головним підсудним (а він сам, як потім виявилося, пішов сидіти в Барчево за співпрацю з німцями). Його підтримували й інші члени суду, люди молоді, але вже скомунізовані.

Стали заслухувати свідків. «Клен» не мав охоти з ними багато говорити, нарешті узагалі став говорити не так, як судові бажалось. На його місце став тоді «Крук». Тут також справа не з легких, видно, у слідстві «Крук» сипав, бо був битий, але тут, перед свідками з Угринова, перед знайомими людьми, почав відповідати не так, як подавали протоколи слідств. Суд звернув йому на це увагу. Запиталися в нього, де бачив у мене зброю. «Крук» відповів, що в крамниці Рацького, з віддалі десь 50-метрової бачив у мене щось під курткою. Мій оборонець скоментував це так, що могла то бути також пляшка горілки, неконечно револьвер. Люди стали сміятися. Більше навіть від «Крука» суд не довідався. Переслухавши ще кількох малозначчих свідків, суд переніс розправу на наступний день.

На коридорі всі підсудні, крім мене, могли порозмовляти з родинами. Мені заборонили, але мій конвоєнт, який прислухувався розправі, вирішив тут помогти, як сказав, навіть якби мав за це відповідати. Відшукав мою жінку й маму, сина поставив на дверях, а сам присів коло нас, коли ми розмовляли. Тривало це з півгодини, доки не приїхало авто по в'язнів. Добрий капраль сказав накінець: „Jakbyś na sądzie źle się trzymał i stchorzył, nie zrobiłbym tego”.

Друга розправа не різнилася від попередньої. Зачитані були зізнання «Ореста». Як «Орест», так і присутні вже на суді Адамчук

Марія і Пшепюрський нічого проти мене не сказали. «Крук» тим разом страшенно сипав «Палажку», Євгена Огородника, Ольгу Пліхоту, Асю Пшепюрську, Марійку Адамчук та інших. Як і вчора, так нині якось страшенно трусився, наче у пропасниці. Трусився, але ганебно сипав! «Палажку» сипав також «Оверко», однак говорив про таке псевдо з Вербиці, а не Угринова, звідки походила «Палажка». Суд на це не зважав. Третім важливішим свідком був «Шавуляк» родом з-під Білої Підляської, він всипав «Прірву» й решту на Гудоках. Він пробував тепер боронити, змінювати зізнання, однак суд йому заборонив, а потім перестав питати. Потім прийшла черга на промови прокурора й оборони. Прокурор вимагав сурового покарання, нагадуючи, як то ще з часів Хмельницького й гайдамаків українці мордують поляків, нищать Польщу. Оборона нічого великої сказати не могла, підсудним також не дали дійти до слова. Такий був кінець другого дня розправи.

Зачитання вироку назначено на 5 липня 1948 року. Голова суду швидко й майже незрозуміло сплітив провини підсудних супроти Польщі, скріпляв їх статтями карного кодексу й все це викладав слухачам у залі. У мене нарахував п'ять злочинів, зокрема на підставі статті 85-ої. Усього за кожну статтю мав я сидіти 38 років, але вкупі це дало мені 15 років в'язниці. Огородник Євген дістав 5 років, Євгенія Гудиня – «Палажка» – 12 років, Матвійчук Стефа – 5 років, Євгенія Солома – стільки ж, Анна Матвійчук – 10 років. Розлігся плач родин та засуджених дівчат. Для них вироки означали втрату найкращих років життя. І за що? За те, що були українками, не хотіли скоритися чужим! Суд попередив про можливість звертатися до Верховного Суду, однак я вирішив з ніякими просьбами до них уже не звертатися, бо почувався невинним, а картину кривосуддя щойно пережив. Перед своїм зникненням на довгі роки мав я ще ласково призначене судом 15 хвилин розмови з родиною. Потім запакували нас у машини, люди бігли за ними, кричали, махали руками, але скоро залишилися безпомічно на вулиці. Нічого не могли зробити ці вигнані з рідної землі люди, гнані, висміювані, приречені на загин.

А мені все ж полегшало. Кінець чекання, зізнань, питань, тих безмежно огидних і дурних питань. Радувала й вістка про батька:

випустили його з арешту. Нарешті буду за своє сидіти я сам. Перевезли нас у стару в'язницю. По кількох днях пережив я смерть «Клена» й інших. То сталося чи не 6 серпня. Десь о п'ятій вранці почув я спів у келії під нами. Співав «Клен». Як він співав! Чути стало на всю тюрму, але потім його дзвінкий голос став рватися, а спів перетворився у харкіт і відгомін боротьби у келії. Налетіли на нього вартові і дурнуватий Грицюк. За кільканадцять хвилин почув я голос серії з автомата від сторони подвір'я, потім ще кілька стрілів. Так розстріляли кати «Клена» й ще кількох наших вояків. Не подолали їх у чесному бою в вільному полі, але задушили серед мурів.

Тюрма Барчево

Одного дня зігнали досить велику групу в'язнів до одної немалої келії. Застав я там Методія Солому з Угринова, Степана Федейка теж з Угринова, Янцишина з Кальникова, Степана Кліша, Михайла Величка з Цитулі та Євгена Огородника з Вербіжа. Не могли ми наговоритися, але не тривало це довго, бо прийшла особиста ревізія (вилучили в мене золотий хрестик, перехований через всі інші між пальцями), потім під'їхали авта, а далі – виїзд. Усі додумувалися, що до Барчева, місцевости, положеної 17 кілометрів від Ольштина. Містилася в ній велика в'язниця. Вона знаходилася на самому краю цього містечка, а якомусь мандрівникові могла видатися радше замком хрестоносців, ніж просто собі в'язницею. Замість хрестів, проте, на мурах були вежички з рефлексорами, а навколо мурів пливла старим ровом багнista річка. Улітку неслися над цим багном мільярди комарів. Дошкуляли вони всім мешканцям містечка, але найбільше в'язням замку.

Ми не були найвнимальніми туристами й коли машини зупинилися перед залізною брамою, знали, що то не замок чи монастир, а страшне місце смутку й безнадії, людських терпінь та знущання з усього людського. Було це місце певної мученицької смерті сотень і тисяч людей. Політичні в'язні, противники комунізму, переслідувалися найжорстокіше, натомість нормальні кримінальні злочинці мали свободу (очевидно, у межах замку), щоб знущатися над політичними. Це все знали ми з оповідань, а покищо

Кирило Кухарчук (справа), батько автора спомину, з братом Іваном на руїнах власної хати після акції «Вісла» у Ульгівку

замок-тюрма ще стояла загадкою. Як брама відчинилася й автотрушили, побачили ми за мурами багато місця, стояв костел, будинки охорони й обслуги в'язниці.

Переїхали ми якийсь міст і назустріч вийшло начальство в'язниці, навіть сам начальник Ясевич зі своїм камратом Гавіном. Дехто на розказ, а дехто при допомозі Грицюкових копняків стали очима до стіни. Начальство у кожного окремо провіряло документи, причому Гавін кожного або висміяв, або штовхнув. Видно було по ньому: людина мала, покручена, злослива, з якою ще не раз будемо мати прикрі справи. Підійшовши до мене, Ясевич запитався за національність. Я назвав себе українцем. Шеф тюрми сквітував це так: „Nareszcie spotykam parszwca, który mówi prawdę”. Інші в'язні, почувши мої слова, також признавалися, хоч не всі. На кінці ряду стояв Федейко Степан. Ніяк не хотів признатися, називав себе католиком. „Władza” довший час різними способами старалася видобути від нього правду, однак дарма. На цьому все закінчилося й повели нас в друге крило будинку.

Привітав нас темний коридор, мляво попрямував до нас клявіш. На коридорі знову поставили нас лавою й розділили за національностями. Потім відкрилися келії. У моїй опинилося п'ятьох в'язнів: я, Солома, Огородник, Кліш і, здається, Янцишин. Келія була затухлою темною дірою. Закриваючи нас, Гавін сказав: „*Zgnijesie tu, ukraińskie bandzioły*”. То могла бути правда, принаймні так показував цілком зігнилий сінник на підлозі та смердючий кіbelь. Здавалося, коридор і келія – це біблійне пекло, звідки вже нам не буде ніколи виходу. Не стало лише вогню, але мали ми згинути без нього, від пекучого холоду й вологости. Не ганялися за нами рогаті чорти, а «люди» в тюремних мундирах. Ось парад тих чортів. Першим виявився по якомусь часі Тичинський Казимир, по ньому Гавін, а потім Ясевич. То було чортове начальство, воно управляло масою менших чортів. Сержант Коник, комендант бльоку, Север, Козак, якийсь незапам'ятаний на прізвище капітан, що сам видумував різні тортури (повісився через нього в карцуз Загурський і якийсь українець). Однак траплялися між тими чортами й незлі люди, як от господарчий Банась, сержант Слонь, а в 1955 році начальник тюрми не дозволяв знущатися над в'язнями. Однак ці останні – це рідкість.

Перший день не був в цьому пеклі іншим, ніж на це заслуговує пекло. По обіді в бляшаних консервах, Ясевич викликав нас перед костел, а потім став викликати до костела, бо там містився магазин. Зараз потім попросив туди свою боївку – то була група злодіїв та бувших убовців. Вони розставилися так: кількох пішло до середини, а кількох стало на дверях. За Ясевичем і тими з середини за хвилину розляглися страшні крики битих немилосерно в'язнів.

Наступного дня прийшов до нас згаданий уже Север з начальства в'язниці. У кожного питався за що сидить, а як почув про УПА, то відразу казав: „*Ja bym powiesił*”. Потім прийшов підофіцер і вчив про поведінку в в'язниці, кажучи, що це не в'язниця, а карантинна. На кінці побачили ми в'язничного лікаря.

По якомусь часі в'язні перезнайомилися між собою, пізнали, де хто «живе». Перед нами вже прийшов сюди транспорт з українцями. Ярослав Бурячук з Угринова розповів, як люто катували їх

зараз по привозі на коридорі, голих клали на підлогу, били, лили водою, ходили по них чобітъми. Напроти нас сиділи три жінки. Одна з них навіть тут старалася романсувати з в'язнями, часом успішно, бо помагала їй дижурна Таня – ординарна й брудна паскуда.

Якось ще на початку Ясевич з Гавіном стали викликати в'язнів до дижурки й там бити їх киями. Мав і я піти, але котрийсь в'язень попередив і я був готовий. Ясевич звернувся до мене по-українсько-му, у котрому лісі я був, чи пригадую собі, як ми спали під одною сосною, а потім стріляли до війська. Я відперся від таких дурниць, але зараз прискачив Гавін і хотів мене копнути. Я відскочив, а його черевик гепнув у стіл. Тим часом Ясевич устиг вдарити мене кулаком у голову, схилився за києм, але я це використав і вибіг на коридор. Відділовий відчинив келію й впустив мене. То був добрий молодий хлопець Іглиця. На цьому все скінчилося. Зате одного разу міцно побила пара Ясевич-Гавін Павла Цьону, він здener-увувався й вхопив за стілець – «герої» втекли на коридор. Прийшли з іншими, ослабленого в'язницею Цьону скатували. Вони били всіх, українців і поляків, без різниці. Не били тільки злодіїв. А виявилося, що це справді кварантанна, по 14 днях вона скінчилася. Нас викупали й перевели в інший бльок.

Пізнав я українських в'язнів. З Ярославщини був Лютій, з Терношина Свобода Йосип, який ще в Любліні пережив страшні тортури: був українцем. Непроста була в нього доля. Він приїхав до родини з Канади, де працював у копальні. Приїхав у недобрий час, польські сусіди донесли до УБ й Свободу арештували. Що за іронія долі!

Ми були упівцями. Тому приходили подивитися на нас, як на звірів. А тим часом ми придивлялися до нової в'язниці. Відділяли нас від світу двері келії та дві залізні ґратовані брами. З великого голю у три сторони йшли три довгі коридори, всюди дижурки й сторожі. З коридорів видно три поверхі вгору, на кожному поверсі десятки келій. Наша келія мала число 11, Ясевич, очевидно, повідомив нас, що зігнімо в ній усі, тобто я, Методій Солома, Євген Огородник, Степан Кліш, Михайло Величко і Янцишин. Один коц на трьох в'язнів, кілька малих сінників. Друзі посмутні-

ли, став я, маючи найбільший досвід із тюрем, якось їх розвеселяти, нарешті стали ми всі зі своєї лихої долі просто жартувати. Вечеря, потім зміна сторожі й ніч, перша ніч важкої тюрми.

Уранці вставай, іди на апель, спрятування келії, сніданок (брудна кава й 40 грамів хліба). Потім не маєш що з собою зробити, а по якомусь часі це стає великим тягарем. Отже, розмови, нарешті донесхочу. Потім відчиняються двері й «просять» тебе на прохід, нарешті й на обід. З проходу лишаються перші нові українські прізвища: Кархут Іван з Ярославщини, Вальницький Михайло та Вальницький Іван, Новак Микола (лемко), Кузьм'як Микола, Бурячук Ярослав з Угринова.

Попливли сірі дні. Лише дикі вигадки в'язничного начальства і сторожів вносили щось нове. Наприклад, хотіли зробити інших і мене капусями. Викликали поодинці до сутерини, розпитували про життя келії, в'язниці, а потім робили свою гарну пропозицію. Мені спец сказав, що коли буду з ними співпрацювати, то раніше вийду на волю, дістану більше їжі й взагалі буде мені краще жити в тюрмі. Я нібіто думав-думав, щоб дати спецеві надію, а потім сказав, що ця робота не для мене. Спец Тичинський розіглився, кілька разів ударив мене по лиці. Він потім і помстився за це: послав амністійній комісії несправедливу оцінку щодо мене, що не дало мені змоги швидше вийти з в'язниці. Поміж українцями звербувати капусів не вдалося, зате були капусі між польськими в'язнями. Міг я переконатися, бо за різні «проповіні» часто переганяли мене по різних келіях.

Ясевич з камратами мали для нас низку «розваг». Наприклад, переміщували все й різали в отриманих з дому пачках (польським в'язням віддавали все, як було), перевертали всі предмети в келіях, переміщували харч з нечистотою, казали входити під прича й гавкати, поливали їх водою тощо. Це все становило велику огиду. Одного разу я не виконав його розказу падати й вставати, бо він лежачих відразу копав. Він прискочив, кілька разів ударив, але, побачивши мій опір, перебіг до інших в'язнів, між іншим всадив під стіл силою Методія Солому й ще там його копав. Іншу катівню він вигадав у лазні – купались ми завжди в холодній воді, потім мерзли, стоячи в дволаві, а Ясевич переходив і бив, кого захотів.

Панахида за впалими вояками УПА на знищенному цвинтарі в Ульгівку, служить о. Дмитро Гарасим, 22 червня 1992 року; УА

Одного разу Ясевич запровадив поляків під келії, а українців лишив на коридорі. Казав полякам бігати, падати й вставати. По якомусь часі вони перестали виконувати його накази. Тоді Ясевич взяв Михайла Дудка – «Крука» й казав йому по-українському командувати польськими в'язнями. «Крук» це зробив, але далі ніхто й не рушився. Аж раптом почався сміх. Ясевич збаранів. А то через роздерті штани «Крука» щось стояло на струнко... перед Ясевичем. Я зараз устав, за мною інші в'язні, а тим часом сміялися вже й в'язнична сторожа, тож Ясевич, кілька разів мене вдаривши, дав спокій. Потім, іншого разу, він ще розтяв мені книжкою губу, але і так не переміг. Нарешті дав мені й нашій келії спокій.

По якомусь часі перевели мене до келії № 27. Там сиділо 13 в'язнів, між іншим Ольха Михайло, Золя Іван, Грицько Дмитро, Ребізант Степан, Кліш, Лесняк Степан, Кухта. Як ми лягали спати, то долівка так тісно застелялася людськими тілами, що ніде ступити. Усі разом мусіли змінювати позиції тіла, а всі мали одну позицію. Тут появилися часописи, шахи, доміно, зроблене з хліба. Зате на 13 чо-

ловік один кібель – це замало, щоразу били ми в двері, щоб його змінити. Узагалі гігіна фатальна, образлива для людської гідності.

Під цю пору приїхав транспорт з самими упівцями. Цілий четвертий відділ запакували нашими в'язнями. Ясевич двоївся й троївся, щоб їх життя зробити неможливим, не забував і про нашу келію, але вже не бив. Мав інших, свіжих.

Минув 1948 і 1949 роки, їхні дні подібні один до одного. Звідав я кілька келій, розмовляв з багатьма людьми, яких навіть не спам'ятаєш. Начальником став Север, життя трохи покращало. У 1950 році, хоч додали 2 порції хліба з 20 грамів, то перестали давати часописи й книжки, заборонили передач з домів, натомість прийшов дозвіл отримувати гроші, за які можна було щось купити. Так тривало аж до 1951 року. У 1950 році докинули до нас багато українців, між іншим Володимира Сухого, Євгена Вербового, Гельмута Кравзе, що хоч німець, то служив в УПА за лікаря, Івана Курду пля, Шиманського Михайла, Івана Білого, Павла Цьону, Кокоцького, Івана Піха, Михайла Піха, Зінкевича, Кvasневського Михайла з батьком, Чабана, Коваля, Кміця та багато-багато інших.

Цього ж 50-го року організували працю. Могли її почати покищо в'язні з малими вироками, відповідними статтями. Трохи полегшало, хоч в'язні заразом доносили про страшні катівні в Любліні, Krakові, Штумі. Usюди там найгірша доля чекала наших. Як таке могло діятися в людській державі, узагалі на землі?

Напочатку 1951 року на місце Севера прийшов новий, в чині капітана. Незабаром в'язні назвали його Кривавим Нероном. Його начальство тривало кругло один рік. Відразу почався чортівський терор. За все карав страшно й жорстоко. Кожного дня й ночі в'язниця наповнялася криком катованих в'язнів. Відійшов Ясевич, на його місце з'явився людяний плутонівський, зате до голосу дійшов сержант Коник, садист несподіваний і дебільний, сміявся і бив людей, які за те назвали його варіятом, катом і огиром. Деякі сторожі також скористалися добрим прикладом Нерона – взялися й собі бити в'язнів. Отримували за це аванси. Почали йти навзводи в садизмі. Якраз тоді прибули знову нові українські в'язні, між ними запам'ятив я Семена Непшія, Нікеруя Михайла, Цалковського Василя та Івана, «Міська» з Угнова,

Михайла Дубера, Федака, Сопрана Івана, Новосада Гриця, Томасевича Степана, Ключковського Романа, Васильця, Яворського, о. Марківа. Українців усього було тоді щось 650 чоловік.

Терор збільшився після того, як в'язні зі слюсарських верстатів зробили підкоп з верстата попід фундаментами будинку й попід... муром в'язниці. Таким самим тунелем, але зі столярні пробувало втекти 5 поляків. Щоб виявити всі обставини обох спроб Нерон бив, кув у кайдани, тримав у карцері сотні в'язнів. Затримано проходи, розмови велися пошепки. Одного разу пройшла тюрмою величезна ревізія. Відразу в усіх келіях. Висипували все, трусили, різали. Нічого не знайшли, хоч приїхали з цієї нагоди пани навіть з Варшави.

Мене якось то перекинули до келії з трьома поляками. Між ними був донощик Шатковський. Один в'язень колись підслухав його розмову зі спецом. Доніс іншим в'язням. Шатковського страх збили й хотіли задушити. Він нарешті до усього призвався, між іншим, до того, що мав конечно втягнути й мене до співпраці в підготовувану собою «втечі» з в'язниці. Як це не вдалося, мене перенесли на іншу келію.

Терор Нерона тривав. Самогубством покінчив у карцері в'язень з Білосточчини Загурський, у карцері названому «гробом фараона» по-геройському тримався один молодий поляк, звався Вейнер. Його сильний організм переміг холодну смерть у карцері. І от, коли нам здавалося, що кінця Неронові не буде, прийшла вістка про його відхід. В'язні справді віддихнули. На місце Нерона прийшов старший капітан, називали ми його Грубий Дзядик. Терор відразу притих, навіть зник. Кантинна стала кантиновою, стали приїжджати різні комісії й контролі. Дзядик «панував» аж до 1954

Ульгівок, липень 1997 р. На знищенному цвинтарі важко знайти могили 42 упалих у боях ульгівчан...

року, завжди усміхався та жартував, але легко вмів за щонебудь покарати. За його часів вславився клявіш Грдика, пишучи всякі дурниці на в'язнів, а Дзядик тоді карав, бо не любив провіряти його доносів. Зате могли працювати в'язні навіть з великими вироками; верстати заповнилися. Я тим часом, по голодівці, попав на одиночку й сидів у ній аж до 1954 року. Прийшла смерть Сталіна, а по ній книжки, часописи, покращав харч. Мене перевели з одиночки на келію підозрілих типів, але заразом став я на працю в пральні. У в'язниці праця – це приємність. Мав я у пральні багато сонця, повітря, свободи. Мені просто пощастило, бо стан здоров'я був катастрофічний. Тепер події пішли одна за одною. Настала амністія, але мене не взяла. То був ще 1953 рік. Виявилося, що мав я „zasmartowane rapięgu” (а чому? уже згадував).

І от 1955 рік. У березні отримую вістку, що прокуратура звернулася до начальника тюрми про мою опінію. Начальник написав добру опінію. Тож уже 18 березня прийшов до пральні сержант і приніс мій папір з прокуратурою. Вона зверталася за моє швидше звільнення до військового суду. Я аж усміхнувся до себе. Це була мила новина. Очевидно, суд міг ще зробити по-різному, але вже по кількох хвилинах сержант наказав піти до келії, потім поголитися. В'язні «вичули» справу, уже стали прощатися, хоч я ще не був такий певний своєї щасливої долі. Однак прийшов наказ віддавати свої речі до магазину. Це вже було щось! Віддав свої речі й переодягнувся у цивільне. У адміністрації полагодив усі справи. І брама в'язниці відчинилася переді мною, о, як широко! Разом зі мною виходили Володимир Сухий, Іван Піх і поляк Левандовський. Пішли ми на міліцію по тимчасові документи. Пізно вночі сів я на поїзд і поїхав до Кентшина.

Отак настав кінець моєї розповіді. Коротко й скupo писав її, хоч доля писала її широко й не жаліла кривди, біди. Не раз навіть нині задумуюся над пережитими днями й не хотів би, щоб хоч щось з них повторилося. Хочеться, щоб усім людям світило одне сонце, щоб люди були для себе людьми. Діждав я багато добра для себе й моєї Батьківщини, проте люди на світі й далі не хочуть жити в приязні та взаємній пошані. Дай Боже, щоб по-людському жили хоч їхні діти.

Іван Оліяр – «Кум»

Автор спомину в мундирі вояка УПА;
світлина з початку 1947 року

Розповідь про минулі дні хочу почати від короткого опису свого рідного села Сівчини. Лежало воно над сяновою притокою Ступницею, над якою перекинуті були два мости. Завдяки річці працював також водяний млин. Сівчина сусідувала зі сходу з Новим Селом та містечком Бірчею, на півдні лежала Ясеніця Сівчинська, на півночі Березка, натомість від заходу малими за сусідів польське село Гуту Березку. Через село йшла повітова дорога з Бірчі до Дубецька. Нашим повітовим містом був до 1 вересня 1939 року Добромиль, а воєвідським – Львів. А Бірча служила нам

за найближчий адміністративний осередок, виконувала також роль деканального міста для навколоїшніх греко-католицьких парафій.

У 1939 році в Сівчині проживало 1095 мешканців, між ними перевага на боці українців (949 чоловік), відтак йшли поляки (123) та жиди (23), тобто було в нас так само, як більш-менш по інших селах. Люди жили з собою без ворожнечі, мирно. Село мало свої установи. Найвиднішою була церква Входу в Храм Пресвятої Богородиці. Відправляв священик з Березки; останнім священиком був о. Олексій Білик¹, митрат, добрий патріот, про якого сина

¹ Олексій Білик народився 1892 року, висвячений 1918 року, у 1925–1926 роках на парафії в Черниляві Яворівського деканату.

Отець Олексій Білик з жінкою Марією (справа) та сином Михайлом (в шапці); Березка, 1930 рік

з Бірчі. Цього дня впали отець був зарубаний дзвонар та ще 170 інших осіб. Свідчила про це мешканка Березки Ярослава Сенечко-Ференц, яка виїхала потім до Торонта. За її словами, вимордованих похоронили на місцевому цвинтарі, причому 50 осіб – у спільній могилі. Свого часу покійна пані Ференц зібрала трохи грошей та й послала своєму братові до Березки, а він поставив пам'ятник на могилі отця Білика та його дружини. Крім цього, мало залишилося слідів по старій Березці. Церква стояла ще яких два роки по нападі, але потім пастухи з Гути Березки чомусь розпалили вогонь у дзвіниці. Вона запалилася, потім загорілася також церква².

Марія та Олексій Білики мали сина Михайла, народженого 1916 року. Ходив до школи в Березці, закінчив гімназію в Перемишлі, а відтак вчителював у Котові – аж до приходу більшовиків. Ще перед війною вступив у ряди ОУН, став районовим провідником у III районі надрайону «Холодний Яр». У 1945 році зловило його в Котові разом з Іваном Гичманом та Володимиром Гадиняком

Михайла ще скажу згодом кілька слів. При церкві існував церковний хор під диригентурою Януша. Біля церкви стояла дерев'яна дзвіниця з трьома дзвонами, цвинтар. Сівчинська церква збереглася довго, аж до квітня 1963 року, коли то перекинчик Степан Садовий (тоді вже Садовський) поміг її розібрати та перевезти до Дубецька.

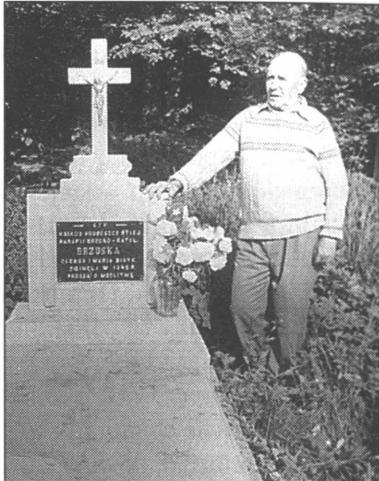
Наш останній парох, отець-митрат Олексій Білик мав до обслуги два села: Березку та Сівчину, працював у нас від 1926 року аж до трагічного 5 квітня 1945 року та нападу на Березку цивільної банди поляків з Гути Березки та міліції

² Дерев'яна церква у Березці була вибудована 1792 року, відновлена в 1930 році.

ВП й передало в Бірчі більшовикам. Уся трійка помандрувала в Сибір. Що сталося далі з провідником «Рисем»³ – не відомо, так само й Гичманом. У Тернопільщину вернувся по п'яти роках сам Володимир Гадняк. Варто ще додати трохи про Гичмана. Походив з Котова, народжений 1912 року. Закінчив 5 класів школи, працював на господарстві, був членом «Простіти» й кооперативи. Член ОУН ще з-перед війни, дуже активний, у 1944 році був на старшинському вишколі під командою «Громенка»⁴, де я з ним познайомився.

А от далі щодо Сівчини. Крім церкви й школи, діяла в нас також читальня «Простіти» в великому дерев'яному будинку, критому гонтою. Містилася в ньому велика заля та три кімнати, де зустрічалися на наради члени як «Простіти» чи «Лугу»⁵, так і підпільні з ОУН. До читальні сходилися люди по виході зі Служби Божої, увечорі відвідувалися сходини різних гуртків та проби. Діяльністю «Простіти» керували Михайло Іванечко та Іван Гутман. До Кооперативного Комітету входили Іван Костянтин та Іван Галантій, дорадником був отець Білик. Продавала Юстина Паранчак.

У селі була також жидівська корчма, мала тютюнова крамниця,

Нагробник о. Олексія й Марії Біликів у Сівчині, убитих польською МО з Бірчі й цивілями з Гути Березки 5 квітня 1945 року. Нагробник вибудовано в 80-х роках заходами колишніх парафіян; побіч стойть виконавець – пан Сенечко

³ «Рись» – Михайло Білик – син пароха Березки Олексія Білика. Під час окупації учителював у Котові. Арештований більшовиками влітку 1944 року, пропав безвісти.

⁴ Михайло Дуда – «Громенко» – командир сотні куреня «Коника» – «Байди» на терені 26 Тактичного Відтинку УПА «Лемко».

⁵ «Луг» – назва спортивно-гімнастичного товариства, заснованого в Галичині в 1925 році Українською Радикальною Партією на місці зліквідованих польською владою в 1924 р. товариства «Січ».

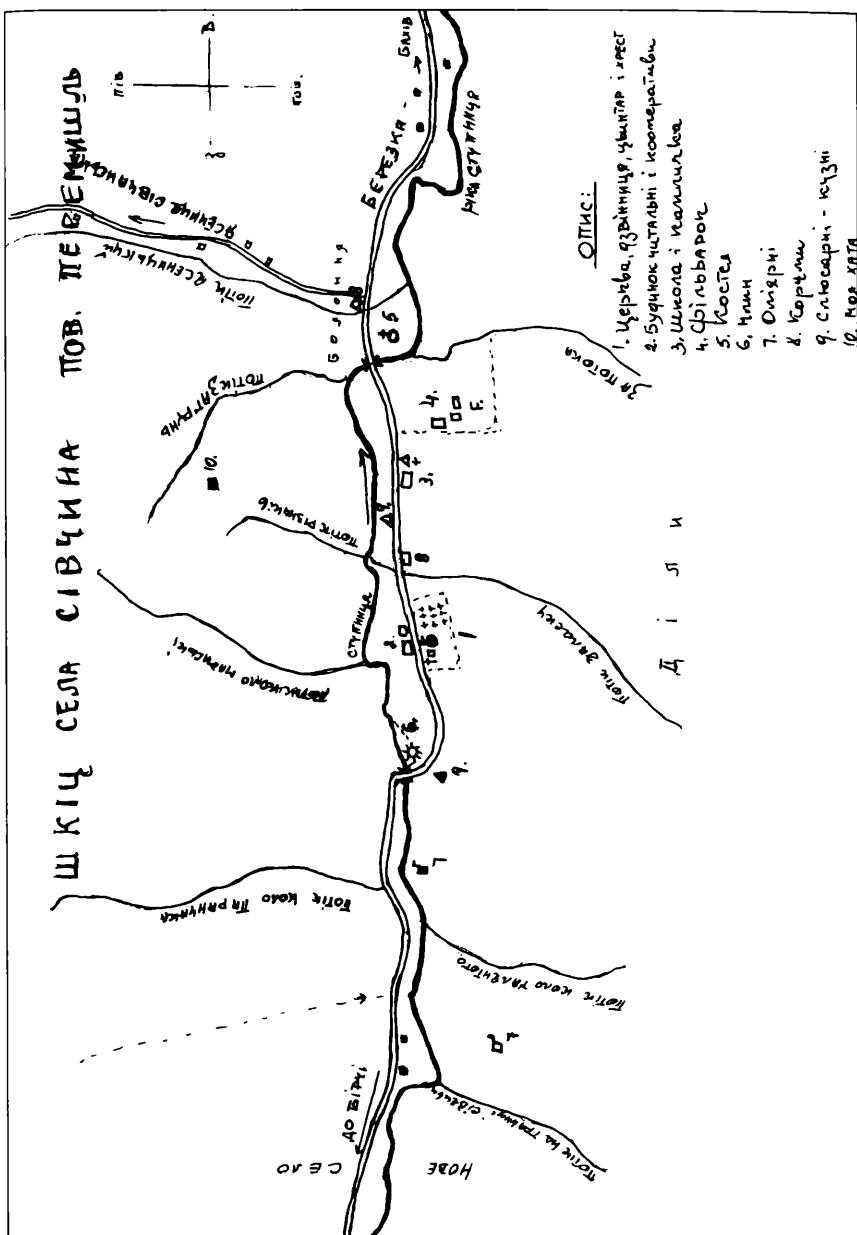
польський костел, до якого що два тижні приїжджав ксьондз з Бірчі. До польської парафії в Сівчині належали поляки з Ясениці Сівчинської, Гути Березки та й нашого села – усього 2244 чоловік. До поляків належав також сівчинський фільварок. Його власницею була пані Тарнавська, що сама жила в Перемишлі, а до Сівчини приїжджала раз на місяць виплачувати робітникам. Фільварок провадив карбівник-перекинчик Степан Садовий. Дідичка Тарнавська мала також великі ліси, якими опікувався лісничий з Ясениці – Пенчарський. Працювали в нас три оліярні, били вони олію з конопель, льону та соняшника. Слюсарство велося у двох кузнях.

Село було свідоме, патріотичне. Уже перед війною існувала в ньому клітина ОУН, очолювана Михайлом Іванечком – «Черником», дозрілим господарем (1912 року нар.). Його доля склалася так. Як прийшли до нас більшовики, «Черник» скривався, проте вони його таки арештували. Засудивши на 15 років, послали в Сибір, звідки вернувся спаралізованим інвалідом до своєї родини, що була переселена в Тернопільщину, де він і помер у 1965 році. «Черник» добре вів оунівську клітину, у 1938 році, як вибухла війна на Закарпатській Україні, наша клітина допомагала січовикам⁶.

ОУН не оминула й мене, хлопця, що змалку цікавився українською історією та літературою, бачив кавалок світу (був я трохи у Франції). Вернувшись з Франції в січні 1939 року, зустрівся з другом «Черником», який багато розмовляв зі мною на політичні теми, позичав різну літературу. Я читав її з захопленням і так само складав роблені мені «Черником» екзамени з прочитаного. Нарешті дав мені брошурку з Декалогом українського націоналіста. Як я вивчив його напам'ять, «Черник» сконтактував мене з провідником «Юрком». Цей провідник заново провірив мої знання з прочитаної літератури, Декалогу, а потім прийняв присягу. Отак став я членом ОУН. Як стало відомо, що спалахне польсько-німецька війна, мені стало відомо, що воювати за Польщу не піду. Хотів утікати в ліс. На щастя (та й цікаво, чи на щастя) німці

---

⁶ Бої за Карпатську Україну почалися в березні 1939 року після проголошення її самостійності. Тоді то збройні сили цієї держави офіційно звалися Карпатською Січчю, а її вояки – січовиками.

розгромили зненавиджену Польшу за 22 дні⁷. Польське військо втікало, залишаючи багато зброї. Її наші організаційні хлопці збирали й ховали. Я сам заховав у лісі одну скриньку крісів. Як прийшли німці, наша організація створила українську поліцію з синьо-жовтими опасками на рукавах. Став я її членом на вісім днів: так довго дали їй німці існувати. На дев'ятій день прийшли з-за Сяну більшовики⁸. Я залишився при поліції, але 10 листопада комендант міліції, жид Віннер Нюнько наказав мені йти до Бірчі та й скласти присягу на вірну службу Сіверському Союзові. Я не хотів продавати своїх людей і бути більшовицьким вислужником – відмовився, маючи на думці й втікати за кордон.

Минуло кілька днів. Уночі проти 11 грудня прибіг до мене мій друг Осип Бурдяк і сказав про заплянований більшовиками арешт цілої сівчинської клітини ОУН: Луки Оліяра – «Діда»⁹, Євстахія Оліяра – «Карого»¹⁰, Петра Сіварі, Євстахія Опалюха, мене та ще двох інших членів, що їх прізвищ уже не пам'ятаю. Устиг я ще всіх друзів повідомити про небезпеку, але сам не втік. НКВД арештувало мене за переховування зброї. Завели мене до сільради, що її головою був Гершко Віннер, якого під час польсько-німецької війни переховував я у своїй хаті. Тепер нагадав йому про це, а він якось вмовив енкаведистів мене випустити.

---

⁷ Останнім боєм польсько-німецької війни вважається битва під Коцком 5 жовтня 1939 року, проте польська армія як боєздатна цілість перестала існувати, по суті, ще в половині вересня.

⁸ Відповідно до укладеного 23 серпня 1939 року договору Ріббентроп–Молотов, Сіверський Союз 17 вересня почав війну з Польщею. Кордон між державами-переможницями пролягав, м. ін. на лінії Сяну.

⁹ Лука Оліяр – «Дідо» – мешканець Сівчини, передвоєнний член ОУН. Згодом разом з синами Євстахієм та Франком пішов до УПА. У 1947 році разом з сотнею «Бурлаки» рейдував на Захід, проте разом з молодшим сином попався в руки чехам. Переданий полякам, отримав 9 років в'язниці (з огляду на вік), а син «Левчука» – засуджений до втрати, вирок виконано в Ряшеві [прим. на основі даних автора спогаду].

¹⁰ Євстахій Оліяр – «Карий» – син Луки Оліяра, нар. 1924 року в Сівчині. За німецької окупації надрайоновий провідник юнацтва ОУН, член бойкви «Карла», коротко був провідником III району в 1944 році. Згинув 15 березня 1947 року в Ляхавському лісі як розвідник III району надрайону «Холодний Яр» [прим. на основі даних автора].

Зібравшись з речами, поїхав я ровером до Бахова, де зустрів тамтешніх друзів. Однодумно вирішили ми втікати за Сян.

Річкою плив сильний стріж*, проте ми щасливо о п'ятій годині ранку на місці, що звалося «Під Біндюгом» перейшли кордон. Відтак зайдли до містечка Бабич, де відпочивали два дні в хаті знайомих Юрка Петльованого та Володимира Купчака з Бахова. Пізніше я поїхав до Перемишля шукати праці. Довідався там про так само щасливий перехід сівчинської групи, яка 17 листопада переїхала з Перемишля до табору в Коросні. Пішов я до Комітету під церквою на Засянні, де сходилися всі втікачі, пообідав і зареєструвався до табору в Krakovі. Треба було чотири дні чекати до від'їзду, а в Перемишлі був голод. Вставали ми о другій годині вночі, щоб о шостій ранку отримати півбуханця хліба. У краківському таборі на Лоританській і Яблонівській вулицях не було краще. Там перебували ми чотири тижні, бракувало харчів, не було де випрати білизни. Юрко Петльований не міг стерпіти голоду й вернувся на совітську сторону Перемишля, потім до Львова примусили його втекти вже енкаведисти. Я з Купчаком ще трохи побідував, але потім записався до Німеччини на роботу.

До Бремену прибули разом з 26-особовою групою політичних емігрантів. Став я працювати при вагонах як спинач (ранжер). По двох тижнях мене небезпечно стиснули два вагони, а перед смертю врятував грубий сніг, що не дозволив їм з'їхатися зовсім докупи. Забрали мене непритомного до лікарні, де по кількох тижнях лікар сказав, що ще стану вояком, бо вертається мені здоров'я й сила. Однак цілком видужав я щойно в червні 1940 року. Знову став на роботу, правда, іншу, а весною 1943 року почав старатися за виїзд з Німеччини. Мій знайомий в арбайтцамті**, Менчинський, колишній представник УНР у Німеччині, порадив, як це зробити, тож я з полегшенням їхав у рідний край, сподіваючись, що там не буде прикрих сварок та розходжень між бандерівцями та мельниківцями. Їхав на відпустку, з якої мав уже не вернутися, зрештою, не дозволяла вже на це й організація.

---

* Стріж (діял.) – пливучий лед.

** Арбайтцамт (нім. *Arbeitsamt*) – бюро праці.

Пелагія Оліяр, мати автора спомину, з дітьми: Анною та Іваном. У 1944–1946 роках була зв'язковою між Сівчиною та Ісканією, де жив о. Михайло Гук; світлина з 1935 року

ти мене Гестапо. Що ж було робити? Вирвав йому з рук свої папери й втік, чуючи, як директор кричить, що як не сьогодні, то завтра таки мене спіймають. А вранці наступного дня був я на святі у своєї родини.

По Різдві на ніяку роботу не йшов – почався військовий вишкіл в Котові, у хаті члена ОУН Глушака. Очевидно, зорганізувала його ОУН. Зброєзнавство викладав Іван Гарабач – «Старий»¹¹, комендант української поліції в Бірчі. Польову службу викладав «Мак», ознайомлював нас також з топографічними мапами. Під цю пору

Почав працювати в молочарні, а коли Німеччина стала писати, щоб вертався на роботу, відповів, що молочарня також працює для німецького уряду. З молочарні я звільнився й пішов до школи в Бірчі. По трьох тижнях науки прийшов наступний лист з Німеччини, однак завдяки допомозі директора Іваненка вдалося послати їм добру відповідь. Скінчивши тримісячний курс, знайшовся в Перемишлі з інженером Іваном Гордієнком, начальником залізничної станції в Бикові. Знав його ще з Бремена, тож Гордієнко почав лагодити мені працю на станції в Журавиці. Однак директор арбайтцамту на сам Свят-Вечір 1943 року сказав мені, що я втікач з Німеччини, а тому мусить відда-

¹¹ Іван Гарабач – «Старий», «Пастернак», «Плугатар», «2-2», «18» – спершу провідник III району ОУН в надрайоні «Холодний Яр», згодом провідник СБ I округи ОУН Закерзонського Краю. За даними автора спогаду, «Старий» став провідником III району після загибелі «Потапа». Після акції «Вісла» перейшов на Україну.

Сівчинська церква, знищена 1963 року; світлина з повоєнного часу

був він працівником волости в Бірчі. Вишкіл тривав від Різдва до весни. Відтак проходив наступний вишкіл – станичних, ведений провідником «Юрком» в Липі. Бralo в ньому участь 12 хлопців. Закінчивши цей вишкіл, вернувшись я до Сівчини, де до 20 червня виконував обов'язки станичного під псевдонімом «Качур».

З'явився районовий провідник «Черник» з наказом перейти на підстаршинський вишкіл до Розток. Ішов я разом з цілим роем з нашого району, який був найкраще озброєний. У Розточах відбувався, як виявилося, також санітарний вишкіл, але санітарки мали для себе горище одної хати, а ми під проводом загадуваного вже Івана Гичмана, передвоєнного старшини польської армії, займалися військовими справами внизу. Наші виклади відбувалися вночі.

Після тижня зайшли ми до Тростянця. Там у одній стодолі зібралася нас ціла чета. Наступного дня вранці побачив я під час збирки командира «Громенка», який очолив наступну частину підстаршинського вишколу, маючи для себе вже кілька десят чоловік. Вишкіл почався під кінець червня 1944 року.

Під цю пору в околицю Сенькової та Юркової наблизилися більшовицькі партизани, що звалися «червона мітла». Ми були в Тростянецькому лісі, тривав вишкіл. Як розвідка донесла, що більшовики півтора кілометра від нас, ми змушені були перейти вдень потоком до одної стодоли й пересидіти в ній до вечора, чекаючи аж стемніє, щоб без загрози минути три сили, які там були, крім нас: з одного боку більшовицькі партизани, з другого німці, а з третього українська поліція, яка мала завдання іти проти більшовиків, але трохи стримувалася, не знаючи, чи десь там нема наших частин. Нарешті розвідка донесла, що дорога вільна. Командир «Громенко» зарядив усе замаскувати та позагортати шматами, аби ніщо не брязкало й не блистіло. Вимарширували ми на Горішню Ліщаву. Перебули там цілий наступний день. Увечорі збірка, командир наказав повну бойову готовність. Усе стрілецтво чекало на наказ. Десь о 10-ій годині вечора він прийшов: вимарширувати в напрямі Кузьмини. Мала відбутися засідка на німців.

Підготували ми її на кузьминському Долі. То було велике поле, засіяне якраз житом. Німці переїжджали автами. Одно ми спинили, забрали в кількох жовнірів зброю, уніформи та черевики, а їх самих пустили до Бірчі. Потім відділ відійшов до Кузьминського лісу, де ми знову засіли проти німців на шосі Бірча–Сянік. Розвідка донесла за якийсь час про двох німців на роверах. До них вибіг сам командир «Громенко» з двома стрільцями та крикнув піднести руки вгору. Забрали ми в них ровери в лісі, але німці раділи, що попали в руки українським, а не більшовицьким партизанам. Дозорці* якраз потім донесли про наступних двох німців. За хвилину мали ми вже чотирьох німців. Нараз дозорці сповістили про цілу колону німецького війська. Воно сіло якраз проти нас, але ми не зважувалися на якінебудь кроки: їх було вдесятеро більше. Постоявши півгодини, німці рушили далі, а ми чекали. Наблизилася підвoda з вояками. «Громенко» знову вискочив, але тим разом два німці стали втікати, а лише два піддалися. Виявилося, що вони теж українці, служили на станції нашої поліції в Тиряві Сільній.

---

* Дозорець, зорець – у забезпеченні й розвідці УПА розвідник, що діяв у найближчій відстані від відділу, ведучи насамперед зорову обserвацію терену.

Зараз вернулися їхні друзі. Поліції дали нам кілька пістолів, гранати, трохи амуніції та й поїхали до Тиряви Волоської. За ними випустили й німців. З Кузьминського лісу подалися до Брижавського, де далі вели вишкіл.

До нашого табору 23 липня 1944 року прийшли пополудні провідники ОУН і довго розмовляли з нашими командирами. Повечеряли ми на Брижавському присілку, а потім командир «Громенко» сказав: сьогодні підемо на Бірчу. О 11-ій годині вночі рушили ми до Маляви, де був збірний пункт. Ждали на нас 24 вози, якими поїхали до Бірчі й були в ній о годині пів на першу вночі. Уже перед нашим приїздом повітова бойківка СБ скінчила роботу. Усі бойківки були в мундирах Гестапо й говорили між собою по-німецькому, щоб поляки не зорієнтувалися, хто чинить напад. Отже, хлопці «Оленя»¹² уже поставили застави на всіх дорогах, поперетинали телефонні дроти. Акція почалася о 1-й годині ночі. Розвідка донесла, що більшовики приїхали до Перемишля, а завтра будуть у Бірчі. Нам потрібні були продукти Маслосоюзу. Без перешкод забрали ми з молочарні 600 кілограмів масла, 300 кілограмів сира, з гуртівні майже весь крам. Крім цього, з аптеки забрали ми всі ліки й доктора Козія, члена ОУН, якому прихід більшовиків ніс смертельну небезпеку. Міцно поміг нам в усьому колишній вже під цю пору директор бірчанського Маслосоюзу Василь Гарабач¹³, який зараз потім відійшов у підпілля. Уся акція відбувалася в порозумінні з нашою поліцією. Її районним комендантом був член ОУН Іван Гарабач – «Пастернак» (якраз тоді бірчанська поліція переходила до УПА).

Закінчили ми все десь о 7-ій ранку. Стягнувши застави, подалися на Стару Бірчу й Маляву, відтак Липову та нарешті до Жогатин-

---

¹² «Олень» – Іван Музика – уродженець Котова, під час війни бойовий летун німецьких повітряних сил, здезертирував та перейшов до підпілля, став повітовим провідником СБ ОУН. Згинув зимию 1944 року в Жогатині, куди подався серед білого дня саньми разом з «Левом», щоб полонити російського полковника. Під час метушні «Олень» тяжко поранив його, проте й сам впав від кулі. Похоронений в Котові.

¹³ Василь Гарабач – «Орач» – спершу надрайонний господарник, а від 1945 року по серпень 1947 року – референт СБ I району надрайону «Холодний Яр».

Хор Сівчини; світлина з 1935 року

ського лісу. Перечекали там увесь день, чекаючи на донесення розвідки, чи німці починають якусь акцію проти нас. Увечорі члени ОУН стали розвозити здобуте по підпільних магазинах, а ми пішли до Маляви вечеряти.

Увечорі наступного дня отримали наказ іти до Липової. Заквати-рували в стодолі місцевого священика. То було 26 липня. «Громенко» дозволив мені піти додому. Переїшовши Липський, Рудавський та Сівчинський ліси, наступного дня дістався до своєї хати. Розповів трохи матусі про свої справи та й пішов відпочивати та ледь уникнув німецької облави на нашу хату. Видно, хтось доніс. Вернувсь я до відділу, який якраз вирушав на Ляхаву.

Ми затрималися тепер в лісі. Дозорці подали про 11-ох німців, що йдуть на Креців. Командир «Громенко» запитався, хто хоче їх роззброїти. Зголосилося 11 охочих, серед них і я. Очолив нас «Смирний». Німці, на крик «Смирного» піднесли руки – піднесли їх, але тільки частина. Друга давай стріляти. Ми відповіли, а тоді

вони стали втікати. Одного німця вбили. Забравши все залишене, ми вернулися до відділу.

Наступного вечора збірка відбулася в Ляхаві. Командир сказав, що більшовики вже є в Перемишлі. Мусимо відійти в Карпати. Почуваючи себе хворим, звернувсь я до лікаря «Вуйка»¹⁴. Лікар ствердив нездатність до маршу Карпатами. Я просив його та командира «Громенка» таки дозволити мені йти з відділом, але вони обидва не погоджувалися. Отже, опівночі 27 липня 1944 року попрощався з всіма друзями та й рушив у рідні сторони, а вони у свій рейд. У Сівчині стрийко сказав, що мою родину хотіли вбити поляки, але сестра їх завважила та всі встигли втекти. Я вернувся до себе додому й зараз застав мене районовий провідник «Рись», завдяки чому відновив я зв'язок з організацією. Додому вернулася моя родина.

За три дні з'явилися більшовики, а по трьох тижнях встановилася польська влада. Більшовики пішли на фронт. І вже в вересні польська міліція зробила акцію на наше село, під час якої потерпіли мої друзі, члени організації Володимир Параняк і Петро Гутман. Вони відстрілювалися в одній з хат, пробували втікати, але внаслідок поранень міліціянти обох арештували. Обидва потрапили до Перемишля, там їх поляки вилікували й передали більшовикам, а останні закинули їх аж до Харкова. Якось тоді зловили поляки також Луку Оліяра – «Діда». Пересидів шість тижнів у Перемишлі, аж внаслідок заходів брата своєї жінки був звільнений і зараз перейшов у підпілля.

У підпілля мусів іти разом зі своїми друзьями також і я. Організація якраз відновлювала перервані фронтом зв'язки. Під час одної з відправ отримав я призначення на районного господарника. Відповідав за стан матеріального та харчового забезпечення сотень. Мав завданням зробити мережу харчових магазинів, зібрати також запаси одягу. Районовий провід складався з теренового провідника «Карого», провідника Служби Безпеки

---

¹⁴ «Вуйко» – Антін Пула – у 1945–1946 рр. головний лікар надрайону «Холодний Яр».

«Карла»¹⁵, господарника «Качура», пропагандиста «Зеленого», провідниці жіноцтва «Тані»¹⁶, військового провідника «Гата». Усього – шість осіб. Крім цього, був районовий лікар «Скала»¹⁷ й санітарка «Зеня».

Надрайонові провідники контролювали наші клітини на рівні району. Натомість нам доводилося опановувати наш район, а це не було легко. Адже існували села, куди ніхто не заходив, побоюючись комуністів, простих сільських комуністів. Проте ми не втрачали надії повернути їх до віри Христової. Наші провідники таки досягли тут чималих успіхів, згодом помогли провідники «Орач» і «Дубенко». Найтяжче було опанувати такі села, як Бахова, Березка, Нове Село, Хиринка, Хирина, Розпутья і Рудавка. Поговорити з окремими людьми давалося легко, проте ми хотіли скликати всю людність на збори й роз'яснити їм, чого хоче ОУН і за що бореться. З деякими селами наші стосунки зводилися лише до звязкових, що купували в них харчі й вели там розвідку. То були чисто польські села або села з перевагою поляків. З часом ми опанували навіть найтяжчі села. Люди нарешті стали вірити, що можуть мати надію тільки на нас. Вірити не вірити – вони це просто на власні очі бачили, вчилися, а вчителями були як ми, так і польські акції проти них.

Своєю боротьбою й пропагандою УПА зберегла життя 75 відсотків наших селян на Закерзонні. Ми вчили їх копати криївки, робити магазини, зберігати харчі. Ми забезпечували їх, коли ховалися по лісах, куди зі страху перед нами не сміло йти ВП.

---

¹⁵ «Карло» – Володимир Хома – нар. 1916 року в Жогатині Перемиського повіту, передвоєнний член ОУН. Від 1944 року провідник СБ III району «Холодного Яру». Разом з бойкою перейшов рейдом до Німеччини, переїхав до США. Заснував разом з автором спомину Відділ Товариства Бувших Вояків УПА ім. Тараса Чупринки в Огайо, кілька разів був його головою. Помер 1978 року, похоронений на упівському цвинтарі в Пармі [прим. на основі даних автора].

¹⁶ «Таня» – Вуйцік (ім'я невідоме) – родом з Маляви, сестра інтендента «Кукси»; у 1945 році вийшла разом з родиною на Україну [прим. на основі даних автора].

¹⁷ «Скала» – Богдан Гук – тоді районний референт Служби Здоров'я УЧХ в надрайоні «Холодний Яр», у 1947 р. курінний лікар куреня «Бурлаки» перед рейдом на Захід.

Церковний хор з Сівчини. Верхній ряд зліва направо: НН, Іван Павлик, НН, Василь Іванечко, НН, Федір Бородяк, Петро Сіварта, Онуфрій Іванечко, Михайло Гутман, Іван Галянтий, Микола Бородяк, Михайло Іванечко, Михайло Павлик; нижній ряд чоловіків: НН, Іван Гутман, Іван Паранчак, Йосип Бородяк, Євстахій Чубак, НН, Євстахій Оліяр; жінки, перший ряд: Марія Галянта, Юстина Паранчак, Марія Бородяк, Марія Сіварта, диригент хору Януш, НН, НН, НН, Євгенія Млічко; другий ряд: шоста зліва – Катерина Павлик, решта невідомі особи

Ці вказівки зберегли їх від смерті й голоду. Уряд польський стягав великий податок харчами, але й податок смертю. Для потреб самої УПА під моїм керівництвом ми отримали від селян 70 метрів зерна та інших харчів. Щоб зберегти зерно, треба було викопати яму 2,5 метра глибоку, обложить її стіни соломою, вистелити так само 30–40 сантиметрів дно ями, навколо обложить ще раз пшеничною або житньою полововою та вкінці засипати туди зерно. Інструкції щодо того, як зберігати різний харч отримав я від «Орача», який у 1944 році був провідником надрайону.

Почався тим часом 1945 рік. Уже 3 січня польська або українська боївка вчинила акцію в Сівчині проти місцевого вчителя Суєра, його жінки та двох синів. Вони мали комуністичні переконання, слідкували як за польським, так і нашим підпіллям, випитували

в школі дітей про батьків. Наступного дня приїхала до села каральна експедиція щось 300 вояків та два танки. Усіх селян зігнали під школу й стали мучити. Вояки повибивали всі вікна в українських хатах, розвалили печі. Незачепленою залишилася тільки одна хата. Три згоріли, з чотирьох (родини підпільника) зрабували все майно. З тих родин майже всім удалося втекти до лісу, але жінку одного підпільника арештували та разом з 60 цивілями повели до Бірчі. Примусили їх десь два кілометри йти навколошки за вчительськими трупами (похоронили Сугерів на Бірчанському цвинтарі). Звільнили людей з в'язниці по кількох днях, до того збитих, що не могли лягти на ліжко.

Під час цього нападу на рідне село я був недалеко й бачив пожежу нашої хати. То було 5 січня пополудні. Вертаючися з обсервації до своєї криївки, почув в лісі чийсь кроки. Я спитав: «стій, хто йде?». З глибокої гущавини почув голос матері: «то ти, сину?». Мати зараз все розповіла: арештували мою жінку, забрали все майно, а вона сама втекла перед арештом. Спалили також хату моєї сестри. Усе за мене – члена ОУН і УПА. Завів я матір до нашої криївки, де хоч трохи загрілася. Не могла загрітися Святим Вечором, бо холодним вогнем горіла її рідна хата. Повечеряли ми п'ятьма печеними картоплинами. Мати весь час плакала. Не пускав її додому, побоюючись наступної польської облави. Стали вертатися до криївки друзі. Не вернувся тільки один: поляки зробили опівночі облаву. Він склався в коміні, однак знайшли його та взяли до совітської армії.

Уранці матуся пішли до села, а я до Котова, бо довідався про каральну експедицію в Маляві. У Котівському лісі застав багато втікачів. Порозмовлявши з ними, вернувся до нашої криївки й побачив, що на краю лісу нема стійки. Запитався про причину такої неуваги. Відповіли, що вже вечір, тож ніхто не прийде. Я завважив, що чи прийде, чи не прийде – стійку треба тримати. Друзі «Каштан»¹⁸ і «Сірко» вирушили на стійку. Відійшли на 200 метрів, як

---

¹⁸ «Каштан» – Іван Паранчак – родом з Сівчини, нар. 1916 р., від 1942 р. член ОУН, від 1944 – УПА як стрілець сотні «Громенка». Тяжко поранений в Ляхавському лісі в 1947 р., помер під час рейду на Словаччині.

Дитячий аматорський гурток з Іскані. Посередині парох села о. Михайло Гук з дружиною. Три їхні сини служили в УПА: Богдан – «Скала» (коло матері), Євген – «Щипавка» (справа від батька), Мирослав – «Григор» (поруч Євгена); світлина з 1929 року

почули ми стріли: ВП йшло на ліс облавою. Провадив їх мій сусід, перекинчик Михайло Садовський. Ми схопили зброю та зникли. Поляки знайшли криївку, понищили казани, накінець усе спалили.

На третій день я з другом «Зеленим» вирушили до Сівчини. По дорозі зустріли ми дроворуба, який погодився піти до села й за все розпитати. Я нічого не знат про долю родини. За короткий час вернувся дроворуб разом з моєю сестрою. Її родині ніде прихилитися – військо попередило, що підпалять кожного, хто посміє її прийняти. Щоб якось зарадити, увечорі подавсь до Юзька Йонці, поляка, одруженого з українкою, яка разом з двома доньками таки ходила до церкви. «А чому я не можу прийняти твоєї сестри? Прийму. Ви мої сусіди, я вас люблю й не боюся, що польське військо буде мені хату палити. Хай приходять сестра й мати», – сказав Юзько.

А от як розправилися поляки-військові з моєю жінкою Евою. Арештували, не випустили, а почали водити по селі, щоб видала членів організації та вбивць родини Сутерів. Потрапили також до хати Гані Серняк, станичної юначок у організації, але жінка до неї не призналася. Вернулися з нею до Бірчі, де якраз перебував більшовицький полковник. На його питання жінка відповіла, як і полякам, що нікого не знає, бо родом вона з Радехівщини, а не з Сівчини. Крім цього, вона вісім місяців як вагітна. Полковник висварив поляків та наказав її випустити. Вернулася з написом у документі: „*Zona banderowskiego komendanta*”. Прийшовши додому, моя жінка таки не була безпечна. Перейшла цілком у підпілля, де сяк-так, постійно перекидаючи з місця на місце, я нею опікувався. У 1947 році під зміненим прізвищем виїхала на Західні Землі разом з родиною Барапіків. Як Барапік жила в селі Сомпи до січня 1954 року, тобто наступного арешту – тим разом за зміну прізвища. Сиділа дев'ять місяців, наперед у Ельблонзі, потім у Камінську. Заново арештували її в лютому 1956 року, звинувачуючи в диверсії. Пересиділа до амністії, вернувшись додому на самі Великодні Свята.

Залагодивши з Йонцею, я й «Зелений» подалися до Ісканії закватиривали там кілька днів. «Карий» довгий час хворів, військовик «Гад» сидів у дівчини. Отак приступили ми удвох організувати самооборону. Вийшли два рої. Ройовим першого став «Кармелюк», а другого «Свірк»¹⁹. Відтак вирішили ми підпорядкувати їх «Старому». Я відрапортував «Старому» та моєму провідникові «Орачеві» про ситуацію в терені: нема кому працювати, провідників важко знайти. Тоді прийшла реорганізація. «Орач» сказав, що я повинен перебрати один кущ і зорганізувати в ньому самооборону. Так і сталося. Мій кущ мав вісім сіл. Я ходив по селах, скликав збори й пояснював потребу створити самооборону. Старші погодилися, вислухавши моого роз'яснення щодо теперіш-

---

¹⁹ «Свірк» – Людвік Сіварга – народжений в Сівчині Перемиського повіту. Закінчив чотири класи всеслюдної школи, член «Просвіти». До юнацтва ОУН вступив 1941 року, у 1944 став вояком УПА. Переїшов підстаршинський вишкіл, став ройовим у сотні «Яра», згодом при польській жандармерії сотні «Громенка». Переїшов з сотнею останнього на Захід, у 1950 році поселився в Клівленді (США), де помер 1980 року [прим. на основі даних автора].

ньої ситуації, а молоді погодилися, що краще, замість втікати при кожній облаві в ліс, отримати від УПА зброю в руки й почуватися вільними людьми. Так у кожному селі. Отже, зорганізував я наступні чотири рої, а командир «Старий» призначив першим ройовим «Свірка», який добре вишколював хлопців, другим «Чумака», третім «Кармелюка», а четвертим – «Бема». Оскільки чотири рої – це чота, чотовим став друг «Зруб». Відтак почався тяжкий вишкіл. Нам треба було мати направду добре вишколених вояків, бо тоді польські банди міцно нападали на наші села.

Якраз під цю пору, 14 квітня, відбувся напад банди з Гути Березки, польського села, на Бахів. Впали 184 особи. Пограбувавши майно й підпаливші хати, банда подалася на Березку. Впали 173 особи. На плебанії впав, убитий сокирою, отець парох Білик, його дружина й паламар. Перейшовши Березку, рушили на Сівчину. Впало 26 осіб. У жінки, Софії Гутман стали вимагати 500 золотих. Вона ці гроші дала й пережила. У Павла Гутмана не стало до такої ж суми 20 золотих і він не пережив. Люди втікали в ліс, банда дійшла вже до половини села, коли впали стріли. Поляки завернули назад.

Я перебував тоді на вишколі в Котівському лісі з новоствореною чотою. Прибігає зв'язковий з Сівчини й каже про страшні злочини бандитів. Чота рушила негайно, але поляків уже не застала. Я написав звіт провідникові «Старому» й командирові «Зрубові». По кількох днях наш провід послав листа польському комуністичному урядові з вимогою негайно припинити вбивства, а якщо так не станеться, то настане відплата. Подібний лист був посланий і польському підпільному проводові. Відповідей не було ніяких, крім наступних убивств. Настав час відплати.

Одного дня приїхав провідник «Старий» і сказав у таємниці, що я й друг «Миколаєвич»²⁰ з IV району маємо приготувати харчі на

---

²⁰ «Миколаєвич» – прізвище невідоме – родом з Павлокоми. До 1945 року господарник IV району надрайону «Холодний Яр». Після переселення до УРСР, у рамках реорганізації підпілля, став касієром злученого в один III та IV районів. Перед відходом сотні «Громенка» на Захід перебував при ній, а коли сотня рушила туди, курінний «Байда» наказав йому та «Точилі» й «Стрісі» йти в IV район по харчі. Пропав безвісти [прим. на основі даних автора].

два дні для чотирьох сотень: 70 кілограмів м'яса та 200 буханців хліба, узяти дві–три корови та доставити це все до Борівницького лісу в назначений день.

У IV районі з'явився курінний «Коник»²¹. Склікав нараду районових провідників, обговорив становище в терені й повідомив їх про прибуття одної сотні УПА з Карпат, яка разом з його сотнями візьме участь у наступі на польське село Борівницю, щоб зліkvідувати це бандитське гніздо, звідки 70 міліцянтів грабували наші села й вбивали людей. Борівниця мала 13 присілків, була селом великим, зорганізованим. Комендантом тамтешньої міліції був Котвицький²².

Одної літньої ночі ми зробили акцію проти Борівниці²³. Напередодні наступу не переставав іти великий дощ. Однак відділи наблизилися до села й на сигнал червоної ракети рушили до наступу. Мали наказ не стріляти до старих людей, жінок та дітей, а лише до людей зі зброєю в руках. Міліцянти пробували боронитися, але таки не витримали. Ми заволоділи майже цілим селом. Вояки входили до хат, наказували мешканцям пакуватися й забиратися геть, бо село має згоріти. Так і сталося. Під час акції згинуло 4 наших стрільців, а міліцянти, що залишилися серед живих, продерлися до Бірчі. Сотні пішли на Брижавську Волю, але залишили в Борівниці один рій, заблькований вогнем кулемета з костельної вежі. Про його становище доповів командирові «Зрубові» стрілець «Перець»²⁴. «Зруб» наказав своєму відділові вертатися під Борівницю, де наши відкрили вогонь до поляків на вежі, а заблькований рій зміг тоді відступити.

---

²¹ «Коник» – Михайло Пальо – поручник УПА, командир перемиського куреня 26 Тактичного Відтинку УПА «Лемко».

²² Котвицький Ян – «Сліпий» (поль. „Ślepy”) – командир польського збройного відділу з Борівниці, здійснив низку нападів і убивств українських селян у цій околиці; докл. див. «Наше Слово», № 12 за 1992 р.

²³ Спалення Борівниці відбулося 21 квітня 1945 року.

²⁴ «Перець» – Костянтин Чубак – народжений приблизно 1924 року в Сівчині Перемиського повіту, член Юнацтва ОУН від 1941 року, від 1944 року – у лавах УПА в сотні «Яра», згодом «Крилача». Упав у П'ятківському лісі під час облави ВП.

По акції польські напади на наші села на деякий час притихли, запанував спокій. Однак нездобутою залишалася таки Бірча та її гарнізон. Правда, це містечко давало нам також велику користь, особливо щодо ліків. Я сам посилив туди дівчат, які заходили до відповідних людей, продавали їм жетони, а за отримані гроші купували ліки та інші потрібні нам речі.

На Бірчу мав ще прийти час, а тим часом зараз по Борівниці відбулася в нас мала реорганізація: частина добре вишколених членів самооборони перейшла до сотень, а решта далі вела вишкіл у лісах. Адже могла на нас прийти «червона мітла», недавно отримав я від зверхників наказ готоватися до цього, тому що більшовики вже посилили акції на Станиславівщині й незабаром могли перекинутися й до нас. Наш підпільний уряд ширше розгорнув діяльність, а кожна ділянка, тобто військо, поліція та адміністрація зайнялися своїми справами. Я скликав збори кущевих і станичних, наказав їм готовувати криївки й збирати запаси збіжжя.

У червні отримав я наказ відбути вишкіл теренового кущевого. Передавши свій самооборонний кущ сотенному «Ярові»²⁵, я перейшов у Корманицькі ліси. Вишкіл мав тривати шість тижнів, але скінчився по п'ятьох, бо Варшава кинула в наш край багато свого війська й стала робити великі облави. Вернувшись, мав я зустріч з провідником «Орачем» і довідався, що моїм новим зверхником буде провідник «Старий».

За три або чотири дні отримав від «Старого» повідомлення про відправу наступного дня у Ляхавському лісі. Якраз перебував в Сівчинському лісі разом зі стриєчним братом «Карим» і кущевою санітаркою «Осипою». Вирушили ми в дорогу через ліси. У Котівському лісі раптом почули гарматні вистріли, трохи понад 50 метрів від нас упало стрільно. Кинулися біgom до Жогатинського лісу, де мали свій зв'язок і могли довідатися, як далі поводитися. Коло нас цілий час падали гарматні стрільна, а ми бігли лісом. «Осипа» страшенно перелякалася, однак у Жогатинському лісі зустріли

---

²⁵ «Яр» – Михайло Кучер – спершу інструктор підстаршинської школи IV Військової Округи УПА «Сян», а від жовтня 1945 року по липень 1946 року командир сотні у складі куреня «Рена».

П'яткова Руська, початок 40-х років. Зліва направо: тодішній п'ятківський парох о. Василь Шевчук (згодом «Кадило»), його наймолодший брат Ярослав, найстарша сестра Марійка, за нею Володимир Шпак з дружиною Іриною, наймолодшою сестрою о. Шевчука

свою боївку. Поважнішої небезпеки облави не було. Наступного дня вранці в школі села Ляхави почалася відправа. «Старий» уже скінчив, як десь 30 метрів від нас вибухло гарматне стрільно. Ворог знову починав обстріл Ляхави та Ляхавського лісу. Відправу закінчили ми в лісі.

До свого куща вернувся, як настали великі облави. Не дарма вчора відбувався обстріл лісів. Відділи під час облав могли рейдувати, а цивільна сітка (адміністрація) свого терену покидати не могла. Поляки пішли на ліси великою силою, подеколи йшло й 1000 жовнірів. Люди трохи зажурилися, тим більше, що поляки часто своїх поранених видавали за наших, кажучи людям, що решту сотні чи іншого відділу вибили в лісі. У криївках сидіти таки небезпечно. Дехто з нас вибирав собі густу ялицю й, прив'язавши себе ременем, пересиджував на ній цілий день, молячись, щоб не

попало в неї стрільно. Увечорі приходили зв'язкові дівчата й розповідали про ситуацію в терені. Кожного вечора змінював місце перебування також кожен відділ, а ці часті зміни були найкращою тактикою супроти польських облав і чесання лісів.

Літні облави у 1945 році становили підготову до великої переселенської акції до УРСР. Почалася вона наприкінці вересня 1945 року. Про підлій замір поляків ніхто не знав, але потім наш провід таки почав пропагандивну працю серед наших людей, хоч важко доводилося це робити, бо поляки стояли по багатьох селах і не давали організувати зборів. Цілі маси людей хovalися по лісах. Питалися, між іншим, у мене, як і що тепер робити: триматися лісу, чи вертатися до сіл і наражатися на виселення з рідного дому. Я радив залишатися в лісі до кінця переселенської акції. А сам не міг сконтактувати з вищим проводом досить довгий час. Нарешті з надрайону прийшов зв'язковий з інформацією, що надрайон також не мав контакту з проводом, а тому дає мені можливість діяти на власну відповідальність відновідно до ситуації в моєму терені. Тим часом тривало насильство над нашим народом. Поляки вивезли як перші у моєму кущі Іскань, Руське Село й Котів наперед на три дні до Березки, потім до Бірчі. Ведучи їх, вояки перемішалися з людьми, а то зі страху перед кулями УПА, яка не могла б стріляти, побоюючись вбивати також своїх.

У самому розпалі переселення «Громенко» зробив насок на Жогатин, де містився польський переселенський штаб. Він штаб розбив, поклав кілька десят польських вояків та відступив до Липського лісу. Таких акцій у наших районах було більше. Узагалі наші відділи у відплату за напади й переселення спалили також такі польські села: Павлокому (після того, як уже не було там наших людей), Дилягову, Кузьмину, Вітрилів, Тернавку, Борівницю, Гуту Березку, Кореня, Корінець, Стару Бірчу, частинно Гломчу й Темешів. Ніколи не було наказів убивати там цивільну людність.

Варто заразом згадати, що були в нас польські села, які ніколи не нападали на українські, навпаки – матеріально допомагали УПА. Належала до них Діброва коло Динова, Селиська та Ясениця коло Бірчі, Розпуття коло Крецова. Їх ніхто не рушив і вони стоять донині. Найцікавіше сталося в Ясениці Сівчинській. Тамтешня

польська міліція напала на наше село П'яткову Руську й пограбувала його. Бойвка «Карла» засіла проти неї, як уже верталася, так що ніхто з міліційної банди до Ясениці вже не вернувся, а солтис села відмовився від станиці МО, кажучи, що мешканцям УПА ніколи не докучає.

Вертаючи до акцій проти ВП у 1945 році. Надрайонова бойвка зробила 18 грудня акцію проти більшовицького полковника в цьому ж то Жогатині. Дійшло до цього таким способом. Наші зловили двох совітських зв'язкових. Провідник «Олень» разом зі своїм заступником «Левом» (походив з Котова) переодягнулися в совітські уніформи, начіпали на себе масу медалів та саньми кур'єрів поїхали до Жогатина перед хату, де містився штаб. Хотіли зловити його шефа. «Олень» викликав його до другої кімнати, проте москаль зорієнтувався. «Олень» вихопив пістолю та поранив його, але полковник також устиг його смертельно поранити. «Лев» виніс друга на подвір'я та втік саньми до Котова.

Переселенська акція тривала аж до 1946 року. У весь цей час я виконував свої обов'язки районного господарника. До помочі призначили мені бухгалтера «Коломія»²⁶. Ми працювали доволі дружньо. «Коломій» переважно сидів на станиці й займався паперами, бо мав хвору ногу. Я, натомість, ходив від села до села за господарськими справами. Мій район збільшився по черговій реорганізації з 16 до 32 сіл, бо докупи злучені були III та IV райони. «Миколаєвич» став фінансовим референтом нового району, а свою функцію господарника передав мені.

Зима завжди становила для нашої адміністрації час особливої опіки над кількома родинами, яким це було конче потрібне. Наприклад, дружина командира «Хріна»²⁷ перебувала в Кузьмині, де колись вчителював її чоловік. Вона дуже потерпіла від поляків: її тортурували й вирізали на голові хреста, бо її чоловік був командиром УПА. Ми ніколи її не забували. Зібрали збіжжя, завжди

---

²⁶ «Коломій» – ім'я та прізвище невідомі – родом з Маляви Перемиського повіту, районний бухгалтер з осідком у Котові; загинув 1947 року під час облав ВП.

²⁷ «Хрін» – Степан Стебельський – командир сотні у складі куреня «Рена» на терені 26 Тактичного Відтинку УПА «Лемко».

Перший зліва сидить Михайло Іванечко, організатор ОУН у Сівчині, як «Черник» був першим районовим провідником; світлина з доби після повороту з Сибіру – початок 60-х років

давали їй метр або два пшениці, щоб вона й діти мали що з'їсти. Так само дбали за одяг (коли було чим дбати).

Наближалося Різдво. Разом з двома приділеними мені до помочі вояками підготував я на Черленній 500 фунтів ковбаси, а на присілку За Магура спекли два вози струглів. Перевізши їх на присілок Доброї Шляхетської Черленну, стали разом з провідником «Старим» робити пакуночки для хворих. У кожному знайшлися ковбаска, булочка, тістечка й короткий листик з побажаннями. Це все перев'язане стяжечкою та прикрашене чатинкою. Пакунки робили ми цілу ніч. Уночі приїхав разом зі своїм зв'язковим «Стахом» командир «Коник». Курінний хотів поговорити зі «Старим», тож я, поставивши на стіл пляшку горілки та тарілку ковбаси, подався спати, а вони балакали до самого ранку. А ж прибігає стійковий, кажучи, що хтозна чи від брижавського Ділу не йде якесь військо. Вирушили ми на присілок Коти, де містився санітарний пункт доктора «Скали». Я знов, що За Магуорою стояв відділ сотенного «Яра», тож сподівався на бій між його сотнею

й ВП. Стріли перейшли в ліс, наші відступали. На Котах з'явилися поляки, а потім пішли в наступ. «Яр» був на становищах на його краю, тож привітав їх вогнем. Жовніри скочили в потік, а решта вернулася до хат. Наши зловили кільканадцять коней. Надійшла полякам підмога. «Яр» наказав відійти в наступний ліс, а поляки забрали з Котів шість чоловіків, назганяли коней і корів, а сам присілок спалили дотла. Ми все це обсервували з лісу. «Коник» страшенно розлютувався на поляків за їх розбищацтво й сказав, що не може дочекатися вечора, щоб їм відплатити. «Старий» наказав мені ще зібрати трохи ковбаси й горілки для вояків сотні «Яра» (який мав у себе зрадника бунчужного «Гада», через що постійно зазнавав невдач у боях з поляками). А за кілька годин я вже зінав, що мав на думці курінний «Коник», кажучи, що не може вечора діждатися: мав відбутися наступ на Бірчу. «Старий» наказав мені залишитися в лісі й підготувати на завтра обід на 280 осіб. Можливо, сказав, що на акцію прийде також «Бурлака». Уже відходячи, розповів про свій сон. Приснилася йому смерть найкращого друга, боїться, щоб не згинув у бою командир «Коник».

Уночі наші вояки пішли на Бірчу. Не вдався наступ. Стало дві помилки. Перша: розвідка не знала, що перед північчю прибув з Перемишля додатковий відділ війська. Друга: наші не взяли з собою мінометів, а лише кулемети, а тим часом бірчанські бункри виявилися тяжкими на здобуття. Щойно по якомусь часі вдалося їх здобути, згаявши час, потрібний до раптового наступу на центр міста. Однак завзятий «Коник» дійшов аж під саму в'язницю, під нею, розбиваючи прокляту катівню, сам і загинув, а разом з ним командири «Лев» та «Кир» і ще 27 стрільців²⁸.

Цього ранку я перебував у Добрій Шляхетській, де підготовував борщ та пироги, які разом з ковбасою та струцлями чекали повернення наших з наступу. Бій скінчився коло сьомої години ранку. Настав день, але ніхто не приходив. А наші друзі ще звали бій з тими польськими частинами, які, цього ж вечора спаливши За

---

²⁸ Наступ на Бірчу відбувся 7 січня 1946 року силами сотень перемиського куреня УПА. За власними даними УПА, під час наступу згинуло 23 вояків, 22 отримало поранення.

Магуру й Добрянку, виарештувавши людей, пішли на брижавський Діл, де понапивалися й полягали спати. Бірча не могла з ними сполучитися, тож лише наступного ранку вони рушили її зі спізнею допомогою. У дорозі зустрілися з УПА... У таких умовах не могло бути мови про прихід цілого куреня на обід. Прийшла лише сотня з мого району. Чекав їх парадний обід, проте хлопці обідали в поганому настрої.

По акції на трохи запанував спокій, однак потім почалися знову великі облави. До Бірчі та Явірника Руського прибуло багато війська, яке забльокувало села. Ніяк стало нам роздобувати харчі, проте наші вояки витримали по лісах і не розконспірували своїх місць перебування. По шести тижнях ВП відійшло з терену, утративши контакт з нашими силами, яких, як подумали, уже в цьому терені нема.

Надійшли жнива. Цього року провід наказав призначувати контингенти, а збіжжя мала збирати не лише підпільна адміністрація, але також СБ й відділи. Про все докладно звітували мені, а я проводові. У терені тривав спокій, тож цивільна сітка мала час також на продавання здобутих коней, корів, щоб мати за що купити мундири, полотно на них та черевики й ліки. Наша підготовка до зими з 1946 на 1947 рік відбувалася дуже уважно, а сама зима показала своїми снігами й гострими морозами, небувалими тут від 1929 року, що наша літня напруга була оправдана. Прийшов наказ, щоб навіть цивільна сітка зібрала для себе запаси харчів та перебувала постійно по криївках. Інформацію збирала та розкази людності давала лише вночі. На нашему терені появився так званий «батальйон смерті» капітана Міхальського. За базу мав, здається, Мриглід, що коло Доброї Шляхетської, та робив випади проти нас. Зима означала для нас мінімальну кількість бойових акцій, тож польські командири звітували Варшаві про те, що вибили майже всіх партизанів. Щоб щодо цього переконатися, з Варшави виїхав у березні 1947 року на військову інспекцію генерал Кароль Свєрчевський. Зробив проти нього засідку командир «Хрін», хоч після бою навіть і не знав, чи генерал був забитий, чи ні. Щойно з газет довідався, хто впав на дорозі між Балигородом і Тісною.

Тим часом я отримав від проводу наказ збирати товщ, яйця та інший харч. Тереновий провідник заразом запропонував спільну нараду, щоб обговорити ситуацію в терені. Я наказав кущевим повідомити про це станичних. Нарада мала відбутися 15 березня у Ляхавському лісі. Напередодні наради прийшов я на Діл, присілок Доброї Щляхетської, де перебувала моя дружина з дитиною, у іншій хаті цього ж присілка перебував з дружиною «Карий». Разом зі мною переспали ніч з 14 на 15 березня «Коваль» та «Миколаєвич» з мого району. Уночі з'явився в нашій хаті «Карло» й, довідавшись про ранкову нараду в Ляхавському лісі, порадив змінити її місце, бо там учора зліквідували наші кількох донощиків. Місце є небезпечне. Однак нараду відкликати чи змінити її місце вже було неможливо. Уранці прибув «Карий» і вирушили ми до лісу. Узятою в одного господаря сокирою нарубав я дров та розіклав малий вогонь у потоці. Ранньої пори ніхто не міг додуматися, чи це мряка, чи дим вогнища. Однак десь по дев'ятій годині «Коваль» забажав накласти більше дров, бо з'явилися кущеві та станичні й почалася нарада. Я заперечував проти цього, але підтримали «Коваля» інші друзі. Нарада почалася під моїм проводом. Закінчив я обговорення кількох пунктів денного порядку, коли на Долі страшенно загавкали собаки. Послав я друга «Мороза» провірити з краю лісу, що там може діятися. По десяти хвилинах він вернувся, кажучи: «всюди спокійно». Мене трохи занепокоїв його поспіх, бо перейти туди й вернутися назад десь 400 метрів по великих заметах – тяжка справа, але «Мороз» підтверджив, що добре виконав наказ. Став я далі вести нараду, але цілий час чомусь нервово озирався на боки. І от побачив, як нашими слідами біжать зодягнені в маскувальні халати вояки. Наші мали подібний одяг, у першу мить я подумав, що це свої, але зараз доглядів кулемети в усіх з-переду. То був бойовий шик, тож крикнувши своїм братися за зброю, наказав відступати чимкоріше в глибину лісу. Навздогін полетіли перші кулі ворога. Нас було вісімох, а поляків десь компанія. Я уже зранку обстежив місцевість, тож тепер добре орієнтувався. Крикнув хлопцям слідувати за мною, однак пішов услід тільки «Миколаєвич». Якби ми добралися на горбок праворуч, то зараз зійшли б у долину й зникнули ворогові з очей. Так не сталося: на горбку куля поранила мене в ліву руку. Наші друзі тим часом відстрілювалися,

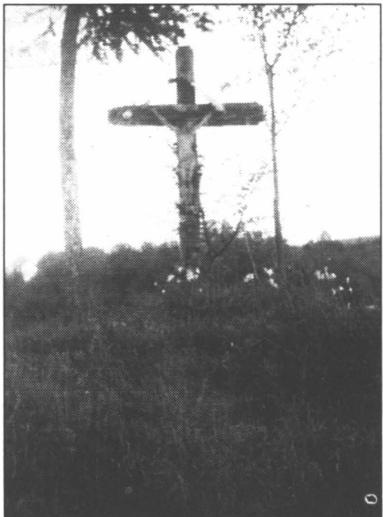
притиснуті до високого берега. «Карий» кинув гранату, але зараз дістав серію в груди й впав. Полягли також «Заяць» (родом з Ляхави), «Юзьо» (так само з Ляхави), «Змій» (родом з Маляви) та «Коваль» (походив з Тернопільщини), а пораненого «Мороза» поляки забрали до Сянока. Натомість ми втікали далі, хоч сліди крові з рані не давали великих шанс на щасливу втечу. Порадив я податися на край лісу та спробувати бігти незасніженим полем. На ньому ми й згубили слід за собою.

Відділ Міхальського далі нас не шукав. Майже до вечора пересиділи ми на горі Marypi. Утратив я багато крові й перемерз без плаща. Рану обмотав трохи скравками сорочки, але по третій годині вже почував себе так погано, що сказав «Миколаєвичеві» про замір зайти до якоїсь хати. Вирушили на Діл. Залишивши друга на стійці, заглянув до хати, звідки вийшов уранці. Господарі мене не пізнали, не повірили навіть тоді, як назвав своє псевдо «Кум». «„Кум“ є забитий, так говорить ціле село», – відповіли. Насправді був то подібний до мене чорним волоссям, ростом і золотими зубами заступник районового провідника, «Коваль». Підійшли біжче й нарешті пізнали, хоч не могли повірити, як це залишивсь я живим. Дружина гірко заплакала. За хвилину господарі зогріли мене ковтком горілки. Прийшла жінка «Карого» й стала розпитувати за мужа. Його доля тоді ще не була мені відома, тож відповів, що не знаю, однак наступного дня вранці вона вже все знала. Узяла сани й поїхала на місце бою. «Карий» лежав неживий – упала й вона, зомліла. Ляхівців «Заяця», «Юзя» та «Змія» односельчани вже забрали до Крецова. «Кovalya» та «Карого» дружина останнього завезла на Діл. Моя жінка позавивала їх у простирадла (поляки стягнули з них мундири й білизну). Похоронили їх на брижавському цвинтарі. Поляки довідалися про похорон, відразу приїхали й виарештували його учасників. Адже вони також мусіли бути бандерівцями.

Дійшовши до себе, я з «Миколаєвичем» вирушили у свій IV район на зустріч з провідником «Вишинським»²⁹. Відбувші з ним

---

²⁹ «Вишинський» – Ярослав Гамівка – господарчий референт I округи ОУН Закерзонського Краю; у травні 1947 року виявив польській стороні структуру УПА й ОУН, що значною мірою полегшило ВП розбити українське підпілля під час акції «Вісла».

На Йордан 1947 року в Нетребці впали від куль ворога Степан Сорока – «Борис» (проводник IV району «Холодного Яру»), його брат Михайло, Павло Цімейко – «Орел» з Іскані та «Камінь» з Лубної. Спочили в цій могилі; світлина з 50-х років

Й стало в них кватиравати. У моєму районі поляки спалили Улюч, Грушівку, Яблоницю й Волю Володзьку. Уже на початку облав я забрав свою жінку в Яблоницю на присілок Вільшинка, де перебувала аж до моменту переселення на Захід. Люди у спалених селах поробили собі колиби, однак не мали шанс перетривати, бо військо зарядило виїзд з землі прадідів. Теренова сітка та районовий провід таки ходили ще по селах з пропагандою, часом вдавалося дістати харчі (поляки нищили тоді всі припаси харчів по селах).

нараду, вернулися на свої терени. Якраз почалися страшні облави у відплату за смерть генерала Свєрчевського. На Сяніччину й Перемищину Польща кинула 30-тисячне військо³⁰. Облави почалися на самперед у Сяніцькому повіті, потім Перемиському й Березівському. Командир «Громенка» дав тоді наказ цивільній сітці прилучитися до його сотні. Ми наперед не розуміли причини такого зосередження війська й великих облав, але як почалося виселення, все стало ясним: без людності УПА мала б не мати шанс перетривати. На відміну від переселення з-перед року, військо забльокувало повністю доступ до лісів, тож людям ніде було врятуватися. Крім цього, військо ввійшло в ліси

³⁰ Напередодні акції «Вієла» на терені Сяніцького, Ліського й Перемиського повітів діяло 8 сотень УПА в силі майже 800 вояків. Проти них уряд Польщі вирядив понад 20-тисячне військо.

Одного разу отримав я можливість востаннє піти й зорганізувати збори в Яблониці³¹. Провідник «Карло» дав за охоронця бойкара «Їжа» й ми пішли. Наперед зустрілися з жінкою, дав їй кусень солонини й розповів про становище. То була наша остання зустріч на 10 років. Потім пішов до людей, до їхніх колиб, землянок, пивниць. У одній уцілілій стодолі провів збори, пояснюючи людям, що боротьба буде тривати й далі, що мають навіть на чужині витривати при своєму українському народі та його ідеї. Збори закінчилися десь по другій вночі. Вертатися зв'язком не хотілося, бо дорога в обставлених військом лісах була небезпечна. Решту ночі провели ми з «Їжем» у криївці Михайла Щітки.

Уранці прокинув нас потрійний удар залізом об рейку. То Щітка давав узгоджений ще вчора сигнал: військо в селі. Справді, чути було страшний гамір та метушню. Військо на три дні закватиувало в селі, а ми ці три дні мусіли сидіти в дуже малій та затухлій криївці. Наступного дня господар ударив у рейку чотири рази: вивозять людей, велика небезпека.

Уночі ще почули ми, як хтось кличе коло криївки «Кум! Кум!». Як по роках виявилося, то була моя жінка, однак ми не відізвалися, побоюючись провокації. На третій день усе затихло. Не чути ніякого руху ні стрілів. А ми три дні без їжі й води у криївці. Я сказав «Їжеві», що сьогодні виходжу надвір. Відсунувши великий камінь біля входу, вилізли й побачили: нікого нема, ні людей, ні худоби. Зачекавши до вечора, пішли до одної хати, другої, третьої. Нікого не знайшли. «Як людей виселили, то й нам нема тут чого робити», – сказав я другові. Помандрували ми в ліс. Ніч, тихо, однак за якийсь час спіtkалися з кількома повстанцями з сотні «Громенка». Вони дуже зраділи. Уже два дні шукали нас, думали про нас як пропащих, а от ми, однак, живі. Так само зрадів і «Громенко».

---

³¹ Виселення Яблониці Руської Березівського повіту відбулося приблизно 28 квітня 1947 року.

Сотня рушила до Яблониці, потім до Вільшинки й Володжа. Ніч мала зійти в Борівницькому лісі. Я сказав «Громенкові» про свій замір піти до свого району по харчі для вояків. Командир погодився на це й дав до оборони чоту «Залізняка». У Сівчині зорганізував я три корови, трохи курок і хліба. Люди знали про свою долю, давали все й бажали щастя та щасливих боїв. На початку травня, докладно кажучи 9 числа, зорганізував я ще чотири корови та хліб і трохи курей. Нарешті чота розійшлася роями по околиші, що дало ще трохи масла, яєць та іншого. «Громенко» цим утішився і зараз передав їх курінному лікареві «Шуварові»³², який усе поділив між хворими, пораненими та рештою вояків.

Сотня тим часом маневрувала по лісах IV району. Перебували при ній курінний «Байда»³³ та священик «Кадило»³⁴. Розвідка доносила про великі маси ВП на нашому терені. «Байда» сказав, що нема іншого вибору, як далі рейдувати й вести добру розвідку. Бої приймати лише в крайній потребі.

У травні в Грушівці поляки, постійно шукаючи наших магазинів, виявили 10 метрів збіжжя. Не змогли від разу взяти, тож готувалися зробити це наступного дня. Наша розвідка донесла про це районному провідникові, який наказав боївці замінувати скриню з зерном. Уранці трьох жовнірів впало від вибуху, а кільканадцять поранено.

У травні прийша також сумна вістка про трагедію нашого шпиталя. Поляки зловили двох наших, як вони несли харчі для хворих. На муках вони виявили положення шпиталя. ВП це місце відразу обступило й запропонувало нашим піддатися. Районовий лікар «Яромир» не повірив у польські обіцянки та разом з хворими друзями відібрав собі життя. Не дочекавшись нікого на поверхні, поляки висадили шпиталь у повітря. Не мали ми змоги видобути тіл наших друзів, які залишилися там донині.

---

³² «Шувар» – Євген Лужецький – лікар перемиського куреня УПА.

³³ «Байда» – Петро Миколенко (Микола Савченко) – майор УПА, командир перемиського куреня 26 Тактичного Відтинку УПА «Лемко».

³⁴ «Кадило» – о. Василь Шевчук – капелян перемиського куреня УПА.

20 травня наш відділ закватирав у Борівницькому лісі. Окопався на горі й перебув на ній три дні. Однак уже наступного дня вислані по картоплю стежі зголосили, що, мабуть, завважили їх поляки, тож «Громенко» зарядив палити вогонь у глибокому яру. Кожне вогнище мало свого вартового, щоб стежив за його розмірами та дбав за належний час печення чи варення картоплі, тому що у призначенну годину вогонь конче мав бути погашений. А на третій день дозорці донесли про те, що через борівницькі поля прямує на нас група 70 вояків ВП, друга іде від Грушівки, а третя з Борівниці. Наближалося також чимало війська від Гут.

Усі відчули, що нині поміряємося з ворогом. «Громенко» зарядив гасити вогнища й залишити при них усі непотрібні речі. Відтак прийшов наказ залягти на становищах. Дозорці доносять: ми у ворожому перстені, ми, тобто сотня та командування куреня. «Байда» зазначає, що місце нашого положення невигідне для бою та наказує сотенному перейти на другу гору. Дійшли ми до її половини, а поляки вже досягли вершка нашої попередньої гори й стали стріляти до баняків у таборі. Поляків десь п'ять разів більше від нас. Машеруємо далі, бо курінний наказав досягти наступної гори, недалеко від Улюча. Входимо в Грушівський ліс. А там поляки на становищах. Починається бій – мусимо через них перерватися. «Громенко» вдається до старого маневру й кричить: «перша сотня праворуч! друга сотня ліворуч, а третя вперед!». Хтось повторює цей крик, а поляки думають, що наступають сотні «Бурлакі», «Громенка» та «Крилача». Починають утікати. Розганяємо поляків і чимскоріш машеруємо до дороги Улюч – Борівниця. Залишаємо убитими сотенного інтендента, районового про-

Світлина з дитячих років Василя Гарабача, згодом «Орака», референта СБ I району «Холодного Яру»

Капелян перемиського куреня УПА
о. Василь Шевчук – «Кадило»

пагандиста «Калину» та ще одного вояка. Шоса порожня, перейшли її та стали в Брижавському лісі. Санитарі перев'язали поранених.

Увечорі командир розіслав стежі в усіх напрямках. По якомусь часі знаємо наше становище: поляки окопані навколо нас. «Громенко» посилає наступну розвідку, яка тим разом на розказ провідника «Карла» виrushає у складі боївкарів коменданта бойвики «Петі». І боївкарі сказали, що продертися несила, всюди військо й застави. «Громенко» скликав нараду й запропонував вернутися на попередні місця. Тихо переходимо через Борівницю, а потім потоком

минаємо польські застави. Отак удається «Громенці» вивести нас зі скруті. Дійшли до Жогатинського лісу. Там командир наказує вирядити по одному воякові з роя на присілок Липи, Морохів. Вони щасливо вертаються. Сотня має картоплю.

Уранці ми знову оточені. Поляки йдуть через Борівницю, уже доїхали автами також до Жогатина. О 10-ій годині військо знайшлося також на полях коло Борівницького лісу, а за кілька десятирічок хвилин отримуємо вістку, що починається безпосередній наступ. Командир наказує гостре поготівля. Стягає усі стійки й стежі, нарешті й дозорців. Рушаємо на Іскань, але ніхто не знає, куди дійдемо. Перед П'ятківським лісом відкрите поле. «Громенко» наказує обмотати й поховати всі близкучі предмети, на ліктях підсуваваємося до малого лісу коло п'ятківського присілка Залазок. Там перебуваємо до вечора. Варимо принесену із Залазка картоплю. Цієї ж ночі курінний «Байда», узявши з собою трьох стрільців та трьох боївкарів відходить на зв'язок, щоб довідатися, що далі чинити.

Над раном доходимо до Ісканського лісу, Крецова. У ліску між Ісканським Долом і Гуралями перебуваємо до вечора. Друзі приносять з Іскані харчі, дуже мало. На одного стрільця припадає по дві ложки зупи, дехто дістає одного пирога, дехто лиш щось понюхав. Однак ще раз рушаємо до Іскані, де організуємо три корови, а потім відпочиваємо два дні в Любенському лісі між П'ятковою та Руським Селом.

Ради безпеки перейшли незабаром у Липський ліс, однак дозорці повідомили про військо від Кізьови й Рудавки. Переходимо до Котівського та Рудавського лісів. По дорозі дезертирує один вояк. Увечорі переміщаємося до П'ятківського лісу. Інтендент напік у селі трохи пляцків, а бунчужний «Соколенко» ділить їх між вояками. По двох днях кватириємо у ліску Креців коло Іскані. Стежа доносить, що в селі вже нема людей³⁵. «Громенко» посилає кількох вояків на бахівський присілок Соколи розвідати щодо картоплі. Вона є, тож сотня має що їсти. По вечері розвідка доносить про бльокаду всього IV району. По півночі на п'ятківському Залазку стріли. «Громенко» здогадується, що побачили наші вогні, тож наказує вимарш. Наближаємося до шоси в місці, називаному «Під Біндюгом». Там відкрите поле, а от розвідка доносить про наближення кінного відділу незнаного війська. Командир наказує відступати біgom до краю ліску. Однак поляки переїжджають мимо. Якраз настали латинські Зелені Свята, тож вони ледь трималися на конях. Переходимо краєм Соколів, Бахова й Грушової у Бахівський ліс. «Громенко» виряджає мене до Гути Березки по харчі. Разом зі мною йдуть командир «Калина»³⁶ зі своїм роєм та «Свірком». Я узяв ще й «Каштану», бо хотів принести більше харчів. Вернувшись мали ми о 12-ій годині. Районовий провідник «Калина» з роєм пішов до польського, вороже настроєного до нас села Гути Березки. За напади на наших селях воно було недавно спалене, тож люди жили в малих хатах, бідували. А як

---

³⁵ Виселення Іскані Перемиського повіту відбулося приблизно 15 травня 1947 року.

³⁶ «Калина» – Йосип Клим – уродженець Явірника Руського (присілок Нетребка), командир первого роя першої чоти «Бартля» в сотні «Громенка», з якою перейшов у Німеччину [на основі даних автора спогаду].

надійшов «Калина», то застав у ньому ще й польське військо. Вернувся з нічим. Разом з його роєм пішли ми тепер до Березки. Не заставши там людей, подалися до Сівчини. Там вдалося зорганізувати трохи харчів. Вернулися ми в призначений час. Командир розділив харчі, даючи насамперед хворим і пораненим.

О 12-їй вночі відділ знявся з постою й перейшов до Бахова, відтак на Соколи та Липські ліси. Перебувши в них день, уночі вирушили до Добрянського лісу, перейшли через Закуття. На Долі, присілку Доброї Шляхетської, уже нікого не було. Минули брижавський присілок, Ропу, потік та стали наблизатися до Ляхави, де наша стежка була обстріляна ВП. Якось тоді долучив до нас командир «Байда». Він дав наказ відступити у Добрянський ліс, звідки перенеслися ще далі – до Кузьминського лісу, де й закватиравали. Командир відрядив вояків на присілок Заліз (належав до Крецова). Вони вернулися з картоплею, яку вдалося доварити та й з'їсти, тож у доброму настрою вирушили ми всі на гору Ліщавку.

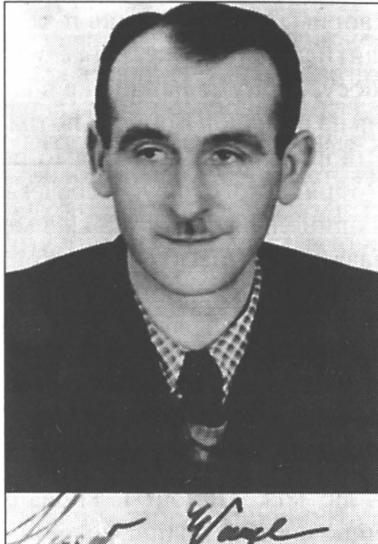
Там відділ окопався й перебував три дні. Дозорці й розвідка інформували про спокій у околиці. Я використав цей спокій і приніс з одного магазину м'яса, з другого 60 літрів меду. Натомість у двох криївках збіжжя уже не застав – військо їх виявило. Вертаючись, побачив на брижавському присілку ВП, яке копало окопи, якийсь відділ ішов у напрямку нашого відділу. Я доніс про це «Громенкові», нагадуючи, що вже три дні стоїмо в одному місці. Командир відповів, що все буде добре. Послав «Вуйка» з Рудавки разом з «Оленем» і трьома іншими стрільцями до його рідного села по худобі. Ім, нещасним, не суджене було повернутися.

Уранці наступного дня в околиці панував спокій. Десь коло 9-ої дозорці донесли про відділ ВП на дорозі Ліщава–Ляхава, потім про наступний. «Громенко» наказав стягнути стежкі й стійки та скоро переноситися в інший ліс. Здолали ми, може, 200 метрів, як розгорівся бій. Навколо нас стояло перстенем військо. Командир наказав іти вперед боєм. Він тривав десь дві години, ми таки прорвалися в напрямку Кузьминського лісу. Однак на шосі Сянік – Бірча залягло в окопах військо, перейти ніяк, тож звернулися назад на Крецівський ліс, шукаючи місця, вигідного для постою,

оборони й наступу. Пощастило нам його знайти. Постій. Перев'язано рани пораненим під час прориву. «Гудим» мав рани на руках, легко куля зачепила голову друга «Сміка». З цивільної сітки бракувало станичного «Пняка», який ослаб у дорозі й залишився. Я доповів про це курінному «Байді». Командир наказав мені взяти хлопців з сітки й піти по нього. Узявши «Миколаєвича», «Точила» й «Стріху», я вирушив. По дорозі віднайшов пораненого «Каштана», який сказав, що недалеко лежав поранений «Пняк», але поляки забрали його з собою. Тим часом і друг «Точило» підійшов до мене й, нарікаючи на свої літа, слабість, відмовився йти далі. Разом з «Каштаном» моя трійка вернулася до відділу.

«Байда» тим часом наказав усім з цивільної сітки податися у IV район по харчі. Вони відійшли й вже назад не вернулися, бо відділ змінив місце постою. Правда, «Байда» доручив їм встановити зв'язок з тими, що пішли на Рудавку й зголосилися до кущевого «Стріхи» у його криївці коло Жогатина. Однак контакт був уже зірваний. А у відділі відбувалися наради з участю «Шувара», «Зубченка»³⁷, «Громенка», отця «Кадила» й курінного «Байди». Що робити далі? На останній нараді в Крецівському лісі встановлено йти на Захід, проте як це зробити, коли навіть пробитися до сусіднього лісу ставало щораз важче?

Увечорі «Громенко» вирядив мене по рештки меду, залишенні в Добрянському лісі. Мед потрібний був усім, але найбільше

Дантист сотні «Громенка» – «Зубченко»

³⁷ «Зубченко» – Василь Гузар – дантист сотні УПА під командою сотенного «Громенка».

хворим. На дорогу дав п'ять вояків, а я, рушаючи, лиш думав, як дійти до цього лісу. Адже треба було перейти обставлена військом шосу, якої уже раніше не вдалося сотні перейти. А тому звернули ми на присілок Борисів, потім Заліз, нарешті й ляхавський присілок Підлісся, звідки вже прямо потоками й гущавиною добралися до Добрянського лісу. Перечекавши трохи, минули присілок Ратне й опинилися біля криївки з медом. Видобувши мед, поспішали ми назад, щоб не втратити контакту з сотнею. Однак від Ратного прямо на нас йшло вже якесь військо. Ми відбігли на край Добрянського лісу й перейшли ним на Піщисько. На дорозі Ратне – Піщисько стояв вояк. На мій оклик назвав кличку. То був наш стрілець.

Роздавши мед, «Громенко» зарядив вимарш. Через Ратне на Черленну, Коти, що були останнім присілком Доброї Шляхетської, у ліс між Пилою і Тирявою Сільною. Там цілий день сотня відпочивала. Уранці дозорці донесли про облави на всій околиці. А відділ стояв у малому ліску, де, проте, поляки не зайдли. Увечорі попрямували ми до V району. Минувши шосу з Пили до Тиряви, фабрику нафти в Тиряви, дійшли до Солоного лісу. Там натрапили на вогнище. Грілося при ньому й варило каву, чекаючи на картоплю з попелу, кількох стрільців з V району. Однак не повірили, що ми не поляки, а повстанці, тож зірвалися на рівні й втекли. Написавши їм вістку про себе, командир вивів сотні у гущавник, де ми замаскувалися й стали чекати. До мене підійшов «Каштан» і став жалітися на стан здоров'я після рані в бою 31 травня. Не міг далі йти. Я дав йому трохи меду й підбадьорив.

Рейд

У червні 1947 року настав для нас час прощання з нашими горами й лісами, час подяки всім потокам, гущавинам і полянам за гостину й пристанище в боротьбі з ворогом. Жили ми в них три з половиною роки. Кожен з нас у мислях попрощався зі своїми батьками, ріднею, знайомими, розкиненими між Україною і Польщею великим переселенням. Бажали ми їм витримати нову Голгофу. Більш-менш такі обгорнули нас думки, коли командир

«Громенко» сказав, що сотня вибуває на Захід³⁸. Ми наблизилися до Сяну, куди вже раніше пішли обсерваційні стежі. Був вечір. Навколо спокій. Чекаємо наказу. Нарешті «Громенко» наказує підсуватися на берег, а потім маскувати всі близкучі предмети й зброю. І зараз приходить наказ чотами входити в воду й діставатися до того берега. Постій у лісі за річкою. Щасливо переходимо кам'янисте дно Сяну. Стежка на тому березі доносить: всюди спокій. Перейшли ми шосу Сянік – Нове Містечко й заглиблися в ліс. Тим часом за Сяном почалася стрілянина. Там залишився командир бойки СБ «Петя» з кількома хлопцями, посланий раніше «Громенком» по худобу до польського села. «Петя» мав щастя й за якийсь час прилучився до відділу. До того не сам, а з трьома коровами, хитро виведеними з села нашими переодягненими за поляків стрільцями. А стріли пішли в селі аж тоді, коли обмануті господарі зорієнтувалися, хто в них забрав корови. Наш лікар «Шувар» відразу наказав тих корів дойти, аби дати пораненим молока, але виявилось, що бідна худоба вже була видосна й молока навіть не капнуло в наші менажки.

Надворі починалася велика злива. Уже не чекали ми на повернення зустрінутих по дорозі жінок з Сянока, що мали нам купити різні потрібні речі, а чимськоріше перейшли в інше місце. То вже починався насправді наш рейд, у якому тяжко було все запам'ятати та втримати сяк-таку орієнтацію. На захід та й на захід, лісами, полями, між відділами ВП, з літаками понад собою. Мусимо поки що дійти до Карпат, командир каже, що, можливо, зустрінемося там з сотенным «Хріном», командиром «Реном». Можливо, дістанемо там якісь харчі. Підтверджує це також курінний «Байда».

---

³⁸ Сотня командира «Громенка» (Ударники-2) отримала наказ прориватися у американську окупаційну зону Німеччини 13 червня 1947 року. Кордон з Чехо-Словаччиною перейшла 17 червня, а 25 серпня подолала кордон з Австрією. У Західній Німеччині опинилася 10 вересня, а наступного дня при всьому військовому церемоніалі склава зброю перед армією США. Оцим сотня виконала своє пропагандивне завдання, що полягало в переконанні західних країн про боротьбу УПА проти совітської імперії. Сотня рейдувала всього 90 днів, перейшла 1,5 тис. кілометрів й звела по дорозі 22 бої. У Німеччину дійшло всього 49 вояків з сотні, яка весь час зберігала військовий порядок і бойову готовність.

Минули Балигород. За нами військо, усе за нами топчуть, проте командир маневрує хитро й розважно. Незнані нам терени. Коло якогось села «Громенко» каже, що тут уже треба буде прийняти бій, бо скрізь ворожа сила. Окупуємося й чекаємо. За півгодини стійковий біжить і сповіщає про наступ поляків. Вишиковується тугіше наша лінія. Усі провідники, лікарі, отець «Кадило» – позаду. Командир разом зі стрільцями, наказує триматися спокійно й стріляти аж тоді, коли ворог буде «на мушці». Ворог уже на віддалі менший за 50 метрів. Вогоны! Була 9-а година вечора, як перші сутінки розблисли. Бій тривав півтора години й приніс нам трьох убитих, трьох поранених важко, стільки ж легко. Поляки мають 10 убитими.

Перед північчю хочемо перейти шосу і далі посуватися на захід, але затримує нас польська застава. Відходимо та пробуємо в іншому місці – так само, так аж до ранку, коли сотенний вирішує наступати. Переходимо шосу, залізницю й річку Ославу. Заглиблюємося в ліс. Рахуємо своїх. Під час страшного бою на штрепі гине наш лікар «Сян»³⁹, німець, тяжке поранення отримує в ноги лікар «Шувар» та кухар СБ «Арпад». Отець «Кадило» приносить командирові зброю доктора «Сяна», який поляг геройською смертю у дорозі до своєї Батьківщини.

Трохи опоряджуємо й рушаємо далі. Хлопці вже чотири дні не їли. Шукаємо молодої картоплі – мала, як горішок, стара – зігнила, проте в кількох хатах вояки виявляють в пивницях добру. Перейшовши ще раз ріку, знову натрапляємо на хати з повними пивницями й виносимо з них стільки, скільки можемо. У лісі печемо картоплю, заїдаємо капустою. І далі. По зв'язку передають про знесиленого вояка, він уже не міг іти далі. Доктор «Шувар», оглянувшись його, стверджує, що воякові треба два–три дні відпочинку. Цей вояк походив з Ліщави Горішньої, був моїм знайомим, старим вояком УПА й членом ОУН. Нести його сотні незмога – всюди ворог, лікарні нема, людей виселили. Ніде лишити. Залишити на «милосердя» ВП також не можна – умирав би у страшних повільних муках, як уже не один неред ним. Мусимо самі завдати

---

³⁹ «Сян» – Вільгельм Вельтке – сотенний лікар сотні «Громенка».

йому смерть. Це страшне, однак це станеться. Ми всі знали, що він умер таки як герой та й легше прийняти смерть від друзів, з-поміж яких ніхто не знав, чи завтра не доведеться вмирати так само.

Рушаємо вперед. На краю одної поляни бачимо двох вояків, але відстань не дозволяє встановити: наші чи вороги. Шукаємо слідів. За слідами можна було відрізнати, тому що наші мали підкови ковальської роботи, а поляки з французьких фабрик. Нічого певного не знаходимо, хоч маємо тиху надію на зустріч з «Хріном». Короткий постій, і раптом стріли недалеко нас. Поляки обстріляли стежу (вона вже не вернулася...), але ми тим часом позбириалися до вимаршу. Швидкою ходою перейшли кілька кілометрів, але, наблизившись до шоси на Лупків, відомо вже було: бій з поляками неминучий. Він не тривав довго. По нашій стороні згинув сотенний інтендент. За шосою було вже чисто, проте над головами появилися літаки й скинули летючки. Нас поінформували про наш рейд на Захід, запевняючи заразом, що перейти нам ніяк не вдасться. А тому треба нам піддатися – хто здається, не зазнаватиме ніяких репресій. Ніхто з наших друзів на такі обіцянки не пішов. Користь з летючок була така: було їх багато й кожен стрілець мав досить паперу загортати тютюн.

Увечорі командири знайшли вигідне місце постою, розіслали стежі. Хлопці стали ділитися харчами, дехто мав лише воду з потоку як свій харч. Уранці стежі донесли про поляків від гори, звідки ми зійшли попереднього вечора. Погасивши вогнища, сотня швидко відступила, проте незабаром заднє забезпечення знайшлося під вогнем поляків. Один стрілець падає раненим. Ворог став висуватися крилами вперед. На котрійсь горі поляки вже взяли нас у перстень. Командири «Байда» і «Громенко» сказали: нема іншого виходу – пробиваємося з кулеметами на чолі вперед. Наша ціль: осягнути шосу Лупків – Сянік. На шосі стояли дві застави. Одну зліквідував сам «Громенко» з одним вояком, а другу чота «Лагідного». Здобули ми чотири військові машини, два дегтярі, три буханці хліба, консерви й дві пари черевиків. Були й втрати. Упав «Шувар», один ройовий і два стрільці. Доктор «Шувар» отримав тяжку рану в ногу, не міг далі йти. Передав торбу з ліками

Володимир Хома – «Карло» (ліворуч), районовий провідник СБ III району надрайону «Холодний Яр» та його заступник Михайло Ковальчин – «Бурій»; світлина по переході в Німеччину

нічого не можна було зробити. Курінний дуже жалував за «Шуваром», проте не дав смуткові подолати себе, а ще сам перейшов між четами й підбадьорив вояцтво, нагадуючи про можливість зустрічі вже незабаром з сотенным «Хріном» та курінним «Реном». І сотня рушила далі. Перед нами був уже словацький кордон. Вечір застав нас у глибокому потоці. Стежі вислідили село недалеко від нас, проте порожнє. То була, як виявилося, Бальниця. Сотенный дав одному росіві наказ зайти до села. Люди, добрі люди залишили багато харчів, хоч у хатах ні живої душі. Назбирали харчів, рій вернувся до сотні. Користаючи з запасів Бальниці, ми три дні відпочивали й готовувалися з силами до рейду, опоряджали білизну й одяг.

Нарешті командир «Громенко» сказав, що виrushаємо на перевід кордону. А ще перед цим, уночі, сотня зайдла до Бальниці

санітарові, автомат, а потім відібрав собі життя, щоб не затримувати собою сотні в поході. Не знати, де ВП поховало наших убитих, яких напевно знайшло.

Перейшли ми шосу. Командир «Байда» сказав про потребу чим-скоріше зайняти гору перед нами, бо коли першими займуть її поляки, то це коштуватиме нас велиki жертви. А поляки тим часом почали по цій горі міцно бити, щоб затруднити нам доступ. По дорозі «Лагідний» розділив здобуті буханці хліба. На горі першими були ми, проте поляки вже обстрілювали нас з сусідньої. Саме тут до курінного підійшов санітар і доповів про смерть доктора «Шувара». «Байда» розсердився, що санітар не повідомив про це раніше або не взяв на себе, проте вже

й по хатах, розділивши ся на рої, стала варити вояцьку зупу, пекти пляцків і пирогів. Однак незабаром стежі донесли про військо, посипалися перші стріли. То зустрілися дві ворожі стежі: наша й польська. Поляки запалили хати, а ми швидко відступили з села в напрямку словацького кордону. У лісі ще трохи почекали на одну стежу, але вона не повернулася. У Бальниці закватиравали поляки. Наш командир дав наказ пекти картоплю й добре наїстися. А потім, о третій годині ранку 17 червня 1947 року дав наказ переходити кордон.

На Словаччині ми опинилися без якихнебудь перешкод. Без одного стрілу віддалися від кордону десь на 40 кілометрів. Однак ішли ми також без харчів. На постою я підійшов до провідника «Верниволі» й попросив за картоплину. Одеряв її та й зварив. З'їв. Наступного дня сотня запалила малі вогні, проте не мала чого зварити чи спекти. Я пішов до одного роя, де було трохи картоплі, але мені не дали нічого. Вдався до провідника СБ «Карла», який зі своїми друзями щось єв, але поки й дійшов, вони вже нічого не мали. Став шукати біля порожнього вогнища й знайшов кілька картоплин, які зараз з'їв. Відтак пішов на стійку. Харчів немає майже зовсім. «Громенко» каже на збірці, що ми заблизько кордону, щоб іти в села за харчами, бо розконспіруємо себе. Мусимо віддалитися ще глибше.

Ідемо вже третій день Словаччиною. У нас нема харчів. Дехто нарікає на ослаблення. Врешті на четвертий день на якомусь пасовищі застали пастухів і довідалися від них про недалеке село Яблонку. Командир наказує вирядити по двох вояків з роя за харчами в це село. Вони вернулися з мукою, тож кухарі зараз наварили мамалиги. Стало нам веселіше. Як стемніло, стежі донесли про наближення якогось війська. Першою була думка про сотню «Хріна», але то йшла чота словацького війська. Ми їх затримали й без труднощів ввійшли в добрий контакт. Чотар зараз повідомив про те, де і в якій силі кватириє військо, наказав своїм дати нам амуніції. Ми попрощалися. Відійшовши, словаки зняли сильну стрілянину в лісі, щоб пояснити у гарнізоні, чому витратили амуніцію. Їх поведінка була нам зрозуміла: вони не любили чехів, а тому сприяли нам.

«Коник» (з автоматом), курінний пе-ремиського куреня УПА перед насту-
пом на містечко Бірчу в січні 1946 р.

про справу командирові. «Громенко» сказав тоді, що мусить задовільнити волю «Каштана». Перед смертю «Каштан» попро-щався зі своїм односельчанином «Свірком», а мені доручив, якщо зістануся живим, передати про його долю родині. Біля вогнища, на березі річки, «Каштан» зустрів свою смерть, свідомий того, що вмирає за Україну. Там його й ми похоронили. Друзі відспівали над поляглим тихе «Видиш, брате мій». Ця смерть кожного засмутила, а командир «Громенко» зрозумів, що далі в таких умовах вояцтво йому не витримає. Вирішив більше подбати за провіянт.

За нами по кільканадцяти днях маршу було вже понад 200 кі-лометрів словацької землі. Звели ми кілька боїв з чеським

Ще тієї ж ночі перейшли ми го-ловну шосу, ріку й заглибилися в наступний ліс. На відпочинку до командира «Громенко» підійшов отець «Кадило» й став просити за дозвіл відлучитися від сотні з на-дією, що священик з поблизького села вможливить йому з допомо-гою інших священиків дістатися до Німеччини. Командир наперед не погодився, але як отець настоював далі, дав йому дозвіл. І так пішов наш отець і вже ніколи не вернувся. Зрадою був зловлений, а потім і переданий Польщі⁴⁰.

Одного дня маршу, коли прий-шов постій, якийсь вояк покликав мене до хворого друга «Каштана», а цей сказав мені, що такий хворий – несила далі йти, хай я його до-стрілю. Я відмовився й позвітував

⁴⁰ «Кадило» був переданий Польщі 3 травня 1948 року, смертний вирок виконали йому в Ряшеві 13 вересня 1948 року.

військом. Сотня трималася добре. Одного вечора «Громенка» вирядив мене з роєм до двох лісничівок за харчами. Вернутися на те саме місце, звідки виходимо, ми мали не пізніше 12-ої години. Я прийняв наказ, але потім побачив, що зі мною мають іти самі хворі й каліки, ранені, у яких відняли амуніцію, лишаючи всього по 35 набоїв на душу. То було щось неясне, проте відмовитися йти я не міг. З другою групою вирушив по харч комендант «Петя». Сонце ховалося за гори, як ми підійшли до одної лісничівки. Навколо стояла тиша. Відчекавши з годину, знайшлися всередині хати. Лісничий, молода ще людина, перелякався, але дав повечеряті, а потім зняв зі стіни мапу Словаччини. Більше харчів не дав, бо перед хвилиною, за його словами, були в нього такі, як і ми та й все забрали. Два кілометри від нас знаходилося військо. На одній горі загавкали собаки. Знайшли ми вівчарню, проте «Петя» вже там був раніше і все вигорнув. Узявши трохи борошна й сира, ми вернулися на місце постою сотні. А сотні не застали. Мої хлопці стали нарікати на свою долю та плакати. Я подумав, що нас залишили отак навмисне, щоб позбутися тягару. Потім заспокоїв своїх недужих, кажучи, що ми віднайдемо сотню, а поки що я поведу їх сам.

Зварили ми вечерю, переспали ніч, а вранці пішли шукати слідів сотні. Були замасковані, однак визначили ми їх напрямок: на відкриту полонину. Треба було перечекати день, бо йти відкритим полем виставляло нас на смертельну небезпеку. Залягли під зваленими ялицями й стали розмовляти. Друзі щиро сердечно призначалися до виснаження, безнадії та заміру покидати сотню, бо так мучив їх голод. Я нагадав їм, що як будуть мене слухати, то з Божою допомогою дійдемо до Німеччини самі. Пообіцяли послух.

Увечорі знайшли ми вівчарню коло тієї полонини. Старий вівчар прийняв нас гарно й дозволив варити вечерю. Я призначив стійки, але хлопці відмовилися йти, хоч ще кілька годин тому обіцяли виконувати мої розкази. Тоді на стійку іду я з другом «Хруштем». Чотовий кухар «Богдан» став варити вечерю. Узявши готову вечерю, відійшли ми на край лісу. Там нагадав друзям учорашню обіцянку послуху, уже сьогодні зломану, і сказав, що в такій ситуації я не бачу можливості далі з ними йти. Розділяю їх на дві

або три групи. Друг «Богдан» наполіг, щоб він, я та «Хруш» ішли разом, а решта хай ділиться ще на дві групи. Усього було нас тоді 11 вояків. Я порадив їм прямувати трохи на південь, там зорганізувати харчів та відпочити, а тоді знову податися на захід. Моя трійка вирушила далі, а з позосталої вісімки, як мені відомо, добився до мети лише один: Михайло Швед – «Гайворон». Як він казав, уже наступного дня ці хлопці вдень пішли до вівчарні, там обстріляло їх військо, а що було далі – не знати. Він пішов далі сам. По трьох днях зустрів вояка «Жука», з яким пригодами та боями дійшов до Німеччини.

Я, «Богдан» та «Хруш» помарширували в західному напрямку. Вийшовши на полонину, від тамтешніх вівчарів довідалися про перехід десь 150 вояків попереднього вечора. То була наша сотня. Заночували ми в лісі. Один тримав стійку, а два спали. Панувала між нами згода й порозуміння. Уранці з'їли ягід з цукром. Просто бенкет. І рушили далі. У наступній вівчарні знову дістали харчів і за ними просиділи день, обсервуючи околицю. У далековиді побачив я на сусідній горі колибу й жінку коло неї. Добрались ми до колиби. Жінка стала страх кричати і щойно по якомусь часі вдалося її заспокоїти до того, що почастувала нас горілкою. Правда, я попросив її випити першою. За нею хильнули по дві чарки також ми. Потім випросив у неї малу. Виявилося: це секретарка заступника прем'єр-міністра з Братіслави, освічена дівчина. Давши їй брошурку про визвольну боротьбу УПА, ми відійшли.

Наблизилися до якогось містечка, бо всі вівчарні на полонинах і поблизу лісів обставило цього вечора військо. У долинах нас не сподівалися й ми спокійно набрали в одній вівчарні біля містечка харчів, цукру й тютюну. Вівчарі показали гарний шлях, необставлений військом. Вдалося перейти цілий день і нікого не зустріти. Аж увечорі зйшли у потік зварити їсти. Трохи відпочивши, «Богдан» хотів, щоб рушати далі. Я сказав, що заскоро, але таки пішов, коли він з палицею в руці пробрався вперед. За ним ішов «Хруш», а я ззаду, обнятий якоюсь тривогою. Став пильно роззиратися та побачив двох чеських зорців на горі. Кинувся в ліс, закликаючи «Богдана» й «Хруща» за собою. Чехи вже нас помітили. Сталі стріляти. Кулі засвистіли над головами. Я гукнув друзям

не бігти у потік, а на відкрите поле, звідки добре видно й звідки добре відступати далі. Не послухали. А я пішов у поле, звідки побачив, як чеський відділ під лісом уже перетинає нам шлях утечі. А друзі мої подалися якраз у цьому напрямку. Незабаром звідти долетів до мене крик: «стой! стой!» та й стріли. Далі вже не втікав, а заліз у малиняк і замаскував за собою сліди. Пістолю запхав у халяву, у руці тримаю автомат, під рукою граната. Готовий прийняти бій. Іду чехи й кричат, що мушу здатися. «Ага, знають про мене». Пройшли три метри від малиняка – не завважили. Як віддалилися, я від напруги й втоми просто заснув.

Пробудився вночі. Сам, друзів нема, мабуть постріляні або зловлені. Становище моє майже безвихідне. Мапа й компас залишилися в «Богдана». Став я вимовляти молитви й просити в Господа помочі. І пішов далі сам. Чотири години переходитив 100 метрів на місці застави, де попалися два друзі. Не зашелестів підо мною ні один листок. Уранці перейшов прокляте місце та зварив у потоці їсти. Кілька годин забрав мені ще переход малої поляни за дня, але потім, відскочивши від війська, я два дні йшов сам. Нарешті зустрів словацького, який сказав мені про двох українських повстанців поранених два дні тому в завзятому бою, а відтак полонених чехами. То були «Хруш» та «Богдан».

Ішов я далі тереном цілком забитим чеським військом. До поміг Господь обминути застави й стійки, хоч просувавсь я один кілометр уперед за кілька годин. Однак треба було перейти перстень цих застав. На одній горі замаскувався й відпочивав. Уранці трохи розгубився, не міг встановити напрямків світу. На щастя, зустрів якогось чоловіка й отримав від нього потрібні

Свєстахій Оліяр – «Карий» з Сівчини

інформації. Потім допомагали зорі на небі й мох на північних краях дерев. Так ішов лісами два дні й дві ночі. На третій день почув присмні звуки овечих дзвіночків. Як вівці – то й вівчарі. Аж увечорі підпovз до них. Представився як український партизан. Прийняли мене щиро, відразу наказуючи сідати, бо коли буду стояти перед ними, то звернуть на мене увагу поліції. А поліцайв тут багато, бо охороняють перед українськими повстанцями державних «шишок» з Братіслави у недалекому курорті. Потім дали кілька кілограмів сира, борошна, соли, сірників та тютюну й попросили відійти, бо можуть надійти поліцай на контроль.

Попоївши, переспав ніч. Уранці далі почувався змученим, тож спав ще трохи, а потім виrushив і йшов цілий день. Тримався лісів, бо харчів було вдосталь, а люди могли означати радше небезпеку, ніж безпеку. На третій день почув гуркіт авт. Підкравшись до шоси, побачив військові машини. Метнувся назад у гущу й подумав піти на гору, звідки можна було оглянути терен. Однак щось шепнуло не йти. Вернувся назад і переспав до вечора в густих корчах. На ту гору піднявся щойно вечором і побачив... чеських вояків, як сходили з застави на її вершку. Подякував Богові за опіку, бо були б мене мали живого або мертвого.

Як смерклося, підсунувся до шоси. Там кватиравало собі військо, працювала польова кухня. А шосу конечно треба було перейти. Минуло кілька годин чекання, нарешті вояки забралися з постою і я мав відкриту дорогу. Вийшов на наступну гору. Там було багато стежок, витоптаних, як здавалося мені, дроворубами, а не військом. То була помилка. Якось присвітив я батерейкою при самій землі й побачив сліди черевиків, але то були військові черевики. І зараз почув крик «стой!». Я задубів на тому місці, бо крик дійшов десь з трьох метрів від мене. Чехи теж не знали, хто йде: свій чи ворог. І тому підпустили так близько. Нарешті прийшла свідомість до мене і панічна втеча до ніг. Однак стріли пішли з трьох сторін, тож хвилину став і перестав ворушитися. Застряг так на одній нозі та й не посмів поставити другої, боячись листків під нею. Могли ж зашелестіти. А чехи подумали, що я лежу забитий, бо ж стріляли густо-густо. Почув, як застави переговорю-

ють з собою, питуючи, що сталося. Простояв на одній нозі зо дві години. Чехи сиділи спокійно й чекали. Нарешті сили покинули мою одну ногу, тож просячи Бога за поміч, я став на рівні й пустився втікати вниз. За мною аж заварилося, але без кулі під шкірою добився до якоїсь гори. Злетіла вгору ракета. У світлі ракети побачив шість авт з військом. Подумав кинути на одно з них гранату, але потім зачепив її назад за пояс – могла придатись у важчій ситуації.

Відійшов я далі й сів відпочивати під ялицю. Як розвиднилося, вийшов на неї, але побачив тільки небо й ліс. Лісом пішов далі. Минули три дні, як дійшов до широкої щоси. Не переходив її, а пішов убік, так що побачив перед собою ще й залізницю. З сіножатів долетіли веселі пісні дівчат. Зробилося сумно, але сум минув, як виявилося, що на польовій доріжці, якою збирався іти, розложилася чеська застава. Переїхав потяг. Звернув я праворуч і пішов краєм лісу, відходячи таким способом від застави. Щасливо подолав щосу, залізницю та річку. Це все вночі, а ніч стояла ясна й тепла. Наблизився я до копиці сіна, де думав відпочити, аж тут вискакують – з тієї копиці! – чеські вояки з криком «стой!». Знову не знаю, що робити, однак критичний момент минає – кидаюся втікати. Вояки стріляють, удається мені густими корчами добігти до потоку й в ньому загубити сліди. А то якраз настала пора, коли чеський уряд проголосив нагороди по 15 і 10 тисяч корон тому, хто спіймає живого або мертвого вояка УПА. То, здається, ті вояки думали радше про першу суму, ніж другу. Стріляли марно.

Я знову пройшов трохи й знову побачив перед собою щосу, хтозна чи не ту саму, яку недавно минув. А при щосі – застава. Не вибиравсь я іти горами, бо подумав про застави на їхніх вершиках, а зійшов собі в долину. Знову мав щастя і Господню допомогу. У долині побачив мале світло якоїсь хатини. Заходжу туди, застаю трьох чоловіків. Одного посилаю на стійку, пригрозивши смертю двох позосталих, якби зважився мене видати воякам. Ці два інформують, що 300 метрів далі повно війська й дивуються, як я міг перейти через так густо обставлений терен. По хвилині напруга минула й вони стали приязнішими. Нарешті добули харчі й дали мені на дорогу, а один вийшов надвір, щоб показати, як іти.

Ярослав Бородяк – «Свірк» з Сівчини, член Польової Жандармерії сотні «Громенка»; світлина по переїзді з Німеччини в США

У лісі потім я пристанув і зараз заснув.

Уранці прокинувся серед тиші. Поснідав і пішов збирати малини по кущах. Раптом чую гамір й бачу якесь сто метрів від мене рій війська. Вояки мали позакочувані рукави й готові кріси. Ішли на схід. Я замаскувався й перечекав, а потім вирушив у протилежному напрямку. Знову пропустив коло себе відділ війська. Нарешті наліз на якихось цивілів. Запитався в них, як далеко до річки Вагу. У відповідь почув, що 10 кілометрів, але річка течею сильна та глибока. Над раном опинивсь я коло містечка Тренцина. День пересидів у ліску, а вечором підійшов

до одної хати. Там сказали, що до Вагу зовсім близько, хоч перейти його буде мені важко: учора заходили до цієї хати українські повстанці, жінка повідомила поліцію, повстанці жінку за це застрілили, так само одного поліцая, самі відійшли в ліс, але зате надійшло військо та й обставило приступи до річки з обох її боків. Крім того, позабирали всі човни. Ніяк перейти чортовий Ваг.

Подякував я добрим людям і вернувся в ліс. Наступного дня оглянув околиці міста й саме місто. Ще наступного й далі вивчав всю околицю й можливості переходу, а також спостерігав за рухами війська. Увечорі підійшов до одної жінки в полі. Жінка давай втікати, та я став просити залишитися й вона пристанула. Запитала, чи я католик. «Так, католик і український повстанець, бандерівець», – сказав я. Наказала зйти в кукурудзу, а сама стала працювати далі, так що ми могли розмовляти. Я попросив помогти переправитися через Ваг, обіцяючи за допомогу золотий годинник. Жінка спрямувала мене до вівчарні на скраю лісу. Мали зголоситися до мене її знайомі, хоч допомогу подав відразу

тамтешній вівчар. Він пішов до села по свого сина, який міг помогти мені в переправі. Вернувся з доброю вісткою. Наступного дня прийшов огородник, знайомий тієї жінки. Приніс багато овочів. Обговорили ми докладно перебіг переправи. Помогти мали пастухи над річкою. Я мав різні сумніви, проте пішов їх шукати, а до річки було ще з 10 кілометрів. Над берегом їздили роверами поліції. Вода глибока й швидка, а пастухів покищо не видно. Я рушати в воду не зважився. Майже цілу ніч шукав тих пастухів. Застав мене ранок та ще й так незручно, що не міг вернутися в ліс. Тож примістився в прибережних лозах. Пішов дощ. Увечорі побачив людей, що шукають когось або чогось по лозах. Я наблизився до них, трохи розпитав. То були обіцяні мені огородником пастухи. Молоді хлопці – п'ятнадцятилітки сказали, що можуть переправити мене, але аж наступного дня вранці. Я на це не пристав, бо відчував небезпеку від розташованого на тому боці війська. Вернувсь назад до огородника в ліс, що означало віддалитися від переправи знову на 10 кілометрів. У розмові виявилося, що огородник знав одного карпатського русина коло свого села, який недавно видав чехам групу «Бурлаки» з самим сотенным, обіцяючи їм допомогу в переправі. Огородник уважав, що я повинен піти до того зрадника та й зліквідувати за вчинений злочин. Я цього не зробив, а вирішив зайнятися радше переправою, ніж розправою зі зрадником.

Лісом понад Вагом перейшов я кілька десят кілометрів і опинився близько Трнави. Не один раз пробував перейти річку, але була заглибока, засильну мала течію. Коло одного порому обстріляли мене чеські вояки, але знову Бог узяв на себе їхні кулі. Одного дня спіткав у лісі старшого чоловіка, якому знову запропонував свій золотий годинник узамін за допомогу в переправі. Він відповів, що добре, але мушу перечекати завтрашній день, неділю, а в понеділок справа рушить уперед. Я залишився в лісі чекати понеділка. Викопав у полі картоплі, у якійсь хаті дістав хліба й сала, наловив раків у потоці та й добре повечеряв і заснув. Перечекав наступний день.

У понеділок уранці з'явився той чоловік з іншим, молодшим. То був його син. Старий сказав, даючи мені хліб, сірники й тютюн, що

перейти річку неможливо – всюди військо. Ми попрощалися й я вечором спіткав валку возів. Вони возили дрова з лісу. Почекавши до вигідної хвилини, зачепив розмовою одного господаря. Він помогти мені не міг, але за кілька годин приїхав знову, з жінкою, що дала мені хліба, масла й сира. Порадив чекати на свого знайомого, який, можливо, дасть мені якусь поміч. Знову сиджу в корчах і чекаю. Іде той знайомий. Я виходжу й затримую його. Господар питаеться, чи я бандерівець. Кажу, що так і прошу допомогти. «Вода піднеслася, бо в горах випали дощі, переправитися вброд не можна, треба чекати», – відповів на моє старе питання. Що ж, я чекав три дні, але зірвався мені зв'язок з тими господарями. Нарешті таки віднайшов я того першого, який дорікав на втрачений контакт, бо була можливість переправи. Пообіцяв перевезти десь коло 5-ої години пополудні. Він вертався об цій годині. Зрівнявши зі мною воза, зліз з лавки й казав мені брати віжки в руки, а сам пішов ззаду. Приїхали ми в село. Господар склав – на мені! – велику піраміду з дерева, яку я мусів витримати зо дві години на собі, аж в'їхали ми на пором на Вазі. Зате ніхто ніяк не міг би мене в ній побачити. На поромі чотири поліцаї. Вони провірili папери господаря, але між дерево не заглядали й не гадаючи когось там знайти. От я на тому березі, нарешті, по стількох днях вичікування. Господар виладував мене й показав дорогу на Братіславу. Віддавши йому годинника, я рушив далі.

Полями віддалився від дороги на Братіславу й ніде не заходив у розмови зі спітканими на полях людьми. Аж вечором знову наблизився до шоси, де побачив військові машини. Удалося перескочити на другий бік та й заглибився в ліс. У лісі надибав я потік, коло нього хатину, а коло хатини насаджену картоплю й капусту. Вибравши картоплі й зібравши капустину, пішов назад у ліс. По кількох днях мандрівки лісами, опинився недалеко кордону між Словаччиною та Австрією. У тому місці кордон пролягав річкою Моравою, більшою від Вагу, зате лагіднішою в течії. Зайшов я в якесь таке місце, де кілька кілометрів тягнувся високий паркан. Нарешті перейшов його по приставленій ялиці й спустився в долину. Там спіткав чоловіка з малим хлопцем.

Другий справа: Іван Гарабач, згодом «Старий», районний провідник III району; другий зліва, ззаду: Петро Хома, заступник першого в обов'язках коменданта української поліції в Бірчі за німецької окупації; світлина з кінця 30-х років

Почав з ним розмовляти й відразу відзначив його велику цікавість щодо мене. Я сказав про свій замір перейти до Відня до сестри. Він погодився мені помогти, але заразом став обшукувати. Не знайшов пістолі ані ножа, проте сказав, що мушу іти з ним до села. Тоді я пустився утікати, а чоловік гукнув людей на допомогу ловити мене. Я витягнув пістолю й це відразу їх прохолодило. У лісі віддихався після втечі. По якомусь часі затримав чоловіка з телігою. Виявився католиком, а не комуністом, якого розпізнав, проте, в описаному мною попередньому чоловікові. Привіз мені харчів, за які отримав від мене військового коца. Ще й показав, куди йти до Морави, якої я все-таки ніяк не міг цього вечора віднайти. На день замаскувався в корчах, звідки бачив прикордонників на службі й пастухів. Увечорі вони завважили мене, почалася мала метушня в корчах, але вдалося втекти. Наступну ніч я знову шукав річки та й не знайшов. Удень опинився коло якогось села. У полі працювали

люди, яким признався, хто я й чого мені треба. Вони призналися, натомість, до призначеної за таких, як я державної нагороди, але видно було, що не кортить їм нею скористати. Чоловік порадив скинути незвичного словакам наплечника та повідомив про віддалену півтора кілометра від того поля Мораву. Порадив знайти собі довгу палицю, дуже помічну в переправі Моравою убрід. Я подякував та й вернувся у лісок, де зараз заснув.

Прокинувся вночі від гуркоту потягу. За хвилину перейшов залізницю й по якісь годині почув плюскіт Морави. Припавши вухом до землі, вислухував голосів. Нічого не почув. Тоді вибрався на високий вал. Це й була кордонна полоса, якою їздили роверами прикордонники. З валу скотився до річки. Там відразу роздягнувся та з молитвою на вустах рушив у воду. Натрапив на брід. Мав щастя. При тому березі переліз через крапиву й терен. Сів, відпочив, Богові помолився. Трохи перейшов, але натрапив на якусь річку. Подумавши, що це притока Морави, відразу її перейшов. Зате вранці переконався: я далі перед кордоном, бо два рази перейшов одну річку. Цілий день я молився за щасливий наступний перехід Морави. Вечором почалася стрілянина, полетіли вгору ракети. Однак знову мені щастило й без перешкод знайшовся на тому березі ще цієї ж ночі.

Уранці побачив перед собою лише ріденський лісок, звідкись доносилися голоси людей. Вони розмовляли німецькою мовою. Охопила мене радість – я вже на німецькій стороні. Однак не пішов я в напрямку тих мілих звуків, а попрямував остронь, де незабаром знову виросла переді мною річка Морава. «Який чорт?!» – подумав собі з приkrістю. Пішов у ліс, трохи посидів й роздивився. Якраз господар орав недалеко. Знаючи німецьку мову, я підійшов до нього, привітався та й розповів вигадану історію про причини моого переходу в Австрію з України. Господар повідомив про станцію більшовицького війська за три кілометри від нас, поліцаїв у своєму селі, але заразом запропонував поміч. Я сів на його віз, та по дорозі, ведений сумнівом, зіскочив. Волів триматися свого шляху. Була ніч. Ішов я на Відень, сходячи з дороги за кожним разом, коли наближалося авто. Отак подолав 30 кілометрів. Ранок застав мене досить

далеко від найближчого лісу, а на-
томість я заглибився поміж якісь
некінчені бочки, шатра, буди. Це
були більшовицькі магазини.
Проте ліс наблизався. Нарешті
зайшов у лісок та й вирішив пере-
спати в ньому день.

Прокинувся від страшенної
гуркоту й стрілянини. «Облава?»
– запитався сам у себе. Ні. Більшо-
вики вправлялися в стрілянні. Уве-
чорі якийсь старший чоловік пока-
зав мені дорогу на Віденсь. Він був
словак. Ще трохи й перескочив
я в наступний лісок. Був вечір,
проте в дальшу дорогу відразу
несила було йти. Уночі взявся мо-
роз, земля замерзла. Це мене про-
тврепезило. Перейшовши кілька
кілометрів, знову опинився середsovітських магазинів. Як опаре-
ний, відбився від них і вранці опинився біля незнаного містечка.
Минув його й незабаром почув пісню про Катюшу – «ага, далі
більшовики». На якомусь будинку серп і молот. «Не знати, чи
вийду звідси живим» – подумав та й поліз у корчі молитися.
Милосердий Господь допоміг мені вилізти з біди. Узвівши в одну
руку пістолю, а в другу палицю – рушив містом, у якому не зустрів
ні одної людини. Я поспішав, сподіваючись, що ще за дня зможу
дійти до Відня. Переді мною останки ночі розривали якісь великі
світла – то мав би бути Віденсь. Зійшовши з дороги, став змінювати
свій вигляд, аби пристосувати його до міста: відпоров жилеткою
латки, покинув казанок, помився й сяк-так причепурився. Уже
я мешканець австрійської столиці.

Перші хати. Коло одної запитався в господаря, чи це Віденсь. Він
перелякався й загрозив поліцією. Зустрінута на дорозі жінка теж
перелякалася, але по хвилині дала мені шилінга на трамвай,
пояснила, як йти до нього та й потішила, що тепер у Відні багато

Стойть Франко Оліяр – «Левчук»,
стратений в Ряшеві в 1948 році

обдертих людей, нічого мені боятися. Чула вона про українських бандерівців, які хотіли переходити якийсь міст у місті, поліція з ними воювала, а тепер всюди пильнує. Однак до американської зони міста дорога мала бути більш-менш безпечна. Зараз потім ускочив я в трамвай, де став об'єктом уваги всіх пасажирів. Таки відрізнявся від них виглядом після чотирьох місяців від того, як останній раз голився й стригся. Раптом дивлюся –sovітська контроля! Контролють, але по-sovітському, тобто до половини вагона. Потім вискочив я з нього й став питатися за американську зону. На наступний трамвай вже не стало грошей, проте залишилися мої тверді й надійні ноги. Один мужчина нарешті докладно показав де зона російська, а де американська, де станція американської військової поліції.

Моя дорога на Захід добігала кінця, проте могли попереду стояти ще різні несподіванки, тож до станції підходив я з деяким непокоєм. Привітавшись з поліцаями, сказав, що йду з України й хочу в них залишитися. Поліцай запиталися, як вдалося мені перейти кордон. Ситуація робиться неприємною, бо коли скажу, що перейшов нелегально, то можуть віддати мене совітам. Починаю вдавати, що не розумію питання. Вони питалися, чи перейшов я кордон «начорно», а я кажу, що я не чорний, чорні є в них та й не один, а багато іх. Нарешті й американці зрозуміли, що іх не розумію. Дають мені адресу до мельдункового бюро. Іду, а там всякі представництва, американські, французькі, англійські, але йsovітські. Не зважуюся туди зайти. Стою з годину й думаю, чи американці можуть ще й тут передати мене совітам.

Нарешті пішов до... пекарні, де дістав одну булочку. З'їв. Наліз на поліцая з питанням про те, як можу записатися в американській зоні. На щастя він, почувши, що я українець, дуже захопився й зараз пообіцяв завести до американської поліції. І справді завів, але туди, де я вже раз був. Він трохи висварив іх за бездушність, але поліцай заново просто порадили йти у раз уже вказаному напрямку. Маю нічого не боятися.

Знову стою перед будинком окупаційних представництв, і знову з тим страхом, що вже тут, у самій Австрії, можуть видати мене ворогам, можу вернутися вже не тисячу, а з 10 тисяч кілометрів на

П'ятий зліва стоїть Франко Оліяр – «Левчук», наступний його батько Лука Оліяр – «Дідо»; світлина з доби упівських змагань на Закерзонні

Схід. Найдурнішим здавалося те, що сам можу віддатися їм в руки. I таки не зважився піти, а натомість вирішив вийти з міста, зашитися знову в лісі й добрatisя ними вже до самої американської зони Австрії. Один чоловік сказав за хвилину, що ця зона простягається десь триста кілометрів на захід за Віднем. Цей чоловік став розпитуватися щораз більше. Я розповів йому видуману історію, проте вже мусів признатися до заміру замельдуватися в американській зоні. Почувши це, мій новий знайомий відразу запропонував завести мене на станицю американської військової поліції. Отже, утретє відкрилася переді мною дорога до вже відомої станиці. По дорозі це мене вже так і розлютило і довело до розpacу, що, вихопивши пістолю, сказав, що я українець і боюся передачі мене совітам. I тут сталася несподіванка: мій знайомий теж українець! I теж не хотів признатися, бо не знав, хто я. Він визнав за мною рацію щодо моїх побоювань, але таки йшли ми в напрямі будинку представництв. Різниця така, що він перший, а я вже за ним. Потім мій опікун передумав. Завів у парк і казав

чекати, а сам кудись пішов. Як пішов – так пропав. А до мене стали підходити різні люди й всі пропонували допомогу. То були австрійці. Нарешті підійшли два чоловіки й теж поставили питання про допомогу. Я попросив у них компас та мапу. Порадившись, один з них узяв мене до свого помешкання, кажучи, що він є студент, а той другий чоловік це професор університету. Обидва вони – українці. У студента отримав я одяг, правда, знищений, але в нього вже раніше було трох наших вояків, які взяли країці. Потім він завів мене до перукаря. Потім у кіно. Нарешті наказав чекати на себе, поки він знайде зв'язок. Ще сказав, що його гості звалися «Шелест» і «Шугай», а насправді Іван Горальський та Євген Кохалик, обидва з Любачівщини. Третього прізвища не знов. Сам студент звався Микола Микитин, був мельниківцем, проте й доброю людиною і справжнім патріотом, який допомагав своїм людям, незважаючи на їх політичні погляди. Вернувшись, Микитин сказав, що завтра о сьомій годині я від'їду на захід. Не сам поїду, будуть зі мною Володимир Ломницький, колишній суддя зі Львова з дружиною.

Так і сталося. Ломницький їхав у вагоні другої клясі, я в третій клясі. Коло мене повно більшовиків, так що дві години їхав я на рівних ногах і на великих нервах. З тих нервів і забув станцію, де мені висідати. А потяг якраз на ній чогось дуже довго стояв. То я вирішив купити помідорів у жінки на пероні. А там чекають на мене поденервовані суддя й його дружина. То була якраз наша станція. Вирушили ми до недалекого ліску й там чekали до самого вечора на потяг, що мав нас перевезти за гори, а ті гори розділяли дві окупаційні зони. Надійшов вечір і ми поїхали. Пізно вночі прибули до містечка. Суддя мав там знайомого, який мав перепровадити нас через кордон двох окупаційних зон. Уранці сіли ми на мале тягарове авто. Знайомий довіз нас до малої річки, перепровадив через неї й сказав, що ми вже на американській стороні. Я тихо сказав: «Господи!». Була в цьому слові вся моя подяка за опіку в дорозі до волі. «Господи! Слава Тобі!». Знайомий судді переїхав річку автом, а потім завіз до містечка, звідки переїхали ми наступного дня до Лінцу. У місті проблема: у мене нема документів, тож не можу піти спати до готелю, куди вибралися суддя

Члени Комітету Опіки над Членами Рейдуючих частин УПА. Зальцбург, 1948 рік. Сидять: Іван Оліяр, Іван Горальський, стоять: Володимир Дащко (чоловік «Марко» від «Бурлаки»), Євген Кохалик – «Шугай»

нервів, пережитих у всій дорозі. За хвилину я познайомився з Іваном Мартинівом, який, випитавши у мене про все, представив мене як вояка УПА. Це між людьми викликало велике зацікавлення, про УПА вони чули, але ще ні одного живого упівця не бачили. Я був тут першим упівцем. Привітали мене, як героя, але за хвилину в того героя настрій попсувався: люди стали питати за новини й, між іншим, які в Україні пропори. Я цим здивувався, сказав, що мені відомий лише один український пропор. А присутні знали й інші. Я поставив питання про ці пропори. Відповіли, що у одних є синьо-жовтий, а в других жовто-синій. «Ага, одні, певно, бандерівці, а другі мельниківці» – подумав я. Почув утому від цієї розмови, а нові знайомі Василь Зембровський і Петро Венгрин, побачивши це, попросили присутніх дати мені відпочити. Готуючись піти спати, якось необережно показав я свою пістолю.

з жінкою. Я допоміг їм з валіzkами, а згодом суддя пішов зі мною до ресторану, де ми нарешті добре наїлися та й, нічого скривати, трохи попили. Зустрітися мали ми наступного дня на залізничному двірці, де я й переноочував, у чому трохи заважали лише «закохані» пари з їхніми аморами.

Уранці Ломницькі дуже сміялися з моїх спостережень щодо останньої ночі. Розповідав я в дорозі потягом до Зальцбурга. Там ми розпорощалися. З адресою табору наших утікачів пішов я у своєму напрямку. У місті були три українські табори, тож мав я клопіт знайти свій. По дорозі всюди чув українську мову, а як знайшов табір Лекценфельд і опинився у бараку серед своїх людей, то відчув, як опадають з моєї спини залишки

Котрийсь з хлопців сказав віддати її. «Я перейшов з нею три кордони й вона є моя – сказав я, відразу напружившись. Моїм командиром є сотенний „Громенко”, який, як дізнавсь я, уже знайшовся в Німеччині, тож спершу хай спишуть з мене протокол, потім можу віддати їм зброю. Але протокол прошу відразу передати сотенному, який і далі є моїм командиром і я лише йому підпорядковуюся». Правда, я був серед своїх, націоналістів, проте не все можна було так відразу випускати з рук. Отак і пішов спати. Пістоля була моя, я ні від кого її не дістав у подарунку, а здобув її в ворога... не чіпайте.

Однак на цьому історія з пістолею не закінчилася. Прокинувшись, я побачив біля себе коменданта СБ «Рудого», який запитав, чи маю при собі пістолю. «Не маю» – відповів я. Він запитав ще два рази. «Не маю», ще й пославсь я на закон: говори з ким треба, а не з ким можна. Тоді списали в мене протокол і зажадали видати зброю. Запевнившись щодо своєї безпеки, я цю зброю нарешті й віддав.

По якомусь часі в таборі стало з'являтися щораз більше вояків УПА. Створений був Допомоговий Комітет Опіки над Біженцями. До його складу ввійшло 12 чоловік, між іншим, доктор Капуста, православний і греко-католицький священики, генерал Микола Капустянський, голова тaborу Чубка, Василь Зембровський, один інженер з Інсбруку, а від вояків УПА Іван Горальський, Більо і я. На першому засіданні мене й Василя Зембровського обрали відповідальними за харчову референтуру цілого Зальцбурга. А в місті були три українські тaborи. Комітет став функціонувати доволі добре. Добре діяла також відновлена на Заході організаційна сітка бандерівського руху, сперта на зразки, вироблені ще на рідних землях. На другому засіданні моя референтура зустрілася з членами сітки. Вирішено, що кожний вояк УПА буде отримувати на сніданок 5 декаграмів масла, фунт хліба, каву й молоко або чай. За обіди мала відповідати сама сітка ОУН. Вирішила це так, що кожна з цивільних родин мала взяти до себе на обід одного вояка (якщо захоче ця родина, однак за це гарно кожну попрошено). Вечеряті мали наші упівці в дитячій кухні. Організація створила також свою касу, з якої можна було отримати потрібні гроші.

А вояків і далі прибувало. Наше життя поволі налагоджувалося, проте в Австрії довго ми не перебували. Десь по чотирьох місяцях прийшов наказ усім упівцям переїжджати до Німеччини. Я переїхав туди останній, пильнуючи до кінця, щоб передостанній мав що з'їсти та в чому вийхати в новий край, де починалося вже не вояцьке, а цивільне життя.

Автор висловлює щиру подяку другові О. Блашкову з Парми за підготову машинопису цих споминів, а редакторові Б. Гукові за зредагування їх до друку в цій книжці.

Іменний показник

- «А» (Антон) – 137
Адам – 148
Адамчук Марія, Марійка, «Галля» – 136, 151, 152, 155, 172, 174, 175
Адріянович Роман Діонізій, о., отець Діонізій – 29, 34, 37, 38
Альбрехт, ген. – 38
Анна → Кухарчук Анна
«Аньол» → Рихель Антоні
Арабчук – 60
«Аркадій» → Мігус Володимир
«Арпад» – 224
«Артист» → Протасевич Григорій
Ася → Пшепюрська Ася
- «Байда» → Миколенко Петро
«Балагуд» – 127
Банась – 178
Банах Василь – 45
Бандера Степан – 16, 50
Баран – 12, 116
Баран Василь – 42
Баран Данило, «Медвідь» – 13, 21, 29
Баран Іван – 12, 22, 111
Бараник → Оліяр Ева
Бараники – 202
Баранов, о. – 57
Баранський Стефан – 84
Бардега Ірка – 60
Барилюк – 62
«Бартель» – 219
Бартосевич – 105
Бас – 53
Бас Іван – 61, 63
- Басай-Краска С., «Рись» – 60, 63, 64, 75, 87, 88
Басараб Ольга – 14, 16
Баталія Володимир, «Левко» – 59, 67, 74, 79, 83, 101, 106, 116, 137
«Батько» – 105
«Бем» – 203
Берман Якуб – 17
Бидлицькі – 68, 73
Бискаль Володимир, «Габданк» – 101–103, 107
Біда – 35
Біда Василь – 124
Біда Іван – 122
Біда Михайло – 111
Біда Олекса – 28, 115
Біда Павло – 128
Біда Роман – 119, 136
Біда Степан – 33
Біда Текля, Текля – 119, 122, 126
Біда Ясько, Ясько – 121
Білевич Олександер, «Борсук» – 106
Білий Іван – 182
Білик Марія – 186, 187
Білик Михайло, «Рись» – 186, 187, 197
Білок Олексій, о. – 185–187, 203
«Бірча» – 127
«Беркут» → Сорочак Володимир
Блажен – 47
Бобко Олександер, «Хома» – 30, 102, 104, 105, 108, 113, 114, 116, 117, 123–129, 133, 134, 138, 139, 141–143, 173

- «Богдан» – 229–231
«Богдан» → Онишкевич Мирослав
«Богдан» → Сорока Петро
«Богун» – 82
Бонецький – 71
Борачук – 70
Бордун Микола – 66, 72, 74, 80
Борейко Матрона – 113, 114
Борейко Павло – 114, 122
«Борис» – 123, 124
«Борис» → Кухарчук Микола
Борковський – 14, 28, 31, 37
Боровик Володимир – 116
Бородяк Йосип – 199
Бородяк Марія – 199
Бородяк Микола – 199
Бородяк Федір – 199
«Борсук» – 131, 132, 137, 143, 144
«Борсук» → Білевич Олександер
Бранд – 55
Бужинський Богдан – 159
Бузяк – 14
Булик Лука, Луць – 11, 41, 119
Булик Михайло – 20
Булик Омелян – 111
Бунда – 74
Бурдяк Осип – 190
«Буревій» → Кухарчук Микола
«Бурлака» – 190, 198, 210, 217, 235,
    243
Бурячук Ярослав 178, 180
Бусько Василь – 125
Бухала Юзеф – 143, 144
- Ваврищук – 104
Ваврук Василь, «Васюта» – 52, 98
Валер Микола – 56
Вальницький Іван – 156, 180
Вальницький Михайло – 156, 180
Ванько Іван – 45, 50, 53, 56
«Варшав'як» – 160
Василець – 183
Василь – 120
- Василь → Краль Василь
«Васюта» → Ваврук Василь
Вася – 66
Вахнянин А. – 11
Вахнянин Левко – 47, 67, 79
«Вацек» – 151
Вашук Олександер, «Гучава» – 118
Вейнер – 183
Величко Михайло – 176, 179
Вельтке Вільгельм, «Сян» – 224
Венгрин Петро – 243
Вербівська Ганя – 148
Вербівські – 148
Вербовий Євген – 182
«Верниволя» – 227
«Вертихвіст» – 127
Весна – 92
Вечоркевич – 17, 158
«Вир» – 127
«Вишинський» → Гамівка Ярослав
«Віктор» → Кvasnєvський Стефан
    (АК)
«Віктор» → Кvasnєvський Стефан
    (БХ)
«Віктор» → Яхимек Зенон
Віннер Гершко – 190
Віннер Ніонько – 190
Вісневський Тадеуш – 109
Вісневські – 83
Войнаровський-Гальчевський Яків
    – 60, 61, 72, 75, 76
Войцеховський – 70
Воловик Теодор – 126
«Володар» → Титар Роман
Волошин – 26
Воляк Іполит – «Вільк» – 87
Воробець – 95
Ворожбит – 80
«Вороний» → Левкович Василь
Воронка Іван, «Горлай» – 104, 124,
    143
Врублевський – 159, 166
«Вуйко» → Пула Антін

- «Габданк» → Бискаль Володимир
Гавін – 177–179
«Гад» – 202, 210
Гадиняк Володимир – 186, 187
«Гайда» → Сивак Євген
«Галайда» → Онишкевич Тарас
Галамушка Володимир, «Козак»
– 139, 143
Галлер Й., ген. – 9
«Галя» → Адамчук Марія
Гамівка Ярослав, «Вишнівський»
– 213
Ганс – 63
Гара – 45
Гарабач Василь, «Орач» – 195, 198,
199, 202, 205, 217
Гарабач Іван, «Старий», «Пастер-
нак», «Плугатар», «2-2», «18»
– 192, 195, 202, 203, 205, 206, 210,
237
Гарапчук Євген – 61
Гарасим Дмитро, о. – 181
Гарасим'юк Теодор, «Дунайський»
– 70, 90, 100, 109, 116, 132, 143
«Гат» – 198
Гетьман – 63
Гичман Іван – 186, 187, 193
Гітлер – 53, 63, 91, 147, 166
Глушак – 192
Гнатівський – 26
Гнатюк – 162
Гнідики – 114
Головінський Юліян – 14
Голодуха Микола – 57, 81
Голяр – 148
«Гомін» – 118, 127
Горальський Іван, «Шелест»
– 242–244
«Гордий» – 127
Гордієнко Іван – 192
«Горлай» → Воронка Іван
Грицюк – 172, 176, 177
Грицько Дмитро – 181
«Громенко» → Дуда Михайло
«Громовий» → Лагода Дмитро
Грондзаль Степан, Степан, «Шах»
– 138, 143–145, 148–150, 154
Грохомський Іван – 27, 28
Грубий Дзядик → Дзядик
«Гудим» – 221
Гудиня Євгенія, «Палажка» – 173,
175
Гуз – 32
Гузар Василь, «Зубченко» – 221
Гук Андрій – 120
Гук Богдан, «Скала» – 198, 201
Гук Григорій – 44
Гук Євген – «Щипавка» – 201
Гук Мирослав – «Григор» – 201
Гук Максим – 30
Гук Михайло, о. – 192, 201
Гук Теодор – 25, 42
Гутман Іван – 187, 199
Гутман Михайло – 199
Гутман Павло – 203
Гутман Петро – 197
Гутман Софія – 203
«Гучава» → Ващук Олександер

Гайдик Тадеуш – 168, 169, 171
Галантій Іван – 187, 199
Гаяльт – 110
Гаяльт Василь – 110
Гаяльта Марія – 199
Гаяльти – 110
Гдуля Михайло – 114
Гдуля Ян – 101, 105, 108, 109, 126
Голембевський – «Ірка» – 142
Голембевський Маріян – «Стер»
– 109, 110
Грдика – 184
Гудзь – 15, 16

«Давид» – 107, 125, 172
«Дальнич» → Федорів Петро
Данило, князь – 51

- Дарук – 78, 88, 91
Дацько, о. – 170
Дашко Володимир – «Марко» – 243
Дегтярев В. – 99
Дем’янчук – 70
Джугала – 34
Дзядик, Грубий Дзядик – 183, 184
Дидо – 30
Діонізій о. → Адріянович Роман
Діонізій
Дмитерко – 35
Добош Петро – 39, 41, 129
«Дощовий» → Хомінський Пав-
ло
Дрогинич – 47, 81, 83
«Дуб» – 105
«Дубенко» – 198
Дубер Михайло – 183
«Дуда» → Марчук Євген
Дуда Михайло, «Громенко» – 187,
193–197, 200, 202, 203, 207,
214–229, 234, 244
Дудко Михайло, «Крук» – 125, 153,
154, 159, 160, 172–175, 181
Дужий Микола – «Вировий» – 82
Дужий Петро – «Дорош» – 82
Думан – 64
«Дунайський» → Гарасим’юк Теодор
Дячук Іван – 12

«Ем» → Пелип Дмитро
Емілія – 69
Ецке – 159

Жемелко – 24
«Жен» – 90, 98, 100, 101
Жигала Євстахій – 35
Жигала Микола – 104
«Жмайліо» – 128, 129
Жук – 230

Заблоцький Василь, «Шершень»
– 52, 82

Загорода Кость – 47
Загурський – 178, 183
«Задира» – 127
«Залізняк» – 216
«Залізняк» → Шпонтак Іван
Заремський Іван – 112
Заремський Михайло – 9
«Заруба» → Рембіш Федір
«Заяць» – 213
Зволяк Фелікс – «Щигель» – 87
«Зелений» – 198, 201, 202
«Зелений» → Козодій Олекса
Зембровський Василь – 243, 244
«Зенон» → Лапінський Леонід
«Зеня» – 198
«Зелінський» – 154
Зінкевич – 182
«Зірка» → Сивак Володимир
«Змій» – 213
Знак Степан – 35, 41, 49
Золя Іван – 181
«Зруб» – 203, 204
«Зубченко» → Гузар Василь
Зухман Абрам – 44
Зухман Фроім – 42

Іван – 31
Іван → Біда Іван
Іван → Оліяр Іван
Іванечко – 192
Іванечко Василь – 199
Іванечко Михайло, «Черник» – 187,
188, 193, 199
Іванечко Онуфрій – 199
Іванчук – 61
Івась → Кухарчук Іван
Іглиця – 179
Ілавецький (Вілявецький) – 168
Іларіон, єпископ (Іван Огієнко) – 48

«Їж» – 215

Йонця Юзько – 201, 202

- «Кадило» → Шевчук Василь
«Кадка» – 125
Казімерчак Боніфасій – 156, 159,
    161
«Калина» – 218
«Калина» → Клим Йосип
«Камінь» – 214
Капуста – 244
Капуста Андрій – 21
Капустянський Микола – 244
Кардаш Василь – 17
«Карий» – 197, 202, 205, 212, 213
«Карло» → Пилипчук Павло
«Карло» → Хома Володимир
«Кармелюк» – 202, 203
Карпинець – 26
Кархут Іван – 180
Каспшак – 62
«Качур» → Оліяр Іван
«Каштан» → Паранчак Іван
Кашуба – 56
Квасневський Михайло – 182
Кваснєвський Стефан, «Віктор»
    (АК) – 64, 77, 85
Кваснєвський Стефан, «Віктор»
    (БХ) – 58, 75, 77
«Квітка» – 143
Кендзюра – 60
«Кир» – 210
Китор Василь – 112, 127
Китор Михайло – 120
Китор Степан – 120
Китор Текля (дів. Козодій) – 28, 120
Кікея Іван – 66, 86, 92
«Кіндрат» – 118
«Клен» → Мігус Омелян
«Клен» → Юрків Василь
Клим – 114, 115
«Клим» → Ментух Григорій
Клим Йосип, «Калина» – 219, 220
Климишин – 26
Кліс – 168, 171
Кліш Степан – 176, 178, 179, 181
Ключковська Ева – 151
Ключковська Паракса – 151
Ключковський Роман – 183
Ключковські – 153, 155
Кміцкевич – 172
Кміць – 182
Коваль – 182
«Коваль» – 212, 213
Коваль Михайло – 35, 41, 49
Коваль Степан – 26, 41
Ковальський – 46, 50
Ковальський Ян – 7
Ковальчин Михайло – «Бурий»
    – 226
Козак – 178
«Козак» – 86
«Козак» – 124
Козак Іван – 46, 47, 50, 55, 56
«Козак» → Галамушка Володимир
Козаки, брати – 91
Козій – 195
Козловський – 69, 70
Козловські – 68, 73
Козодії – 93
Козодій Михайло – 92, 121
Козодій Олекса, «Зелений» – 11, 13,
    20, 21, 27, 29, 30–33, 36, 37, 40, 41,
    45, 47, 56, 77, 78, 92, 94, 95, 101,
    118–121
Козодій Текля → Китор Текля
Кокоцький – 172, 182
«Коломий» – 208
Коник – 178, 182
«Коник» → Пальо Михайло
Конопко – 12
Копач М. – 32
Копера – 55
«Кораб» – 79
Король Михайло – 92
«Корсак» – 89
«Корч» – 127
«Косар» → Хахула Костянтин
Косівський Антін – 41, 122

- Косівський Семен – 120
Косівський Степан – 120
Костюшко – 167
Костянтин Іван – 187
Косюк Ніна – 80
Котвицький Ян – «Сліпий» – 204
Кохалик Євген, «Шугай» – 242, 243
Кохалюк – 125
Кохальський Теодор – 73
Кравзє Гельмут – 182
Краль Василь, «Чавс», Василь – 54, 56, 80, 124, 126, 127, 143, 145
«Крапка» → Курас Михайло
Кривавий Нерон, Нерон – 182, 183
«Крига» – 70
«Крилатий» – 117
«Крилач» – 204, 217
Крисяк Юзеф – 159
«Кріс» – 134, 138, 139, 143
«Крук» → Дудко Василь
«Крук» → Крупа Василь
Крук Володимир – 45
Крупа Василь, «Крук» – 17, 19, 21, 30, 45, 47, 50, 51, 53, 55, 56
Ксьондзик Іван – 41, 127
Кубійович Володимир – 47, 97
Кузьм'як Микола – 159, 180
«Кукса» – 198
Кулешка Анна – 112
Кулешка Іван – 111
Кулешка Михайло – 30
«Кум» → Оліяр Іван
Купчак Володимир – 191
Курас Михайло, «Крапка» – 116–118
Курдупель Іван – 156, 182
Кухарчик Юзеф – 113
Кухарчук Анна, Анна (дів. Пастівнична) – 37, 51, 88, 153, 165
Кухарчук Іван – 177
Кухарчук Іван, Івась, «Нетяга ІІ» – 11, 51, 93, 107, 117, 124, 132, 136, 150, 151
Кухарчук Кирило – 7, 14, 122, 126, 153, 173, 177
Кухарчук Микола, «Буревій», «Борис» – 7–184
Кухарчук Михайло, Михайло, «Сергій» – 9, 35, 41, 56, 83, 93–96, 100, 101, 103, 124, 133, 136, 137, 140
Кухарчук Петро, Петро, «Нетяга І» – 11, 93, 96, 97
Кухарчук Ярослав – 93, 103, 150, 153
Кухарчуки – 153
Кухта – 181
Кухта Омелян – 41
Куцаба – 47
Кучер Михайло, «Яр» – 202, 204, 205, 210
Кучинський – 76
Кушнір Антін – 22
Кушнір Іван – 37, 39, 49, 96, 109, 110, 112, 121
Кушнір Юлія – 9
Лагода Дмитро, «Громовий» – 137, 143
«Лагідний» – 225, 226
Лапінський Леонід, «Зенон» – 59, 67, 90, 98, 101, 102, 104–106, 108, 109, 112, 116, 117, 123–125, 129, 130, 132, 135–138, 142–144, 154, 157, 159, 160, 162
Ласійчук Микола – 56
Лата – 139, 142, 143
Лебедь Микола – 16, 26
Лев, князь – 16
«Лев» – 137
«Лев» – 195, 208, 210
Левандовський – 184
«Левко» → Баталія Володимир
Левкович Василь, «Вороний» – 52
Левочко Володимир, «Юрченко» – 103, 107, 110
«Левчук» → Оліяр Франко
Лемик Микола – 22

- Леонов – 107, 108, 110
Лесняк Степан – 181
«Лис» – 93, 95–97, 99
Лис Василь – 45
Лисяк Станислав – 25
Ліборський Євген, «Роман» – 118, 127, 138
Лідія – 57
Ломницький Володимир – 242
Ломницькі – 243
Лотош Людмила – 57, 58
Лужецький Євген, «Шувар» – 216, 221, 223–226
Лужний Дмитро – 66, 82, 86, 92
Лукашевич Маріян, «Ягода» – 59, 75, 90–92, 105, 116
Лукашук Юрій – 61
«Лупашко» – 147
Любас Василь – 61, 66
Лютий – 179
Ляш – 73, 74, 81
- Маїлов О. – 22
Майба Андрій, «Сагайдачний» – 40, 45, 47, 48, 56, 89
«Мак» – 192
Макарук Василь – 56
«Максим» – 134, 137, 139
Максим’юк – 66
Максим’юк, о. – 59, 63
«Марабут» – 160, 162
Маркевич Й. – 77
Марків, о. – 183
«Мартин» – 112
Мартин Василь – 21
Мартинів Іван – 243
Марущак – 151, 152
Марцих Петро – 47, 56, 59, 61
Марчук Євген, «Дуда» – 59, 107, 108, 110, 127, 130, 132
Матвійчук Стефанія, Стефа – 160, 173, 175
Мацейко Г. – 17, 26
- Мацієвський Михайло, «Фараон» – 138, 143, 144, 148, 149, 154
Мачай – 47, 55, 59–61, 66, 67, 73, 74
«Медвідь» → Баран Данило
Мельник Андрій – 50
Мельничук Володимир, «Ясень» – 105, 106, 133–135, 137, 138, 148
Ментух Григорій, «Клим» – 118
Менчинський – 191
Мерцаль Іван – 32
Мерцаль Павло – 32
Метюк – 47, 60
Микитин Микола – 242
Микола → Кухарчук Микола
Микола, о. – 81
«Миколаєвич» – 203, 208, 212, 213, 221
Миколенко Петро (Микола Савченко), «Байда» – 187, 203, 216–218, 220, 221, 223, 225
Мирослав → Онишкевич Мирослав
Михайло → Кухарчук Михайло
Mігус Антін – 122
Mігус Василь – 116
Mігус Володимир, «Аркадій» – 116, 118, 119, 143
Mігус Кирило – 124
Mігус Омелян, «Клен» – 13, 21, 27, 29
Mігус Петро – 42
Mігус Христина – 118
Місило Є. – 62
«Місько» – 182
Міхальський – 211, 213
«Міша» – 137
Млічко Євгенія – 199
«Млот» – 147
Молотов – 190
«Мороз» – 212, 213
Москор Стефан – 136
Мосціцький – 27
Мощанська – 151

- Музика Іван, «Олень» – 195, 208,
220
Мусял Казимир – 84
Мусял Станислав – 76, 84
- Наврот – 45
Нагірний – 58
Надя – 70
«Наталка» – 83
«Недобитий» – 137
Непшій Семен – 182
Нерон → Кривавий Нерон
«Нетяга I» → Кухарчук Петро
«Нетяга II» → Кухарчук Іван
Низькошапка – 69, 73
Нікеруй Михайло – 182
Нітко – 173
Новак Микола – 180
Новаковський – 31, 37
Новосад – 60
Новосад Гриць – 183
- «Оверко» – 173, 175
Огородник – 151
Огородник Євген – 151, 173–176,
178, 179
Олекса → Козодій Олекса
«Олень» → Музика Іван
Оліяр Анна – 192
Оліяр Ева (дів. Бараник) – 202
Оліяр Євстахій, «Карий» – 190, 199,
231
Оліяр Іван, Іван, «Кум», «Качур»
– 185–245
Оліяр Лука – «Дідо» – 190, 197, 241
Оліяр Пелагія – 192
Оліяр Франко, «Левчук» – 190, 239,
241
Оля → Пліхота Оля
Ольха Михайло – 181
Омелян – 28
Онишкевич Мирослав, «Орест»,
«Богдан» – 26, 36, 52, 73, 74, 82,
- 83, 94–97, 106, 108, 109, 112, 114,
115, 124, 127–129, 133–138,
142–144, 154, 162, 163, 167, 172,
174
Онишкевич Тарас, «Галайда» – 26,
27, 30, 96
Опалюх Євстахій – 190
«Орач» → Гарабач Василь
«Орест» → Онишкевич Мирослав
Орнатовська – 70
Оришка → Шустакевич Оришка
«Орко» – 127
«Осипа» – 205
«Остап» – 101
«Остапенко» – 137
Охман (Гохман?) – 85
- Павлик Іван – 199
Павлик Катерина – 199
Павлик Михайло – 199
Павлина – 118
Павлина Іван – 142
Павлина Лука – 20
Павлина Михайло – 22, 35, 37, 122
Павлина Яків – 41, 104
Павляк – 62, 63
Павляки – 63
Павлячка – 63
Пазур – 104
«Палажка» → Гудиня Євгенія
Пальо Михайло, «Коник» – 187,
204, 210, 228
Панас Василь – 39
Панас Григорій – 120
Паранчак Іван, «Каштан» – 199,
200, 219, 221, 222, 228
Паранчак Юстина – 187, 199
Параняк Володимир – 197
Пастернак Є. – 87
Пастівнична Анна → Кухарчук Ан-
на
Пастівничий Григорій – 128, 129
Пастівничий Іван – 37

- Пастівничий Михайло – 125
Пастівничий Яків – 93, 121
Патик Ян – 153
Пелип Дмитро, «Ем» – 103, 104
Пелко – 84
Пенцак – 18
Пенчарський – 188
«Перемога» – 96, 97, 116–118, 124
«Перець» → Чубак Костянтин
Періжок Михайло – 10
Петлюра Симон – 9, 13, 28, 30
Петльований Юрко – 191
Петришин Володимир – 54, 55
Петришини – 55
Петрівський – 61
Петро → Кухарчук Петро
Петя – 218, 223, 229
Пекни Микола – 122
Пекни Томаш – 23, 36, 41
Пекни Францішек – 161
Пекни Ян – 12
Перцацький Броніслав – 16, 17, 26, 32
Пилипчук Павло, «Карло» – 62, 67,
    127
Підгайний – 26
Пілсудський Юзеф – 9, 16, 27, 28
Пістун Володимир – 127
Піх Іван – 182, 184
Піх Михайло – 182
Пліхота Ольга, Оля – 153, 155, 156,
    175
«Пняк» – 221
Подгорецький – 78, 79
Поліщук – 69, 71
Попкович – 31, 36, 37
Порохнюк Василь – «Субота» – 150
«Потап» – 192
Працонь – 62, 63
Приступа Михайло – 57, 60, 75, 84
Приступа Надія – 57
Приступа Степан – 56, 91
Пришляк Яків – 15
«Прірва» → Штендер Евген
Просняк – 156
Протасевич Григорій, Гриць, «Артист» – 56, 61, 67
Проць – 66, 91
Пула Антін, «Вуйко» – 197, 220
Пшепюрська Ася, Ася – 151, 175
Пшепюрський, о. – 124
Пшепюрський Всеволод – «Ікар»
    – 170, 173, 175

Радкевич Станислав – 166
Райс – 171
Рапапорт – 167
Рацький Григорій – 119
Рацький Олександер – 113, 174
Рачинський Андрій – 10, 25, 34, 45
Рачинський Петро – 80
Ребізант Степан – 181
Рембіш Федір, «Заруба» – 138
«Рен» – 205, 208, 223, 226
Решетило Михайло – 101, 111, 126
«Рись» → Басай-Краска
«Рись» → Білик Михайло
Рихель Антоні, «Римвід», «Аньол»
    – 79, 158
Ріббентроп – 190
Роман → Біда Роман
«Роман» → Ліборський Євген
Романченко Іван – 61, 72, 97
«Рудий» – 244
Ружанська Віра – 70
Ружанська Леся – 70, 81
Ружанський – 47, 69, 70, 169
Ружанські – 68, 73

Сава – 148
Савко → «Софрон»
Савульський – 62, 65, 88
«Сагайдачний» → Майба Андрій
Садовий (Садовський) Степан
    – 186, 188
Садовський Михайло – 201
Садовський Роман – 11, 27

- «Самбо» – 134, 137, 139, 140, 142, 143
Сара – 33
Свєрчевський Кароль – 125, 211, 214
«Свірк» → Сіварга Людвік (Бородяк Ярослав)
Свобода Йосип – 179
Север – 178, 182
Сельбі Уілям Дерек – 70
Сенечко – 187
Сенечко-Ференц Ярослава – 186
Сенюк Данило – 26
Сенюк Дем'ян – 118
Сенюк Луць – 124
Сенюк Михайло – 35
Сенюк Сильвестер – 106
«Сергій» → Кухарчук Михайло
Сердюк Микола – 90
Серняк Ганя – 202
Сентек – 12
Сивак Володимир, «Зірка» – 118, 137
Сивак Євген, «Гайда» – 118
«Сивий» – 127
Сидір Антін – 20, 22, 27, 35
Сидір Григорій – 41, 119
Сидір Іван 20, 22, 35
Сидір Михайло – 22
Сидорук Анатоль – «Дуб» – 62, 67
Ситник Марія – 119
Сіварга Людвік, «Свірк» (Бородяк Ярослав) – 202, 203, 219, 228
Сіварга Марія – 199
Сіварга Петро – 190, 199
Сікора Петро – 142
Сікора Семен – 36, 83
«Сірко» – 200
«Скала» → Гук Богдан
Скрипчук – 35
Славко → Онишкевич Мирослав
Слонь – 178
Слюсарська Варвара – 127
Слюсарські – 127
«Смік» – 221
«Смирний» – 196
«Сокіл» – 137
«Соколенко» – 219
Солома Євгенія – 160, 173, 175
Солома Методій – 148, 176, 178–180
«Соломка» – 138
Сопран Іван – 183
Сорока Михайло – 214
Сорока Петро, «Богдан» – 106, 128, 134, 137, 139, 143, 144, 154, 156, 162, 163, 172
Сорока Степан – «Борис» – 214
Сорочак Володимир, «Беркут» – 54, 59, 133, 137
«Софрон», Савко – 95
Сталін – 44, 184
«Старий» → Гарабач Іван
Стасюк Микола – 118
Стебельський Степан, «Хрін» – 208, 211, 223, 225–227
Степан → Грондзаль Степан
Степанюк Микола – 57, 81
«Стріха» – 203, 221
Струт – 76
Струтинський – 75, 76
Струцюк – 91
«Стяг» – 113, 128, 129, 133, 134, 137, 138
Сугер – 199
Сутери – 200, 202
Сухий Володимир – 182, 184
«Сян» → Вельтке Вільгельм

Табака – 12
Табака Йосип – 8
Табака Микола – 123
Табака Михайло – 134
Тадеуш → Гайдик Тадеуш
Таня – 179
«Таня» (Вуйцік) – 198
Тарас → Онишкевич Тарас

- Тарнавська – 188
«Татар» – 109
Текля → Біда Текля
Тенча Юзеф – 84
Тенюк Іван – 45
Тивончук Микола – 110, 125
Тимошенко – 44
Типа Іван – 45, 54
Титар Роман, «Володар» – 135, 150, 152
Тичинський Казимир – 178, 180
Ткачук Василь – 61, 63, 66
Ткачук Іван – 24, 36
Ткачук Сильвестер – 36
Томасевич Степан – 183
«Точило» – 203, 221
Трибус – 156, 157, 171
Трильовський К. – 8
Тютюрай Стефанія – 57
- Ульгурський Михайло – 45, 56, 66, 72, 74, 91, 94, 100, 101
Ульгурський Олекса – 124
- «Фараон» → Мацієвський Михайло
Федак – 183
Федаш Софія – 7
Федейки – 148
Федейко Степан – 176, 177
Фединський Василь, «Шрам» – 138
Федорів Петро, «Дальнич» – 108, 111–113, 124, 126, 128–130, 134, 135, 138
Федченко – 84
Фецьо Микола – 156
Фолюсевич Степан – 56
Форись – 14, 29, 30
- Хавш Михайло – 114
Хахула Анна – 119
Хахула Іван – 128
- Хахула Костянтин, Кость, «Косар» – 13, 29, 36, 39, 45, 54, 73, 108, 119, 122
Хахула Михайло – 111
Хахула Степан – 27
Хмельницький – 175
«Хома» → Бобко Олександер
Хома Володимир, «Карло» – 190, 198, 208, 212, 218, 226, 227
Хома Петро – 237
Хоміневський Павло, «Дощовий» – 116, 139, 143
Хом’юк Дмитро – 62, 63
Хом’як Михайло – 32
«Хрін» → Стебельський Степан
«Хрущ» – 229–231
- Цалковський Василь – 182
Цалковський Іван – 182
Цирковський – 169, 170
Цихман Абрам – 111
Цімейко Павло – «Орел» – 214
Цьона Павло – «Левко» – 150, 179, 182
- Чабан – 182
«Чавс» → Краль Василь
«Чайка» – 127
Чайчук Дмитро – «Мітька» – 135
«Черник» → Іванечко Михайло
«Чмелік» – 148
Чубак Євстахій – 199
Чубак Костянтин, «Перець» – 204
Чубка – 244
«Чубчик» – 138
«Чумак» – 203
Чупринка Тарас – 198
- «Шавуляк» – 173, 175
Шатковський – 183
«Шах» → Грондзаль Степан
Шварцбарт – 13
Швед Михайло – «Гайворон» – 230

- Шевченко Тарас – 13, 25, 96
Шевчук Василь, о., «Кадило» – 206,
    216, 218, 221, 224, 228
Шевчук Марійка – 206
Шевчук Семен – 20
Шевчук Ярослав – 206
«Шелест» → Горальський Іван
Шерлечко Ян – «Шарфа» – 83, 87
«Шершень» → Заблоцький Василь
Шиманський – 25, 34, 42
Шиманський Іван – «Шум» – 51, 56,
    89, 121
Шиманський Михайло – 182
Шнайдер – 105
Шпак Володимир – 206
Шпак Ірина – 206
Шпонтак Іван, «Залізняк» – 51, 115,
    116
«Шрам» → Фединський Василь
Штендера Євген, «Прірва» – 100, 109,
    133, 135, 145, 148, 159, 160, 175
«Шувар» → Лужецький Євген
«Шугай» → Кохалик Євген
Шустакевич Оришка, Оришка
    – 120
Щерба – 113
- «Щигол» – 108, 111, 124, 128, 129,
    135
Щітка Михайло – 215
Шур Теодор – 84

«Юзьо» – 213
Юрків Василь, «Клен» – 101–103,
    106, 133, 142, 143, 150, 159, 164,
    172–174, 176
«Юрко» – 188, 193
«Юрченко» → Левочко Володимир
Юськів Василь – 51, 60, 72
Юськів Євстахій – 35

Яворський – 183
«Ягода» → Лукашевич Маріян
Яніцький Антін – 19, 27, 44
Януш – 186, 199
Янцишин – 176, 178, 179
«Яр» → Кучер Михайло
Яремиха – 149
«Ярий» – 118
Ярузаль Стах – 135
Ясевич – 177–182
«Ясень» → Мельничук Володимир
Ясько → Біда Ясько
Яхимек Зенон, «Віктор» – 77

Географічний показник

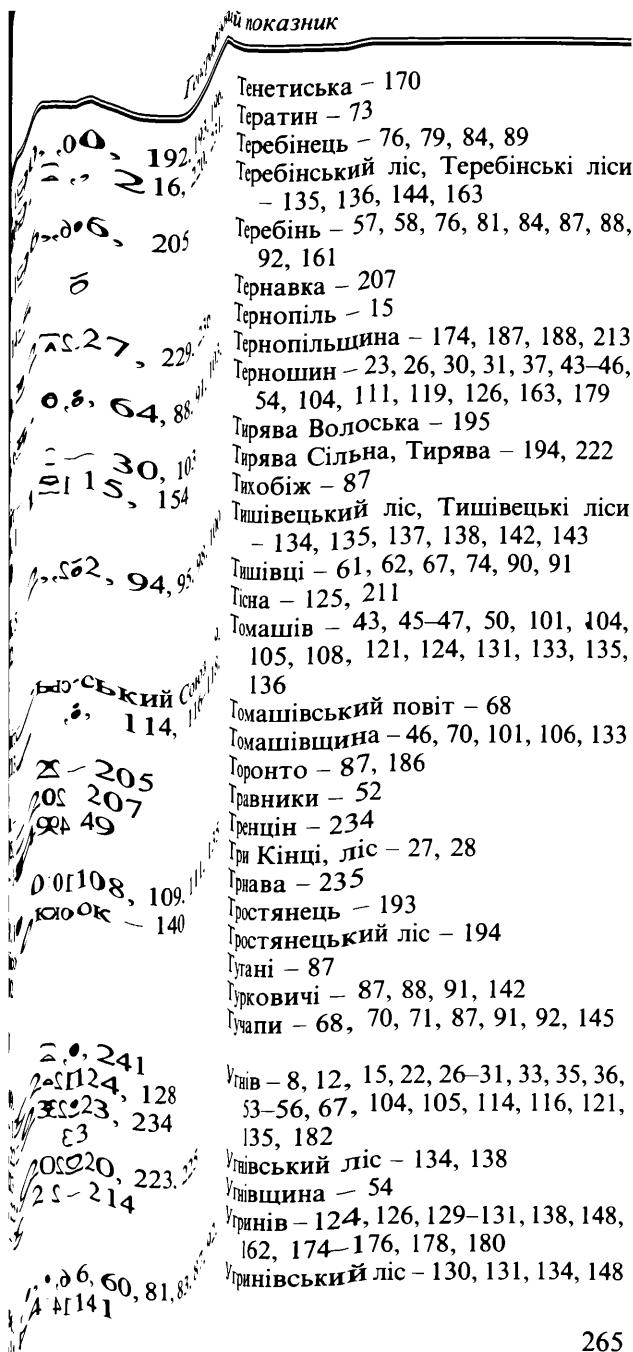
- Австрія – 223, 236, 238, 240, 241, 245
Альойзи – 84
Андреївка – 87
Антонівка – 133
Асуни – 12
- Бабичі – 191
Балигород – 125, 211, 224
Бальниця – 226, 227
Бартішки – 53, 119
Барцяні – 149
Барчево – 63, 162, 174, 176
Бахів – 191, 198, 203, 219, 220
Бахівський ліс – 219
Белз – 8, 49, 80, 95, 100, 104, 113, 150
Белзець – 136
Береза-Картузька – 34, 38
Березівський повіт – 214, 215
Березка – 185–187, 198, 203, 207, 220
Берестейська область – 34
Берестя – 69
Берестъ – 72, 87, 89, 161
Берлін – 91
Бидгощ – 42
Биків – 192
Біла Підляська, Біла – 47, 67, 74, 175
Білгорайський повіт – 121
Біловоди – 73
Білорусія – 34
Білостік – 146
Білосток – 101, 118
Білосточчина – 183
Бірча – 185–188, 190, 192–195, 200,
    202, 204, 205, 207, 210, 211, 220,
    228, 237
- Боб'єнта – 148, 149
Боброво – 150
Богородиця – 59, 83, 89, 90
Боженка – 46
Божий Дар, ліс – 143
Божий Дар – 144
Бойківщина – 125
Борисів – 222
Борівниця – 204, 205, 207, 217, 218
Борівницький ліс – 204, 216–218
Борки – 149, 150, 153, 165, 173
Бошин – 148
Братіслава – 230, 232, 236
Бремен – 191, 192
Брижавська Воля – 204
Брижавський ліс – 195, 218
Брижавський присілок – 195
Броди – 86
Буг – 7, 42, 44, 52, 59, 62, 64, 65, 86,
    88, 91, 94–98, 103, 113, 145
Будинин – 110
Буківець, ліс – 133
Буківець – 133
Бусько – 87
- Ваг, р. – 234–236
Вакіїв – 77, 88, 89
Варшава – 14, 108, 131, 151, 159, 162,
    165, 166, 170, 183, 205, 211
Варяж – 38, 47, 55, 61, 103, 107, 113,
    116, 150
Василів, Василів Великий – 30, 35,
    83, 87, 110, 114, 126
Василів Малий – 87
Велика Україна – 21

- Венгожево – 156
Вепр, р. – 145
Вербиця – 8, 15, 35, 45, 46, 52, 54, 134, 138, 175
Вербицькі ліси – 104
Вербіж – 150, 176
Вербковичі – 56, 57, 59, 60, 64, 66–70, 72, 74, 75, 77, 78, 80–89, 93
Верешин – 81, 87, 130
Верешинський ліс – 131
Верини – 97
Високе, Високе Мазовецьке – 145, 146
Витків – 87
Вишнів – 65, 87
Вишнівський ліс – 65
Відень – 21, 237–239, 241
Вілька – 21, 120
Вілька Вербицька – 54
Вільно – 160
Вільшинка – 214, 216
Вінніпег – 87
Вісла, р. – 166
Вітрилів – 207
Владин – 70
Вовковия – 75
Вожчин – 88
Войславичі – 145
Волинь – 12, 26, 35, 48, 61, 62, 64, 67, 69, 70, 75, 81, 85, 144, 159, 167, 171
Володава – 56, 67, 93, 149
Володавщина – 47, 124, 133
Володж – 216
Воля Володзька – 214
Ворохта – 108
Вроцлав – 154, 172

Галичина – 8, 11–13, 20, 26, 27, 35, 54, 87, 97, 187
Гдешин – 72, 75
Генеральна Губернія – 47
Гільче – 105, 106, 116, 117, 125, 159

Гломча – 207
Гоздів – 58, 76, 80, 83, 86, 89
Голгофа – 222
Гонятин – 118
Гопків – 133
Гопків, ліс; Гопківський ліс – 128, 137
Горишів – 84
Горішня Ліщава – 194
Городок – 133
Гостинне – 58, 74, 76, 84, 89
Грабівець – 68–74, 80, 81, 144
Грабовецькі ліси, Грабовецький ліс – 71, 74, 142, 143
Грабово – 148
Грубешів – 47, 55, 57, 60–64, 66, 67, 70, 73–75, 81, 83, 85, 87–90, 109, 110, 144
Грубешівський повіт – 46, 64, 70, 76, 79
Грубешівщина – 41, 46, 62, 74, 79, 81, 82, 85, 87, 115, 143, 167
Грушівка – 214, 216, 217
Грушівський ліс – 217
Грушка – 94, 107, 116
Грушова – 219
Губинок – 30, 45, 50, 87
Гунятичі – 89
Гурка – 60, 64, 86
Гута Березка – 185–188, 203, 207, 219
Гути – 217
Гучва, р. – 57, 75, 77, 78, 90–92, 134, 142, 143

Гудоки (Гузіки) – 101, 150, 151, 154, 173, 175
Гуралі – 219

Данилова Гора, Княжа Гора – 47, 48, 51
Дениська – 14, 20, 27–29, 104, 149, 151

- Дилягова – 207
Динів – 207
Діброва – 109
Діброва – 207
Діл, поле – 194
Діл – 209, 211–213, 220
Добра Шляхетська – 209–212, 220,
    222
Добромуль – 185
Добротвор – 97
Добрянка – 211
Добрянський ліс – 220–222
Довжнів – 102
Долобичів – 81, 85, 86, 129, 133
Дорогичин – 145
Дрезден – 53
Дубенка – 90
Дубецько – 185, 186
- Европа – 7
Ельблонг – 202
- Єміоли – 148
- Забірці – 87
Заблоце – 60, 64, 86
Забуж – 113
Закарпатська Україна – 39, 188
Закарпаття – 40, 45
Закерзоння, Закерзонський Край
    – 26, 52, 59, 90, 108, 137, 138, 192,
    198, 213, 241
Закуття – 220
Залазок – 218, 219
Заліз – 220, 222
Зальцбург – 243, 244
За Магура – 209–211
Замбрів – 146
Замостя – 38, 57, 67, 69, 71, 90, 91,
    133, 135, 136, 154
Замостянський повіт – 68, 121
Замостянські ліси – 133
- Замостянщина – 68, 110, 136, 143
Застава – 55
Засяяння – 191
Захід – 55, 117, 137, 190, 198, 202,
    203, 214, 221, 223, 225, 240, 244
Західні Землі – 136, 138, 202
Західня Німеччина – 223
Західня Україна – 40, 52, 92, 101
Західно-Українська Народна
    Республіка, ЗУНР – 8, 9
Збруч, р. – 9
Золочівщина – 40
- Ж**абче – 87
Жерники – 12, 24, 87, 130, 134, 137,
    139, 141, 142
Жерниця – 129
Жнятин – 112, 134, 159
Жовква – 95
Жовківська вулиця – 33
Жовківський район – 74
Жовківські ліси – 118
Жовківщина – 66, 93, 162
Жовтанці – 17
Жогатин – 195, 198, 207, 208, 218,
    221
Жогатинський ліс – 195, 196, 205,
    218
Жулицький ліс – 140
Жуличі – 87, 141
Журавиця – 192
- Ізраїль – 33
Інсбрук – 244
Ісканський Діл – 219
Ісканський ліс – 219
Іскань – 192, 201, 202, 207, 214, 218,
    219
- Кадлубиська – 87
Казимирувка – 77, 78, 89
Казимирувська вулиця – 19
Кальників – 176

- Камінка – 95
Камінськ – 202
Кам'янка Бузька, Кам'янка – 40
Канада – 179
Карів – 15, 31, 35, 45, 51, 72, 82, 104
Карпати – 40, 197, 204, 223
Карпатська Україна – 39, 188
Кентшин – 127, 144, 148, 149, 151,
    152, 154, 155, 158, 163, 184
Киї (Київ) – 97
Київ – 10
Кізьова – 219
Клівленд – 202
Кмічин – 45
Княжа Гора → Данилова Гора
Княжополь – 143
Княжостани – 144
Козодави – 87
Комарів – 133, 143
Корень – 207
Корінець – 207
Корманицькі ліси – 205
Коросно – 191
Корчів – 9, 28, 46, 113, 126
Корчмин – 30, 35, 45, 90, 110, 114,
    125
Корчуноч – 62
Корше – 149
Космів – 86, 87
Костяшин – 87
Коти – 209, 210, 222
Котів – 186, 187, 192, 195, 200, 207,
    208
Котівський ліс – 200, 203, 205, 219
Котлиці – 143
Коцк – 190
Кошикова вулиця – 166, 171
Краків – 182, 191
Красково – 154
Краснобрід – 133, 136
Креців – 196, 207, 213, 219, 220
Креців, ліс; Крецівський ліс
    – 219–221
Кривиця – 23, 30, 42, 94, 103, 105,
    117, 124, 139, 141–143
Крилів – 7, 56, 59, 61, 63, 65–68, 74,
    76, 80, 86–88, 107
Криниця – 133
Кристинопіль – 62, 91, 107, 113
Крути – 28
Кузьмина – 194, 207, 208
Кузьминський ліс – 194, 195, 220
Курпівщина – 159

Лабуні – 145
Лагівці – 38, 41, 87, 141
Ласків – 87
Лаців – 39, 67, 80, 92, 128, 133, 134,
    137, 138
Лекценфельд – 243
Ленчна – 145
Ликошин – 90–92
Липа – 193
Липи – 218
Липова – 195, 196
Липовець, ліс; Липовецькі ліси – 78,
    88, 133
Липовці – 88
Липський ліс, Липські ліси – 196,
    207, 219, 220
Лівче – 101
Лідзбарк – 158
Лінц – 242
Ліски – 38, 87, 101, 103, 117, 118
Лісоцький ліс – 119
Ліський повіт – 214
Лішава, Лішава Горішня – 220,
    224
Лішавка – 220
Ломжа – 146, 148
Лоританська вулиця – 191
Лубна – 214
Лужок – 46, 52, 54
Лупків – 225
Луцьки – 95
Любачівський повіт – 138

- Любачівщина – 46, 51, 72, 116, 135, 173, 242
Любенський ліс – 219
Любінь – 125
Люблін – 52, 77, 136, 179, 182
Люблінське воєвідство – 46, 77
Ляхава – 196, 197, 206, 213, 220
Ляхавський ліс – 200, 205, 206, 212
Львів – 11, 13, 14, 16–21, 24, 28, 32, 33, 39, 40, 56, 59, 67, 68, 78, 81, 92, 107, 121, 185, 191, 242
Львівське воєвідство – 20
Львівщина – 56, 97, 143
- Магура – 213
Мазярка – 74, 94, 96, 162
Маличі – 58, 76, 77, 81, 87, 89
Малків – 60, 63, 86, 87
Малява – 195, 196, 198, 200, 208, 213
Масловичі – 87
Махнів – 8
Махнівок – 110
Метелин – 84
Михайлівка – 33
Міколайки – 148
Міняни – 56, 60, 72, 87
Мірче – 60, 63, 64, 81, 87, 130, 136
Модринець – 87
Модринь – 62, 87
Молодятичі – 72, 74, 80, 87, 90
Моложай – 87
Молтайни – 150
Монастир – 138
Монастирські ліси – 129
Монятичі – 57
Морава, р. – 236–238
Моратин – 82
Морохів – 218
Мости – 24
Мочари (Мокре) – 148
Мриглід – 211
Мриглоди – 116
Мронгово – 137, 148, 149, 156, 160
- М’яке – 87, 88, 132, 133
М’ячин – 72, 74, 144
М’ячинський ліс – 144
- Нарва, р. – 146, 147
Неледів – 78
Нетребка – 214, 219
Німеччина – 26, 52, 53, 55, 63, 93, 191, 192, 198, 219, 223, 226, 228–230, 234, 244, 245
Нова Ружанка (Новоружанка) – 149
Нове Містечко – 223
Нове Село – 185, 198
Новий Люблінець – 51
Новогруд – 146
Новосілки – 87
Нурець, р. – 146
- Огайо – 198
Ольштин – 101, 148, 155, 156, 165, 167, 171–173, 176
Ольштинське воєвідство – 101, 125
Ольштинські землі – 137
Орнатовичі – 70, 72
Осердів – 100, 148
Ослава, р. – 224
Острів – 26
Острів Любельський, Острів – 145
Остроленка – 146
Оструда – 158
Ощів – 87, 103, 107, 133
- Павлокома – 203, 207
Париж – 13, 22
Парма – 198, 245
Пархач – 98
Парчево – 145
Пасіка – 62, 63, 76, 84, 87
Переводів – 101, 105, 118, 121, 122, 133
Перегода – 111
Перемиський повіт – 198, 202, 204, 208, 214, 219

- Перемишль – 186, 188, 191, 192, 195, 197, 210
Перемищина – 214
Пересоловичі – 61, 75, 76
Переспа – 63, 77, 87
Печин – 144
П'єцково – 149
Пила – 222
Під Біндюгом – 191, 219
Підгірці – 57, 70, 78, 89
Пілдубці – 35
Підзамче – 33
Підкарпаття – 150
Підлися – 222
Підляшша – 56, 62, 87, 143, 144
Піська пуща – 147
Піщисько – 222
Поледів – 104, 129, 133
Полісся – 34
Полтава – 81
Полтва – 33
Поляни – 76
Польща – 14, 16–18, 21, 23, 24, 26, 27, 42, 47, 48, 52, 54, 55, 59, 63, 70, 81, 82, 106, 125, 139, 143, 145, 147, 157, 161, 166, 175, 188, 190, 214, 222, 228
Посадів – 24, 36, 41, 43, 45, 83, 87, 92, 135, 138, 140, 141, 163
Посадівський ліс – 43, 130, 140
Потуржин – 60, 65, 81, 87, 133
Пригоріле – 86, 87
Пруссія – 143, 144, 151, 163
П'яски – 148
П'ятківський ліс – 204, 218, 219
П'яткова Руська, П'яткова – 206, 208, 219
- Рава-Руська, Рава – 8, 18, 25, 28, 30, 33, 67, 110, 114
Радехів – 97
Радехівщина – 202
Радзинь Підляський, Радзинь – 145
- Радків – 24, 87
Радостів – 87
Радянська Росія – 9
Радянська Україна – 24
Расіна вулиця – 13
Ратне – 222
Рейовець – 145
Рибне – 148
Ріплин – 36, 38, 41, 43, 44, 83, 87, 114, 133, 139, 141, 142
Ріплинський ліс – 137
Річиця – 9, 15, 17, 21, 25, 30, 42, 45, 50, 56, 61, 87, 89, 90, 95, 104, 105, 119, 126, 129, 138, 151
Розпуття – 198, 207
Розтоки – 193
Рокитне – 43, 80, 108, 123
Ропа – 220
Росія – 12
Рудавка – 198, 219–221
Рудавський ліс – 196, 219
Руда Ружанецька – 108
Русинь – 150
Руська вулиця – 33
Руське Село – 207, 219
Руцяне – 148
Рясна – 107
Ряшів – 127, 136, 190, 228, 239
Ряшівщина – 168
- Саарбріккен – 117
Сагринь – 56, 77, 81, 87–89, 132, 133, 161
Салашів – 15
Сарквіти – 148
Свищів – 129
Свята Ліпка – 149
Себичів – 103
Селиська – 207
Семпополь – 150
Сенькова – 194
Сибір – 139, 187, 188, 209
Сиховичі – 60, 64, 87

- Сівчина – 185–188, 190, 192, 193, 196, 197, 199–204, 209, 216, 220, 231, 234
Сівчинський ліс – 196, 205
Сільці – 145
Скоморохи – 68, 145
Сліпче – 87
Словаччина – 200, 227, 229, 236
Смолегів – 87
Сокаль – 8, 28, 53, 63, 64, 88, 91, 103, 106, 172
Сокальський повіт – 30, 103
Сокальщина – 13, 115, 154
Соколи – 219, 220
Соколів – 145
Солокія – 8, 44–46, 52, 94, 95, 98, 100
Солоний ліс – 222
Сомпи – 202
Сроково – 151
СРСР, Союз, Сovітський Союз – 9, 44, 52, 53, 113, 114, 116–118, 190
Станиславівщина – 205
Стара Бірча – 195, 207
Стара Ружанка – 149
Старе Село – 87
Стенятин – 83, 87, 108, 109, 111, 135
Стенятинський лісок – 140
Стрижівці – 87, 92
Стрий – 40
Стрільці – 64, 87
Ступниця – 185
Схід – 53, 106, 149, 241
Східня Пруссія – 124, 128
США – 198, 202, 223, 234
Сян – 190, 191, 223
Сянік – 194, 213, 220, 223, 225
Сяніцький повіт – 214
Сяніччина – 214

Телятин – 43, 47, 56, 60, 81, 83, 87, 92, 105, 108, 116, 141
Темешів – 207

Тенетиська – 170
Тератин – 73
Теребінець – 76, 79, 84, 89
Теребінський ліс, Теребінські ліси – 135, 136, 144, 163
Теребінь – 57, 58, 76, 81, 84, 87, 88, 92, 161
Тернавка – 207
Тернопіль – 15
Тернопільщина – 174, 187, 188, 213
Терношин – 23, 26, 30, 31, 37, 43–46, 54, 104, 111, 119, 126, 163, 179
Тирява Волоська – 195
Тирява Сільна, Тирява – 194, 222
Тихобіж – 87
Тишівецький ліс, Тишівецькі ліси – 134, 135, 137, 138, 142, 143
Тишівці – 61, 62, 67, 74, 90, 91
Тісна – 125, 211
Томашів – 43, 45–47, 50, 101, 104, 105, 108, 121, 124, 131, 133, 135, 136
Томашівський повіт – 68
Томашівщина – 46, 70, 101, 106, 133
Торонто – 87, 186
Травники – 52
Тренцін – 234
Три Кінці, ліс – 27, 28
Трнава – 235
Тростянець – 193
Тростянецький ліс – 194
Тугані – 87
Турковичі – 87, 88, 91, 142
Тучапи – 68, 70, 71, 87, 91, 92, 145

Угнів – 8, 12, 15, 22, 26–31, 33, 35, 36, 53–56, 67, 104, 105, 114, 116, 121, 135, 182
Угнівський ліс – 134, 138
Угнівщина – 54
Угринів – 124, 126, 129–131, 138, 148, 162, 174–176, 178, 180
Угринівський ліс – 130, 131, 134, 148

Закерзоння

- Україна – 22, 24, 31, 39, 42, 44, 52, 54, 81, 105, 126, 129, 135, 138, 152, 166, 192, 198, 222, 228, 238, 240, 243
Укта – 148
Улюч – 217
Ульгівок – 7, 9, 10, 19, 21, 24–26, 30, 33, 36, 38, 41–43, 45–47, 50, 52, 54, 67, 69, 73, 74, 80, 82, 83, 89, 90, 92, 93, 96, 101, 104, 107–109, 111, 113–116, 118–122, 124, 126–129, 133–135, 138–140, 161, 177, 181, 183
УНР, Українська Народна Республіка – 9, 10, 61, 191
УРСР – 106, 203, 207
Ухані – 74, 81

Франція – 188

Харків – 197
Хирина – 198
Хиринка – 198
Хлівчани – 15, 94–96
Хлоп'ятин – 101–103
Холм – 47, 48, 50, 51, 56, 67, 87, 143, 145
Холмщина – 12, 26, 35, 36, 38, 43, 45, 47, 48, 56, 57, 59, 61, 62, 74, 77, 82, 83, 87, 109, 115, 123, 126, 127, 129, 152, 161
Хоробрів – 113
Хорошиці – 87

Цехановець – 146
Цитуля – 176
- Черленна – 209, 222
Чернилявка – 185
Чехи – 40
Чехо-Словаччина – 39, 95, 223

Шатин – 149
Шиманівка – 148
Шлятин – 87
Шпиколоси – 57
Штум – 182
Шустовичі – 72, 73

Щебрешин – 38
Щеп'ятин – 22, 30, 45, 54, 74, 80, 83, 91, 94, 101, 103, 104, 110, 124, 125, 139

Юрів – 26, 87, 149
Юркова – 194

Яблінки – 125
Яблониця, Яблониця Руська – 214–216
Яблонівська вулиця – 191
Яблонка – 227
Яврник Руський – 211, 219
Явожно – 114
Ярослав – 7
Ярославщина – 151, 179, 180
Ярчево – 90
Ясениця Сівчинська, Ясениця – 185, 188, 207, 208
Яструбичі – 97

III Райх – 157

Зміст

<i>Від упорядника</i>	5
Микола Кухарчук – «Буревій»	
<i>Частина I</i>	
Політичне дитинство	7
<i>Частина II</i>	
Новий фронт	94
У надрайоні «Лиман»	105
Перше виселення	117
Крізь бої та руїну	124
Вриваються зв'язки	134
Рейдом у Пруссію	144
Слідство	156
Х Павільйон	166
Тюрма Барчево	176
Іван Оліяр – «Кум»	185
Іменний показник	247
Географічний показник	259

